

**STUDIJA O POLOŽAJU
IZBEGLIH LICA
IZ REPUBLIKE
HRVATSKE**

Ova publikacija je štampana u okviru projekta:

„Naglašavanje ljudskih prava u područjima od posebnog državnog interesa u Hrvatskoj“

Ugovor broj: 2009-0101-050204

(IPA 2009 Jačanje kapaciteta OCDA za monitoring i zagovaranje u području demokratizacije, ljudskih prava, integracije manjina i održivog povratka izbjeglica u Područjima od posebne državne skrbi)

Ova publikacija je nastala uz finansijsku podršku Europske unije. Za sadržaj je isključivo odgovoran Centar za mirovne studije i YUCOM te se ne može smatrati službenim stavom Europske unije.

Ovaj projekt sufinansira Ured Vlade RH za udruge. Stajališta izražena u ovoj publikaciji ne odražavaju nužno stajalište Ureda Vlade Republike Hrvatske za udruge.

Izdavači

Komitet pravnik za ljudska prava – YUCOM

Svetogorska 17, 11000 Beograd
Tel: 011/3344235
Fax: 011/3344425
E-mail: office@yucom.org.rs
Web site: www.yucom.org.rs

Centar za mirovne studije – CMS

Selska cesta 112a, 10000 Zagreb
Tel: +385 1 482 00 94
Fax: +385 1 482 00 94
E-mail: cms@cms.hr
Web site: www.cms.hr

Za izdavače

Milan Antonijević
Mirjana Mikić Zeitoun

Priredili

Milan Antonijević
Kristina Tubić
Mirjana Mikić Zeitoun
SeConS - Grupa za razvojnu inicijativu

Lektura

Ljiljana Korica

Prevod

Tatjana Simić
Marwan Zeitoun

Dizajn i prelom

BENUSSI Design

Priprema i štampa

Kerschoffset Zagreb d.o.o.

ISBN 978-953-7729-21-9

CIP zapis dostupan u računalnome katalogu

Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 865965.

Tiraž

200

Zagreb, 2013.

SADRŽAJ

O PROJEKTU	6
UVOD	8
IZBEGLIŠTVO U BROJKAMA	12
PRAVNI OKVIR O ZAŠTITI PRAVA IZBEGLIH LICA	16
1.1. Međunarodni pravni okvir	17
1.2. Nacionalni pravni okvir	18
STAVOVI PREMA POVRATKU – NALAZI KVALITATIVNOG ISTRAŽIVANJA	20
UVOD	21
Metodologija	21
Značaj imovine u Hrvatskoj	22
Život u Srbiji	25
Život u Hrvatskoj	27
Povratak u Hrvatsku	28
Prepreke za povratak	29
Strah od diskriminacije	30
Bezbednost	30
Zaposlenje	30
Napuštena mesta	31
Nacionalna obeležja	31
Pravo glasa izbeglica u Hrvatskoj	32
Novi Zakon o prebivalištu	32
ZAKLJUČAK	36
MIRJANA MIKIĆ ZEITOUN	
POVRATAK OTPISANIH	40
UVOD	41
ISTRAŽIVANJE	42
Što je zajedničko, a što je različito ovim fokus grupama?	46
ŽIVOT PRIJE ODLASKA	
“MOJ SE GRAD DIJELI NA DVIJE STRANE I JA SAM SE NAŠLA NA ONOJ DRUGOJ”	48
ODLAZAK	
“BILO MI JE DA SE VRATIM”	52
ŽIVOT U IZBEGLIŠTVU	
“TATA, ONI IMAJU GERMU ALI JE NE DAJU”	58

SADRŽAJ

POVRATAK	
“ONI KOJI SU OSTALI TU NE RAZUMIJU ONE KOJI SU OTIŠLI, I OBRATNO”	66
Trenutak zajedničkog sjećanja:.....	72
Još o kolektivnom povratku	74
STUDIJA SLUČAJA:	
MOJ SE SVIJET PODIJELIO NA DVIJE STRANE I JA SAM SE NAŠLA NA ONOJ DRUGOJ	78
STUDIJA SLUČAJA:	
ONI KOJI SU OSTALI NE RAZUMIJU NAS KOJI SMO OTIŠLI I OBRATNO	82
N. V. (1986.), Karlovac	83
PRVI ODLAZAK	83
DRUGI ODLAZAK	84
IZBJEGLIŠTVO	84
POVRATAK.....	85
ZAKLJUČNA RAZMATRANJA	88
Preporuke za poboljšanje položaja izbeglih lica u Republici Srbiji	90
Statusna pitanja.....	91
Stambeno zbrinjavanje.....	91
Imovinska pitanja.....	93
Pravo na rad.....	94
Socijalna zaštita.....	95
Zdravstvena zaštita.....	95
Obrazovanje	96
LITERATURA	99
ANEKS	100
UVOD, OBJAŠNJENJE PROJEKTA I METODOLOGIJE	101
PITANJA ZA GRUPNU DISKUSIJU	102

0 PROJEKTU

Komitet pravnik za ljudska prava – YUCOM je nevladina organizacija koja se angažuje na unapređenju ideja i prakse poštovanja ljudskih i građanskih prava i sloboda, širenju znanja o njima, pružanju pravne pomoći onima čija su prava ugrožena, razvijanju saradnje sa udruženjima i organizacijama koje se bave unapređenjem građanskih, političkih, ljudskih i sindikalnih sloboda i prava i na organizovanju drugih aktivnosti kojima se ostvaruju ciljevi Komiteta.

Počevši od februara 2012. pa sve do jula 2013. godine, Komitet pravnik za ljudska prava – YUCOM opredelio se da kao partner Centra za mirovne studije iz Republike Hrvatske realizuje projekat **Naglašavanje ljudskih prava u područjima od posebnog državnog interesa** uz finansijsku podršku Delegacije Evropske unije.

Aktivnosti smo organizovali kroz četiri glavna područja¹:

- **ISTRAŽIVANJE** – istraživanje o povratku i razlozima zbog kojih se građani srpske nacionalnost nisu vratili u Hrvatsku. Zanimalo nas je da li su povratak i integracija omogućeni, a ukoliko nisu, koje su prepreke onemogućile povratak.
- **EDUKACIJA** – cilj je edukacija županijskih koordinatora/ica za ljudska prava, predstavnika/ica lokalnih vlasti, predstavnika/ica organizacija koje se bave zaštitom manjinskih prava i ostalih lokalnih organizacija o međunarodnim mehanizmima zaštite, nacionalnoj legislativi u oblasti zaštite ljudskih prava i uopšteno o manjinskoj i antidiskriminacijskoj legislativi.
- **JACANJE KAPACITETA** organizacija civilnog društva, aktivista/kinja i državnih službenika/ica za praćenje, izveštavanje i stratešku litigaciju u oblasti zaštite manjinskih prava, prava izbeglica i povratnika i antidiskriminacijskog zakonodavstva.
- **OSVEŠĆIVANJE JAVNOSTI** o ljudskim i manjinskim pravima i problemima podeljenih zajednica kroz niz aktivnosti u Kuli Stojana Jankovića (Islam Grčki, zadarsko zaleđe) kao što su letnja škola *Umjetnici u egzilu*, filmski i umjetnički festival *Zimsko ljetovanje* te niz javnih događanja u područjima od posebnog državnog interesa.

1 Centar za mirovne studije organizovao aktivnosti u četiri glavne oblasti

UVOD

Trajno rešenje i mogućnost da započnu novi život, u novoj zemlji ili u zemlji koju su bili primorani da napuste, preduslovi su koji se moraju ispuniti kako bi izbegli imali dostojanstvo i kako bi se ispravila naneta nepravda.

Danas, kada dolazi do procesa ujedinjenja Evrope i prijema novih članica zapadnobalkanskog regiona u zajednicu demokratskih zemalja, u Srbiji stotine hiljada ljudi ima privremen građanski status². Iako bi rešavanje ovog problema ubrzalo proces integracije našeg regiona u Evropsku uniju, on je usporen svođenjem bitnih pitanja na egzistencijalna. Međutim, još uvek smo daleko od iznalaženja trajnog rešenja. Ostaje otvoreno pitanje da li je problem izbeglištva rešen ili smo tek zakoračili u njegovo rešavanje, kao i pitanje da li smo otkrili sve uzroke i ublažili njihove posledice na najbolji način.

Raspad SFRJ 1991. godine pokrenuo je brojne migracije koje nažalost još uvek nisu završene. U tom periodu, prema procenama Komesarijata za izbeglice Republike Srbije, oko 3 miliona ljudi³ napustilo je svoja prebivališta, a oko milion je potražilo izbeglički status u trećim zemljama⁴. Države koje su prihvatile izbegla lica od početka su imale jasan stav – pružanje privremene zaštite i povratak u zemlje prethodnog prebivališta čim se steknu povoljni uslovi.

Povratak izbeglih lica u mesta prethodnog prebivališta nikada nije masovan, a ukoliko imamo u vidu činjenicu da se veliki broj izbeglica integrisao u nove sredine dobro je imati podatke o broju izbeglih lica koja žele povratak. Stoga smo i odlučili da sprovedemo istraživanje o stavovima izbeglih, mogućnostima i željama za povratak i barijerama na koje nailaze.

Povratak u Republiku Hrvatsku, proces koji još uvek traje, godinama je bio ometan sa hrvatske, ali delimično i sa srpske strane. Imajući u vidu da su se bezbednosni uslovi promenili i da su na zadovoljavajućem nivou, u budućnosti se može očekivati intenzivniji povratak. Do promene je dovela i kandidatura Republike Hrvatske za članstvo u EU koja je kao uslov nametnula ne samo saradnju sa Haškim tribunalom, već i povratak srpskih izbeglica.

2 Privremen građanski status imaju lica koja poseduju privremene lične dokumente.

3 Komesarijat za izbeglice: Popis izbeglica i drugih ratom ugroženih lica u Saveznoj Republici Jugoslaviji.

4 Ibid.

Međutim, bez sadržajnije i dublje demokratizacije i povoljnije klime u regionu teško da se može očekivati stvaranje pretpostavke za trajno rešenje problema izbeglih lica.

Pred vama se nalazi publikacija koju smo pripremili u saradnji sa Centrom za mirovne studije iz Zagreba kao deo zajedničke aktivnosti istraživanja položaja i statusa izbeglih lica iz Republike Hrvatske i povratnika u Hrvatskoj i Srbiji.

U publikaciji smo prikazali trenutni položaj izbeglih lica i povratnika i definisali akcije, rešenja i preporuke koje bi bile značajne za unapređenje života lica koja su bila izložena prisilnom napuštanju svojih domova i raseljavanju. Sve promene i rešenja nameravamo da promovišemo ne samo u lokalnoj zajednici već i na području Republike Hrvatske, uz saradnju Centra za mirovne studije i angažovanjem svih socijalnih aktera i međunarodne zajednice.

Dva pravca delovanja su se posebno istakla. Jedan pravac predstavlja pružanje pomoći za održiv povratak izbeglih lica u Republiku Hrvatsku, pri čemu prvenstveno mislimo na njihov dobrovoljan i bezbedan povratak u zemlju prethodnog prebivališta. Drugi pravac obuhvata pružanje pomoći u vezi sa lokalnom integracijom grupe koja je odlučila da trajno ostane u Republici Srbiji. Program lokalne integracije ne treba da uključi samo izbegla lica i njihovo osposobljavanje za samostalan život, već i pomoć lokalnog stanovništva u ovom procesu.

Problem izbeglištva ne poznaje granice, ne zaustavlja se ni na naciji koja je u ovom trenutku najugroženija, ni na granicama koje su iscrtane nakon sukoba, ni na broju izbeglih i raseljenih. Rešenja treba tražiti u saradnji, i to najpre regionalnoj, kako bi se stvorilo okruženje koje će prihvatiti nove okolnosti, zalečiti rane kojih se nerado sećamo i omogućiti dostojanstven život onima koji se s pravom nazivaju žrtvama rata.

Milan Antonijević,
ispred Komiteta pravnika za ljudska prava - YUCOMa

IZBEGLIŠTVO U BROJKAMA

U periodu od 1991. do 1995. godine na prostoru bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije odigrali su se sukobi u:

- Sloveniji (27. jun - 7. jul 1991.),
- Hrvatskoj (leto 1991 - 1995.) i
- Bosni i Hercegovini (proleće 1992 – novembar 1995.).

Tokom međuetničkih sukoba, od kojih su neki prerasli u ratna zbivanja, veliki broj izbeglih lica⁵ napustio je svoje domove i otišao u neku drugu republiku bivše Jugoslavije ili u neku treću zemlju. Rat, masovna kršenja ljudskih prava, brojni zločini i razaranja infrastrukturnih objekata primorali su ovu grupu ljudi da utočište traže negde drugde, daleko od svojih domova.

Na prelazu iz osamdesetih u devedesete godine, dolazi do doseljavanja lica koja su predvidela izbijanje otvorenog sukoba krajem juna 1991. godine u Sloveniji. Prvi, odnosno rani talas izbeglištva, pokrenuli su ljudi koji su privremeno utočište tražili kod rođaka i prijatelja. Međutim, fenomen masovnog izbeglištva započeo je nakon izbijanja klasičnih oružanih sukoba, odnosno eskalacijom rata u Hrvatskoj 1991. godine i Bosni i Hercegovini 1992. godine. U ovom periodu, izbegli iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine zvanično dobijaju status izbeglica. Tokom 1995. godine, odnosno za vreme operacije „Oluja“, Srbiju je preplavio najveći talas prognanika čiji se status ni po čemu nije razlikovao od statusa izbeglica.

Nakon Dejtonskog sporazuma u Bosni i Hercegovini dolazi do novih migracija i tzv. humanog preseljenja dogovorenog „na vrhu“ zbog čega su Srbi nase-

5 U skladu sa članom 1 Konvencije UN iz 1951. godine, koja definiše status izbeglice, ovaj pojam se primenjuje na bilo koje lice koje se nalazi izvan zemlje čiji je državljanin, zbog osnovanog straha od progona zasnovanog na pripadnosti određenoj rasi, veroispovesti, nacionalnosti, društvenoj grupi ili zbog političkog mišljenja, a kome je, iz navedenog straha, nemoguće da koristi, ili ne želi da koristi, zaštitu te zemlje; odnosno, na lice bez državljanstva, koje se, iz navedenih razloga, nalazi izvan zemlje svog ranijeg redovnog boravka, a ne može, ili iz straha ne želi, da se vrati u tu zemlju.

ljeni u istočnoj Slavoniji 1997. godine morali da idu dalje. Neki nisu mogli da se vrate u svoja sela u Dalmaciji i Lici, jer su im kuće bile uništene i nisu znali na kakvu sigurnost i pomoć su mogli da računaju. Iz tog razloga prelaze u Srbiju, prvenstveno naseljavajući Vojvodinu.

Zajednička karakteristika svih izbegličkih kretanja bila je logika etničkog teritorijalnog grupisanja, što podrazumeva da se ljudi prilikom progona upućuju u pravcu svojih matičnih republika ili u pravcu teritorija koje kontrolišu oružane snage njihove etničke grupe. Ovo je uticalo na dinamičnost i kompleksnost izbegličkih kretanja, budući da su sledila promenljivu vojnu situaciju na terenu.

Dakle, može se reći da su etnički Hrvati bežali (ili bivali prognani) ili u pravcu oblasti pod kontrolom hrvatskih snaga ili u pravcu Hrvatske (tj. onih njenih delova koji nisu bili zahvaćeni ratom), da su etnički Srbi bežali (ili bivali prognani) ili u pravcu oblasti pod kontrolom srpskih snaga ili u pravcu Srbije, dok su bosanski Muslimani bežali (ili bivali prognani) bilo u druge republike bivše SFRJ (pre svega Hrvatsku i Sloveniju), bilo u oblasti pod kontrolom muslimanskih snaga, bilo u inostranstvo. Jedina anomalija u ovoj logici etničkog grupisanja jesu izbeglička kretanja bosanskih Muslimana prema Hrvatskoj, ali treba reći da se to dešavalo pre izbijanja borbi između muslimanskih i hrvatskih oružanih snaga.⁶

Popis iz 1991. godine pokazuje da je na 23.528.230 stanovnika SFRJ bilo 15.83%, odnosno 3.725.300 izbeglih i interno raseljenih lica⁷. Može se zaključiti da se skoro svaki šesti stanovnik bivše SFRJ našao u situaciji izbeglištva ili internog raseljavanja.

Ova kretanja su za Srbiju značila prihvatanje velikog broja stanovnika izbeglih u više talasa i različitog statusa⁸. Prema prvom popisu iz 1996. godine, na njenoj teritoriji boravilo je 537.937 izbeglica (44% iz Bosne i Hercegovine, 54% iz Hrvatske) i 79.791 ratom ugroženo lice. Preciznija evidencija ukupnog broja onih koji su se doselili, onih koji su prebegli ili su promenili prebivalište, sačinjena je popisom stanovništva od 31. marta 2002. godine. Međutim, ni ovaj popis nije mogao da pruži tačan podatak o ukupnom broju izbeglih lica na teritoriji Srbije. Naime, u periodu od 1996. do 2002. godine, jedan deo izbeglih lica uspeo je da se integriše u novu sredinu i nije želeo da prijavi svoj izbeglički status. Jedan broj izbeglica nije popisao zbog povratka u mesto iz kojeg je izbegao, dok se veći broj odlučio na odlazak u inostranstvo. Takođe, deo ove grupe stanovništva nije bio dostupan popisivaču zbog podstanarskog statusa, obavljanja

⁶ Borislav Radović, *Kratak numerički osvrt na problem izbeglištva tokom jugoslovenskih ratova (1991 - 1999)*, str. 2

⁷ Najpreciznija definicija interno raseljenih lica koristi se u izveštajima Ujedinjenih nacija i ona glasi da su to lica ili zajednice koja su prisiljena da napuste svoje domove i mesta stanovanja zbog posledica ratnih sukoba ili da bi izbegli efekte oružanog konflikta, opšteg nasilja, kršenja ljudskih prava, prirodnih katastrofa ili nesreća izazvanih ljudskim faktorom, a koja nisu prešla međunarodno priznate državne granice.

⁸ Podaci su preuzeti iz Izveštaja Komesarijata za izbeglice Republike Srbije „Stanje i potrebe interno raseljenih lica u kolektivnim centrima u Republici Srbiji“, januar 2010.

sezonskih poslova i sl. Ovim popisom registrovano je 379.135 izbeglih lica. Od ukupnog broja izbeglica, u centralnom delu zemlje boravilo je njih 192.672 ili 50,8%, a u Vojvodini 186.463 ili 49,2%. Iako se veći broj izbeglica nalazio u centralnoj Srbiji, izbeglički talas je značajnije uticao na Vojvodinu u kojoj je svako deseto popisano lice izbeglica iz neke od bivših jugoslovenskih Republika.

Broj izbeglica se, u periodu od 1996. do 2010. godine, smanjio za više od 80%. Prema podacima Komesarijata za izbeglice Republike Srbije⁹ od 1. novembra 2010. godine, u formalnom statusu izbeglica bilo je 85.155 lica, od toga 72% iz Hrvatske, a 28% iz Bosne i Hercegovine. Ovi podaci pokazuju da se povratak izbeglica iz Srbije u Bosnu i Hercegovinu odvijao i da se odvija s manje prepreka i teškoća u odnosu na povratak u Republiku Hrvatsku. Međutim, iako postoji tendencija smanjenja broja izbeglica, prema podacima Komesarijata za izbeglice Republike Srbije od 20. juna 2012. godine, u Republici Srbiji boravi još 66.408 izbeglica iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine, što Srbiju i danas stavlja na prvo mesto u Evropi po obimu prisilnih migracija.

Izneti podaci svedoče o tome da je u Srbiji, a pre svega u njoj severnoj pokrajini Vojvodini, došlo do etničke teritorijalne homogenizacije. Međutim, ne smemo zaboraviti činjenicu da najveći broj izbeglica čine upravo izbeglice iz Republike Hrvatske. U nadi da će im to pomoći pri rešavanju egzistencijalnih potreba prilikom integracije ili procesa povratka, među pripadnicima ove populacije i posle sedamnaest godina postoji oklevanje da se ukine izbeglički status i prihvate dokumenta Republike Srbije ili ostvari povratnički status u zemlji porekla. Svakako, ne smemo zaboraviti ni one koji su dobili državljanstvo Republike Srbije ali im je još uvek potrebna podrška prilikom rešavanja pitanja stanovanja, zapošljavanja ili čak osvarivanja prava u Republici Hrvatskoj.

Može se zaključiti da napredak neće biti ostvaren bez koordinisanog i dovoljnog angažmana među pripadnicima vlasti dve države i njihove privrženosti idejama multietničnosti i poštovanja ljudskih prava, kao i uz podršku međunarodnih institucija.

9 Komesarijat za izbeglice osnovan je Zakonom o izbeglicama („Službeni glasnik RS”, br. 18/92, „Službeni list SRJ”, br. 42/02 - SUS i „Službeni glasnik RS”, br. 30/10), kao posebna organizacija u sistemu državne uprave za obavljanje stručnih i drugih poslova koji se odnose na zbrinjavanje, povratak i integraciju izbeglica utvrđene ovim zakonom i s njima povezane upravne poslove.

PRAVNI OKVIR
O ZAŠTITI PRAVA
IZBEGLIH LICA

1.1. MEĐUNARODNI PRAVNI OKVIR

Republika Srbija potpisnica je svih osnovnih međunarodnih dokumenata iz ove oblasti, između ostalih i *Konvencije o statusu izbeglica* sa završnim aktom *Konferencije opunomoćnika Ujedinjenih nacija o statusu izbeglica* (1960) i *Protokola o statusu izbeglica* (1967) kojima se definišu pojam izbeglice, pravni položaj, pristup pravima i druga pitanja od značaja za položaj izbeglica¹⁰.

Takođe, iako ne postoji obaveza primene dokumenta Ujedinjenih nacija pod nazivom *Vodeći principi Ujedinjenih nacija o internom raseljavanju* (1998), Republika Srbija ga sledi kako bi se interno raseljenim licima obezbedio proklamovani stepen zaštite i ostvarivanja ljudskih prava.

Pošto je jedno od mogućih rešenja izbeglih i interno raseljenih lica njihov povratak, relevantna je i *Rezolucija Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija br. 1120 iz 1997. godine*, kojom se potvrđuje „pravo ove grupe lica poreklom sa prostora bivše Jugoslavije na povratak u njihove domove”.

Ne smemo zaboraviti pravo izbeglih i interno raseljenih lica na slobodan povratak u matičnu zemlju ali ni pravo na povratak oduzetog stambenog prostora i imovine, odnosno pravo na obeštećenje za imovinu koja je tokom ratnih sukoba razorena i za koju ne postoji mogućnost povratka. Nabrojana prava uređena su *Rezolucijom Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija br. 2004/2 o stambenom smeštaju i povratku imovine izbeglicama i raseljenim licima* kao i *Načelima Ekonomskog i socijalnog saveta UN o stambenom smeštaju i povratu imovine izbeglicama i raseljenim osobama* iz 2005. godine.

Jedna od najvažnijih konvencija koju je ratifikovala Republika Srbija, a koja izbeglicama i interno raseljenim licima pruža mogućnost obraćanja Evropskom sudu za ljudska prava i predstavlja važnu institucionalnu garanciju u zaštiti njihovih prava, jeste *Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda* („Službeni list SCG - Međunarodni ugovori”, br. 9/03, 5/05 i „Službeni glasnik RS - Međunarodni ugovori”, br. 12/10).

¹⁰ Konvencija o statusu izbeglica sa završnim aktom Konferencije opunomoćnika Ujedinjenih nacija o statusu izbeglica, Službeni list FNRJ – Međunarodni ugovori, br. 7/60; Protokol o statusu izbeglica, Službeni list FNRJ – Međunarodni ugovori, br. 15/67.

U januaru 2010. godine, Parlamentarna skupština Saveta Evrope je Rezolucijom br. 1708, utvrdila standarde pri rešavanju imovinskih pitanja izbeglih i raseljenih lica.

Ukoliko želi da nastavi uspešan tok evropskih integracija, osim pobrojanih opštih međunarodnih standarda u zaštiti izbeglica i raseljenih lica, Republika Srbija mora poštovati i *preambulu Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju* kojom se garantuju sledeća prava: pravo na povratak svim izbeglicama i interno raseljenim licima, pravo na zaštitu njihove imovine i druga srodna prava.

Važno je spomenuti i *Prilog G Sporazuma o pitanjima sukcesije* („Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori” br. 6/02) kojim se reguliše oblast priznavanja, zaštite i pristupa privatnoj imovini i stečenim pravima građana i drugih pravnih lica bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Ovim Prilogom garantuje se da će prava na pokretnu i nepokretnu imovinu, koja se nalazi na teritoriji države sukcesora i na koju su građani ili druga pravna lica imali pravo na dan 31. decembra 1990. godine, biti priznata, zaštićena i vraćena od strane te države u skladu sa utvrđenim standardima, normama međunarodnog prava, i to nezavisno od nacionalnosti, državljanstva, boravišta ili prebivališta takvih lica. Član 6 *Priloga G Sporazuma* predviđa da će se domaće zakonodavstvo svake od država sukcesora koje se odnosi na “stanarsko pravo”, primenjivati jednako i bez diskriminacije na lica koja su bila državljani Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i koja su imala takva prava.

U toku dužeg vremenskog perioda, veliki broj otvorenih pitanja i neusklađenost različitih stavova relevantnih država ostavili su po strani mogućnost zatvaranja izbegličkog pitanja u regionu. Ponovna regionalna saradnja uspostavljena je u Beogradu, 25. marta 2010. godine, prilikom održavanja *ministarske konferencije „Trajna rešenja za probleme izbeglica - saradnja država u regionu”*. Zaključak koji su doneli ministri spoljnih poslova Republike Srbije, Republike Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Republike Crne Gore govori o potrebi dalje saradnje zemalja u regionu u procesu rešavanja problema izbeglica. Takođe, složili su se da je neophodno nastaviti konsultacije sa međunarodnom zajednicom u cilju organizovanja međunarodne donatorske konferencije na kojoj bi se razmatralo osnivanje multidonatorskog fonda, radi pomoći u procesu povratka ili integracije izbeglica i interno raseljenih lica, zatvaranja kolektivnih centara i pomoći najugroženijima.

1.2. NACIONALNI PRAVNI OKVIR

Republika Srbija je položaj i prava izbeglica sa područja bivše Jugoslavije uredila *Zakonom o izbeglicama* (iz 1992. godine) i uredbama koje propisuju način brige o izbeglicama i prognanim licima. Postoje dve ovakve uredbe: *Uredba o zbrinjavanju izbeglica* (doneta 1992. a kasnije izmenjena i dopunjena) i *Uredba o načinu zbrinjavanja prognanih lica* (1995).

U cilju unapređenja Zakona iz 1992. godine, Republika Srbija usvojila je 5. maja 2010. godine *Zakon o izmenama i dopunama Zakona o izbeglicama*. Ovaj normativni

okvir uređuje pitanja od značaja za lokalnu integraciju izbeglica, pre svega prihvatanje, korišćenje nepokretnosti na određeno vreme uz mogućnost zakupa ili otkupa, odgovarajuću zdravstvenu i socijalnu zaštitu, ali i podršku u procesima povratka.

Rešenost državnih organa da svim izbeglim i interno raseljenim licima pruži pomoć i konkretna rešenja u budućim koracima integracije ili procesa povratka, sadržana je u *Nacionalnoj strategiji za rešavanje pitanja izbeglih i interno raseljenih lica* koja je doneta 2002. godine. Nakon deset godina, s obzirom na potrebu za njenom izmenom i prilagođavanjem sa novonastalim okolnostima, u martu 2011. godine doneta je revidirana *Nacionalna strategija za rešavanje pitanja izbeglih i interno raseljenih lica za period od 2011. do 2014. godine*.

U cilju poboljšanja socio-ekonomskog položaja ovih lica, *Nacionalna strategija zapošljavanja 2005 - 2010* (Zaključak Vlade 05 br. 11-2291/2005 od 14. aprila 2005. godine) i *Nacionalni akcioni plan zapošljavanja za 2010. godinu* doneli su posebne mere za podsticanje njihovog zapošljavanja. Neke od njih su: formiranje odgovarajuće baze podataka o nezaposlenim izbeglim i raseljenim licima, dodela subvencija poslodavcima za novo zapošljavanje izbeglih i interno raseljenih lica, uključivanje izbeglih i interno raseljenih lica u javne radove.

Sektorske strategije, poput *Strategije razvoja socijalne zaštite* („Službeni glasnik RS”, br. 108/05), *Nacionalne strategije za mlade* („Službeni glasnik RS”, br. 55/08) i *Nacionalne strategije o starenju* („Službeni glasnik RS”, br. 76/06), predviđaju mere koje mogu pozitivno uticati na rešavanje pojedinih pitanja ove grupe.

Zakon o socijalnom stanovanju („Službeni glasnik RS”, br. 72/09) navodi izbegla i interno raseljena lica kao prioritete ugrožene grupe, u smislu zadovoljenja njihovih stambenih potreba i uvažavajući njihovu specifičnu situaciju.

Pitanja koja se odnose na pristup pravima izbeglih i interno raseljenih lica uređena su u drugim zakonima Republike Srbije, kao što su: *Zakon o državljanstvu Republike Srbije* („Službeni glasnik RS”, br. 135/04 i 90/07), *Zakon o matičnim knjigama* („Službeni glasnik RS”, br. 20/09), *Zakon o ličnoj karti* („Službeni glasnik RS”, br. 62/06), *Zakon o putnim ispravama* („Službeni glasnik RS”, br. 90/07, 116/08, 104/09 i 76/10), *Zakon o prebivalištu i boravištu građana* („Službeni glasnik RS”, br. 87/2011), *Zakon o radu* („Službeni glasnik RS”, br. 24/05, 61/05 i 54/09), *Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja* („Službeni glasnik RS”, br. 72/09), *Zakon o osnovnoj školi* („Službeni glasnik RS”, br. 50/92 i 22/02), *Zakon o srednjoj školi* („Službeni glasnik RS”, br. 50/92, 24/96, 23/02 i 25/02), *Zakon o visokom obrazovanju* („Službeni glasnik RS”, br. 76/05, 97/08 i 44/10), *Zakon o udruženjima* („Službeni glasnik RS”, br. 51/09).

Treba dodati da je u poslednjih godinu dana ostvaren pozitivan pomak u želji da se reši izbegličko pitanje u regionu. U tom smislu, u novembru 2011. godine, održana je još jedna *Regionalna ministarska konferencija* u Beogradu. Tema je bila pronalaženje trajnog rešenja za izbegla i interno raseljena lica u regionu Jugoistočne Evrope. Takođe, u aprilu 2012. godine u Sarajevu je održana *Međunarodna donatorska konferencija* posvećena trajnom stambenom zbrinjavanju ove grupe.

Međutim, kao što je konstatovano u izveštaju Evropske komisije o napretku Srbije za 2010. godinu, veliki broj izbeglih i interno raseljenih lica živi u siromaštvu zbog čega je neophodno postići dalji napredak u pogledu ostvarivanja njihovih prava.

**STAVOVI PREMA
POVRATKU –
NALAZI KVALITATIVNOG
ISTRAŽIVANJA**

UVOD

Povratak prisilnih migranata je kompleksan problem koji u sebi objedinjuje ne samo materijalne razloge već i psihološke, pre svega ovde se misli na emocionalne razloge koji umnogome doprinose odluci pojedinca da li želi da se vrati u zemlju iz koje je izbegao/la ili ne. Glavni cilj ovog istraživanja¹¹ je bio da se mapiraju razlozi zbog kojih se građani srpske nacionalnosti koji su izbegli tokom rata 1991-1995. godine nisu vratili u Hrvatsku, bez obzira da li su još uvek u statusu izbeglica ili ne. Takođe, posebna pažnja je posvećena pitanjima da li je povratak i integracija uopšte omogućena, i ukoliko nije, koje su prepreke onemogućile povratak.

METODOLOGIJA

Glavna istraživačka metoda korišćena u ovom istraživanju su bile fokus grupne diskusije (FGD) koje su prepoznate kao najadekvatniji način za sagledavanje istinskih stavova učesnika. Upravo je tema istraživanja nametnula kvalitativni metod jer ispitivanje stavova nije moguće na pravi način istražiti putem anketnog istraživanja baziranog na velikom broju ispitanika. U skladu sa tim odlučeno je da se istraživanje realizuje sprovođenjem 3 fokus grupne diskusije sačinjene od 8-14 učesnika, čime se stiče uvid u različite aspekte istog problema. Učesnici FGD su bili mladi od 18-35 godina, tzv. "druga generacija migranata" koji bi mogli biti potencijalni povratnici i koji bi nam omogućili dublji uvid u probleme sa kojima se ova generacija suočava u zemlji u kojoj žive kao i u njihove stavove prema povratku u Hrvatsku. U skladu sa tim sačinjen je vodič za diskusiju koji je obuhvatio između ostalog i pitanja o njihovom životu u Srbiji kao i pitanja o mogućem povratku u Hrvatsku.

Veliki izazov tokom realizacije FGD predstavljao je sam izbor učesnika. Sa gledanjem mogućih povratnika dve decenije nakon završetka rata usmerilo je razmišljanje na one koji su izbegli iz Hrvatske kao relativno mladi. Prepo-

11 Kvalitativno istraživanje je sprovela SeConS – Grupa za razvojnu inicijativu

stavka je bila da bi se mladi koji su sada potpuno aktivno stanovništvo mogli relativno lako integrisati u hrvatsko društvo. Osim toga, mladi nisu u velikoj meri pod uticajem emocionalnih razloga koji bi ubrzali ili usporili povratak pa se na taj način problem može sagledati sa jedne objektivnije osnove.

Analiza je podeljena prema temama koje su obrađivane tokom diskusije. Počevši od značaja imovine kao jednog od najbitnijih preduslova za povratak, zatim njihovog života u Srbiji i njihove percepcije života u Hrvatskoj. Posebno poglavlje posvećeno je problemu povratka u Hrvatsku kao i preprekama koje onemogućavaju povratak sa aspekta učesnika FGD. Na kraju su obrađene i teme građanskih prava kroz pravo glasa kao i teme koje se odnose na novi Zakon o prebivalištu. Poslednji deo obuhvata zaključak sa osnovnim nalazima dobijenih putem FGD. Svaki segment obiluje izjavama učesnika FGD kako bi omogućio čitaocu da što bolje razume pa čak i oseti stav učesnika diskusije.

ZNAČAJ IMOVINE U HRVATSKOJ

Većina učesnika fokus grupa došli su u Srbiju tokom 1995. godine u izbegličkim kolonama sa jako malo stvari i sa idejom da će se vrlo brzo vratiti u Hrvatsku. Nijedan sagovornik nije rekao da je u tom trenutku smatrao da se neće vratiti, što najbolje opisuje iskaz jedne od učesnica:

...ČAK LJUDI KOLIKO NISU ZNALI ŠTA IM SE DEŠAVA, NISU HTELI NOVO ĆEBE DA PONESU, KAO IDEMO NEGDE U BOSNU, BAR SE JA TAKO SEĆAM, PA ĆEMO PONETI STARE STVARI... , NEĆEMO NEŠTO NOVO, MOŽDA ĆEMO BITI U ŠUMI, ZAISTA JE MENI OSTALO U MEMORIJI DA IDEMO NA DVA, TRI DANA DA SE SMIRI...“

Pitanje imovine se izdvojilo kao jedno od najznačajnijih pitanja ispitanika kada se govori o povratku. Vodič za fokus grupnu diskusiju obuhvatio je set pitanja koja se odnose na posedovanje imovine u Hrvatskoj i na probleme pri povraćaju imovine. Bilo je važno ustanoviti da li su učesnici posedovali imovinu u Hrvatskoj pre rata i šta se dešavalo sa tom imovinom tokom i nakon rata. I pored ovog utiska, realnost je pokazala da se većina učesnika nije vratilo u svoje kuće što kasnije povlači i oduzimanje ili zaposedanje njihove imovine. Upravo tako se pitanje imovine izdvojilo kao jedno od najznačajnijih pitanja...

Kroz diskusiju je zaključeno da su svi učesnici fokus grupa, tačnije njihovi roditelji ili neko iz porodice, imali neku nepokretnost u vlasništvu ili barem starnsko pravo na imovinu pre izbijanja rata. Ovaj status se ipak znatno promenio tokom rata tj. neki su izgubili vlasništvo nad svojom imovinom, neki su uspeali da je povrate, a neki su je prodali po cenama koje su bile znatno ispod tržišnih.

Iskustva učesnika fokus grupe kada je u pitanju pravo raspolaganja njihovom imovinom su raznovrsna. Za vreme rata često se dešavalo da su se u kuće čiji su vlasnici bili Srbi useljavala druga lica. Nekima su novi stanari „uništavali“ kuću/stan, nekima nisu, nekima su iz kuća bile iznete vredne stvari, dok je pak drugima kuća bila razrušena borbenim dejstvima („prošla nam je granata kroz kuću“).

Učesnici fokus grupa ističu da su nakon rata imali problema da povrate imovinu. Iako je veći deo njih uspeo da povrati barem neki deo nekretnina koji je bio u vlasništvu. I dalje dominira subjektivni osećaj uskraćenosti u vezi sa povraćajem imovine. Problematične procedure povratka imovine su delom razlog ovih osećanja. Na primer, veliki problemi su nastajali zbog nesređenih zemljišnih knjiga od pre rata, zbog komplikovane procedure i administrativnih zahteva, ali i zbog zakonskog okvira koji smanjuje obim povraćaja imovine. U odnosu na poslednje navedeno, učesnici fokus grupe navode da se dešalo da su kuće koje su uništene tokom rata obnovljene u mnogo manjem obimu nego što su bile pre početka rata, a tome je uzrok bio Zakon o obnovi iz 1996. godine, kojim je bila propisana obnova nekretnina po principu 35m² za prvog člana, pa 10m² po svakom sledećem članu porodice koji je imao prijavu prebivališta na adresi stambenog objekta koji je potrebno obnoviti.

„MOJA KUĆA JE ZAPALJENA ODMAH U OLUJI, OBNOVLJENA JE 2003. GODINE, ALI DALEKO MANJE NEGO ŠTO TREBA I POLU JE DOVRŠENA. DA SMO ZADOVOLJNI SVAKAKO NISMO. SADA NE ŽIVIMO TAMO, NE MOŽEMO JE NIKOME NI PRODATI JER I AKO BI JE PRODALI TO BI BILA NEKA MALA CIFRA. NIKO NIJE NI ZAJNTERESOVAN DA KUPI TU NEKRETNINU. ODEMO TAMO MOŽDA JEDNOM ILI 2 PUTA GODIŠNJE NA DESETAK DANA.“

Takođe, dešavalo se da se ostvari povraćaj imovine koja je u potpuno drugom mestu od mesta gde su učesnici živeli pre rata. Učesnici fokus grupa su ukazali i na jedan od značajnih problema nastalih propisom po kojem se u potpunosti gubi pravo na povratak ukoliko je imovina stečena bilo gde drugde, što je u velikoj meri onemogućilo povratak imovine, tvrde oni. Međutim, ovde se možda radi o pogrešnom tumačenju *Zaključka* koji je donela Republika Hrvatska u junu 2003. i *Provedbenim planom* koji je omogućio stambeno zbrinjavanje bivšim nositeljima stanarskog prava izvan područja od posebne državne skrbi, ali kao jedan od uslova se navodi da podnositelj zahteva za stambeno zbrinjavanje nije vlasnik ili suvlasnik neke druge obiteljske kuće ili stana na teritoriji bivše Jugoslavije. U osnovi, učesnici fokus grupe su u velikoj meri poistovećivali pojam vlasništva i stanarskog prava nad imovinom, što je dovelo do pogrešnog tumačenja zakonskog okvira.

Učesnici, takođe, ističu i zakonsko rešenje po kojem ukoliko nisu boravili u stanu dve godine gube pravo da povrate imovinu. Možemo reći da se i ovde možda radi o pogrešnom tumačenju *Zakona o davanju u najam stanova* na

oslobođenom teritoriju¹² koji je donesen nakon vojne operacije Oluja, a kojim je oduzeto stanarsko pravo prognanim i izbeglim hrvatskim državljanima srpske nacionalnosti jer su odsustvovali iz stana duže od 90 dana od dana stupanja na snagu ovog zakona. Preciznije, ko se nije vratio u svoj stan do 27. decembra 1995. godine, prestalo mu je stanarsko pravo po sili zakona. Čak i pre ovog zakona postojao je *Zakon o stambenim odnosima* na osnovu kojeg je velikom broju izbeglica oduzeto stanarsko pravo otkazom u sudskim postupcima *in absentia* (u odsustvu) zbog neopravdanog nekorišćenja stana duže od šest meseci.

„MI SMO BUKVALNO MORALI DA POBEGNEMO, PRISILJENI SMO DA ODEMO. A ONDA POSLE PAR GODINA JE DONET ZAKON DA AKO NISI BIO U STANU DVE GODINE NE MOŽEŠ GA VIŠE NIKADA DOBITI. PRAVE ZAKONE TAKO DA NAS ONEMOGUĆE DA SE VRATIMO.“

Ove procedure su takođe dovele do toga da su učesnici fokus grupa mahom morali sami da renoviraju uništenu imovinu. Treba naglasiti da su pojedini ipak dobili sredstva za obnovu kuća, ali da su u ovoj obnovi po percepciji učesnika fokus grupe zapravo više učestvovala međunarodne organizacije, nego sama država Hrvatska.

„PRI TOME, NE ZNAM KOLKO JE TU OBNOVU UOPŠTE DAVALA HRVATSKA, POSTOJALE SU TE MEĐUNARODNE ORGANIZACIJE, POPUT UN-a, KOJE SU DAVALE SREDSTVA. ZNAM DA SU TE ORGANIZACIJE UGLAVNOM DAVALE LJUDIMA U KORENICI.“

Ipak, važno je primetiti da nisu svi učesnici izgubili imovinu tokom rata, ali da su se u ovim slučajevima dešavale nelagodnosti koji su doveli do nezadovoljstva po pitanju rešavanja imovinskog pitanja. U nekoliko slučajeva učesnici su ukazali na poseban problem koji se javljao prilikom prodaje imovine po jako niskim cenama, daleko ispod tržišne vrednosti. Iako ova imovina nije ‘fizički’ oduzeta od vlasnika, učesnici osećaju istu nepravdu. Pominju se i razne prevare kojima su bili izloženi učesnici od strane advokatskih kancelarija i raznih agencija koje su posredovale u prodaji nekretnina, a uzimale osim procenta i razliku u ceni koju su pokrivali dvostrukim papirima. Naime, agencije su pravile dve vrste papira kad se radilo o proceni nekretnina, jedne papire sa višom procenjenom vrednošću nekretnina su pokazivale kupcu, a druge sa nižom vrednošću nekretnine prodavcu nekretnina. To je rezultiralo velikim nezadovoljstvom učesnika, koji su čak pokušali da ukažu na ovaj problem vlastima u Hrvatskoj, ali nisu uspeli ništa da postignu.

„MI SMO IMALI PROBLEM DA SMO SKLOPILI DOGOVOR SA JEDNOM AGENCIJOM IZ PETRINJE DA PRODAMO KUĆU. ONI SU VODILI DUPLJE

12 "Narodne novine", br.73/95

PAPIRE. NAMA JE REČENO DA JE KUĆA PROCENJENA NA 19 HILJADA, A KADA JE OTAC OTIŠAO KOD JEDNOG POZNANIKA KOJI JE RADIO U MINISTARSTVU SAZNAO JE DA JE U DRUGIM PAPIRIMA PROCENJENA NA 29 HILJADA. NAŠA ADVOKATICA, SRPKINJA, JE TAKO UDESILA, DA KADA JE KUĆA PRODATA ZA VEĆU SUMU, PAPIRI KOJI SU NAMA DATI SU SKLONJENI, A RAZLIKA JE OTIŠLA U DŽEP NJIMA. TAKVIH SLUČAJEVA IMA DOSTA, ALI NE MOŽEŠ DA DOKAŽEŠ. INAČE, U TOJ KUĆI NAM JE DO DVEHILJADITE TAMO ŽIVEO NEKI SOCIJALNI SLUČAJ, KOJI JE SKIDAO PARKET, UNIŠTIO KUĆU. NISMO MOGLI DA JE ISTERAMO, MORALI SMO KUĆU DA PRODAMO ZA NEŠTO, JER U PROTIVNOM NE BISMO DOBILI NIŠTA. TAKOĐE, NISU PRIZNAVALI POSLOVNI PROSTOR, MI SMO IMALI DVA I REKLI SU NAM DA AKO IH NE KORISTIMO 2-3 GODINE, DA SE TO PREBACUJE U STAMBENI PROSTOR.“

U zaključku ove teme, učesnici fokus grupe su predložili kao jedno od rešenja problema imovine u Hrvatskoj osnivanje advokatske kancelarije koji bi radila isključivo na povraćaju imovine i koja bi obavestavala Srbe iz Hrvatske o promenama u zakonu, kako se imovina ne bi izgubila zbog neinformisanosti.

„KLJUČNO JE ŠTO IZBEGLICE IMAJU OD '91 PROBLEM IMOVINE, I ŠTA DRŽAVA RADI? ZAR NE BI MOGLA DA SE IZDVOJE SREDSTVA ZA JEDNU ADVOKATSKU KANCELARIJU SA NEKOLIKO ADVOKATA KOJI BI RADILI SA LJUDIMA I SAVETOVALI IH. NE RADI SE TU O VELIKIM SREDSTVIMA, UPITNA JE SAMO VOLJA.“

ŽIVOT U SRBIJI

Mnogi učesnici kada govore o životu nakon izbeglištva odaju utisak neukorenjenosti. Oni nemaju osećaj doma i pripadnosti domovini, već naglašavaju prisutnost bliskih ljudi kao jedini razlog zašto pojedina područja smatraju za nešto više od prebivališta. Ovo najbolje oslikava izjava jednog od učesnika:

„MI SMO SE TOLKO SELILI, DA KUĆU PRAVU NI NEMAMO. KUĆA MI JE TAMO GDE SPAVAM I GDE SU MI LJUDI. JA SAM U OVOM BEOGRADU ZATO ŠTO JE TU KRUG LJUDI MOJIH. ALI AKO BUDE TREBALO JA ĆU DA ODEM ODAVDE ISTO KAO ŠTO SAM I DOŠAO.“

Ipak, diskusija ukazuje da su se učesnici vremenom delimično prilagodili životu u Srbiji, da su se integrisali iako su počeci bili teški. Većina učesnika ističe da je ranije život u Srbiji bio znatno teži. Naime, kada su tek došli nailazili su na velike probleme administracije, naročito prilikom upisa dece u školu, što zbog papira, što zbog broja upisane dece. Na primer, jedna od učesnica navodi

da nije uspela uopšte da se upiše u školu u Beogradu jer nije bilo mesta, pa su na kraju morali da odu na Kosovo kako bi dete (u ovom slučaju sestra učesnice) nastavilo školovanje. Zatim se dešavalo da i kad se upišu u školu bivaju diskriminirani zbog dijalekta kojim govore što je predstavljalo veliki problem za decu koja su tada pohađala osnovnu ili srednju školu.

„OSEĆALA SAM SE DRUGAČIJE KADA SAM TEK DOŠLA. BILA SAM 3. RAZRED KADA SAM UPISALA OVDE ŠKOLU I BILO IM JE ČUDNO KAKO GOVORIM. BILO JE NEKIH NEZGODNIH SITUACIJA, ALI TOGA VIŠE NEMA.“

Nakon tih prvih godina izbeglištva većina učesnika ističe da su uspeli da prihvate ekavicu, da pronađu prostor koji im omogućava normalan život, bez diskriminacije. Sada možemo zaključiti da nije u velikoj meri izražena percepcija diskriminacije kod učesnika FG, iako se sporadično suočavaju sa iskustvima poput neprijateljstva od strane domicilnog stanovništva, posebno u pogledu njihove percepcije zaposlenja izbeglica, kroz subjektivni osećaj domicilnog stanovništva da su im izbeglice „*zauzele radno mesto*“. Učesnici FG to objašnjavaju time što su „*bačeni u vatru*“, što su morali da krenu da grade život ispočetka kako bi preživeli, pa su se stoga i više trudili.

„LJUDI KOJI SU TAMO U HRVATSKOJ SU JEDNOSTAVNO OBELEŽENI, ALI SMO MI I U SRBIJI OBELEŽENI BEZ OBZIRA ŠTO JE PROŠLO 20 GODINA. MI SMO JOŠ UVEK IZBEGLICE I NE MOŽEMO DA KAŽEMO DA SMO SVOJI NA SVOME. NEMA VEZE ŠTO SMO ISTE VERE I NACIJE, ŠTO IMAMO DRŽAVLJANSTVO, OBELEŽENI SMO JOŠ UVEK KAO IZBEGLICE, I DO KRAJA ŽIVOTA ĆEMO BITI.“

„SADA SU NAS LJUDI VEĆ PRIHVATILI, BIO JE I RED POSLE 20 GODINA. NISMO MI TOLIKO RAZLIČIT NAROD, PITANJE JE SAMO DIJALEKTA, A VERA JE ISTA.“

„SMETA LJUDIMA ŠTO SE MNOGO NAS SNAŠLO I ZA TO VREME STEKLO VIŠE NEGO ŠTO SU NEKI ZA ČITAV ŽIVOT. MOJA PORODICA ETO SVI SU SE SNAŠLI I RADE. LJUDI POSTAVLJAJU PITANJA KAKO IMAMO TOLIKU KUĆU, MISLE DA SMO POKRALI.“

Opet, pojedini ispitanici objašnjavaju njihov uspeh u životu u Srbiji samom ljudskom prirodom stanovništva koje potiče iz Like, posebno naglašavajući veoma oštre prirodne uslove u Lici, što stvara određeni karakter ličnosti koji je „*naučio da radi i da se bori*“.

„TAKVA JE PRIRODA LJUDI U LICI, VI AKO SE NE UBIJATE OD POSLA TAMO ZEMLJA VAM NEĆE DATI NIŠTA. NIJE KAO U VOJVODINI, BACITE KROMPIR I ON IZRASTE. SVI SU MORALI DA RADE MAKSIMALNO DA NE BI FAMILIJA OSTALA GLADNA. OVDE LJUDI KADA SU DOŠLI NISU IMALI NIŠTA OSIM ONOG NA SEBI. MOG DEDU JE TO UBILO.“

Sa druge strane, trenutni status učesnika FG ukazuje da još uvek postoje barijere po pitanju potpune integrisanosti u sve delove života u Srbiji. Dok se veliki broj socijalno integrisao, postoje i učesnici koji se nisu integrisali na tržištu rada posmatrajući one koji su završili školovanje i koji sad spadaju u radno sposobno stanovništvo, bilo zbog toga što ne rade ili što rade na crno. Opet, treba podsetiti da je to generalno problem mladih u Srbiji, samim tim ga ne treba posmatrati kao izdvojeni problem izbeglica. U skladu sa tim jako mali broj učesnika je zaposlen za stalno.

„SVI SMO MI PRIVREMENO PRIMLJENI...TO JE GENERALNO PROBLEM SVIH NE SAMO NAS.“

„JA SAM LIČNO MAGISTAR, A POSLA NEMA. NE ZATO ŠTO SE NE TRUDIM.“

„MISLIM DA MANJE-VIŠE IMAMO PROBLEME KAO I SRBI KOJI SU OVDE ROĐENI. ZAPOSLENJE JE PROBLEM SVIH U SRBIJI.“

ŽIVOT U HRVATSKOJ

Danas, većina učesnika posećuje redovno Hrvatsku, barem jednom godišnje. Dosta njih odlazi na leto u svoje mesto porekla i opisuje ove posete kao prijatne i bez nekih problema. Ipak, i dalje osećaju neku vrstu straha pa se i ponašaju veoma oprezno. Na primer, automobile sa srpskim tablicama ne parkiraju u javnim garažama. Smatraju da sad više nema opasnosti, ali da ipak postoje pojedinačni ekscesi. Kao jednog od glavnih krivca ovih ekscesa učesnici vide medije u Hrvatskoj. Učesnici smatraju da je za medijski program kriva politika države Hrvatske prema Srbima što u velikoj meri podstiče nacionalizam među stanovnicima Hrvatske.

„MOJ OTAC JE BIO U HRVATSKOJ NEDAVNO I NIKO GA NIJE MALTRETIRAO. TAKVIH STVARI VIŠE NEMA. ALI LJUDI IZ PREDOSTROŽNOSTI RADE NEKE STVARI. TAKO JEDAN ROĐAK AUTOMOBIL SA NOVOSADSKIM REGISTRACIJAMA UVEK PARKIRA U GARAŽU.“

Kao druge aspekte života u Hrvatskoj učesnici su zapazili razliku između severnog dela Hrvatske i ostataka zemlje koji je bio zahvaćen ratom. Takođe,

navode da su plate u Hrvatskoj veće, dok je hrana jeftinija što omogućava bolji standard. Većina ipak navodi da je sada i u Hrvatskoj teško naći posao, da se i tamo osećaju posledice svetske ekonomske krize. Osim njihovih sporadičnih poseta u Hrvatsku, sliku o životu u Hrvatskoj grade na osnovu priče sa ljudima ili rođacima koji tamo žive.

„ZAVISI GDE BI SE VRATILI. MNOGO JE BOLJA SEVERNA HRVATSKA KOJA RAT NIJE OSETILA, DRUGO JE VAMO GDE SE RATOVALO. DRUGO JE I ZAGREB. ODLAZAK U HRVATSKU NA RAD JE NEŠTO ŠTO BI MNOGI UČINILI. TAMO SU VEĆE PLATE, POČETNA PLATA U NEKOJ DRŽAVNOJ USTANOVI 700-800 EVRA. HRANA JE NARAVNO SVUDA JEFTINIJA NEGO U SRBIJI. SAMIM TIM, TI SI U PLUSU.”

POVRATAK U HRVATSKU

Većina učesnika se ne bi vratila u Hrvatsku, i može se čak primetiti da se negativni stav prema povratku učvršćuje s godinama. Pa tako na osnovu fokus grupnih diskusija možemo reći da što su učesnici fokus grupe bili stariji to je njihov stav prema povratku bio negativniji, dok su mlađe generacije ipak otvorenije prema mogućem povratku i to iz ekonomskih razloga. Mlađi učesnici smatraju da bi se vratili ako bi im tamo bio ponuđen posao i to ne bi bilo potrebno za stalno, nego i samo privremeno, što potvrđuju i nalazi anketa. Tako je zaposlenje jedan od najbitnijih razloga za odluku o povratku mlađih generacija.

Samo jedan od učesnika ozbiljno planira da se vrati s obzirom da je završio Medicinski fakultet u Beogradu i ne može da nađe posao u Srbiji. Boraveći u Hrvatskoj tokom prethodnih godina uočio je da je zdravstveni sistem u Hrvatskoj mnogo bolji te je lakše naći posao nego u Srbiji, a kao olakšavajuću okolnost navodi i nepostojanje jezičke barijere.

„PROBLEM JE ŠTA ĆU JA MOM DETETU DA OBJASNIM. KAKO ĆU MU REĆI KO JE BRANITELJ SA HRVATSKE, A KO BRANITELJ SA SRPSKE STRANE. A OBOJICA SU RADILI ISTO. JA NEMAM PROBLEM NI SA KIM, ALI KAKO DETETU OBJASNITI. A MOJE MESTO, GLINA, JE PRAZNO, NEMA NIKOGA. IZAĐEŠ NAPOLJE I NEMAŠ KOGA DA VIDIŠ. SRPSKI KRAJEVI SU TAMO PRAZNI. GUSTINA NASELJENOSTI U LICI VAM JE MANJA NEGO U SAHARI, A TAMO NEMA NIŠTA, A U LICI MOŽETE IMATI SVE.”

I pored toga što bi se pojedini učesnici vratili, važno je naglasiti da oni tamo ipak ne bi voleli da zasnuju porodicu. Smatraju da je nepotrebno da dete raste u okruženju stalne potencijalne diskriminacije kao i pod okriljem obrazovnog sistema koji ne smatraju adekvatnim.

„NE BIH SE VRATILA, OSIM DA MI NEKO PONUDI DOBAR POSAO I PLATU. OTIŠLA BIH NA NEKO VREME, UZELA BIH NEPLAĆENO ODSUSTVO GODINU DANA. ONDA BIH VIDELA DA LI BIH OSTALA TAMO ILI SE VRATILA OVDE. ALI JA NE BIH ŽELELA DA MOJE DETE, KADA STASA ZA PRVI OSNOVNE, DA IDE U HRVATSKU ŠKOLU. JA BI SE ETO MOGLA SUTRA VRATITI TAMO, ALI PROBLEM MI JE ZBOG DETETA.... TO JE VELIKI PROBLEM. ZNAM LJUDE KOJI RADE U DRŽAVNOJ ŠKOLI I IMALI SU VEĆE U ŠKOLI U KOJEM JE BILO 4 HRVATA I 3 SRBINA. SADA ĆE ODNOS BITI 5 PREMA 2 U KORIST HRVATA, I DIREKTORKA OTVORENO GOVORI DA ĆE HRVAT, MAĀAR BIO I NAJGORI UBICA I KRIMINALAC, UVEK IMATI NJEN GLAS, A SRBIN MOŹE DA BUDE NAJBOLJI I NAJPAMETNIJI, NIŠTA MU NE VREDI. TAKOĐE, U ŠKOLI HRVATSKA DECA IMAJU UVREDLJIVE PAROLE I KOMENTARE NA RAČUN SRPSKE DECE. SVIMA JE TAMO SRBIMA SA PODRUČIJA ISTOČNE HRVATSKE SAN DA SE PRESELE U SRBIJU.“

Kao jedan od značajnih razloga zbog kojih se ne bi vratili u Hrvatsku, učesnici su istakli nedostatak ljudi koji su nekada živeli u mestima iz kojih su izbegli, pa smatraju da ti predeli više i ne čine onu sredinu u kojoj bi oni voleli da žive.

„AKO ODEM IZ SRBIJE, TO BI MOGLA BITI SAMO EVROPA- AUSTRIJA, NEMAČKA ,ITALIJA... U HRVATSKU SE NE BIH NIKAD VRATILA, NEMAM ŠTA DA TRAŹIM, OVDE MI JE DOBRO ZA SADA. MENI MESTO ČINE LJUDI. ZAŠTO BI SE VRATILA AKO NEMAM DA POPIJEM KAFU SA NEKIM. NIJE PROBLEM ŠTO JE NEKO HRVAT NEGO ŠTO SU MENI SVI LJUDI OVDE.“

Takođe, na odluku o povratku značajno ne utiče ni nedavni ulazak Hrvatske u EU. Naime, učesnici fokus grupa smatraju da je ulaskom u EU, Hrvatska postigla cilj koji u budućnosti neće imati uticaja na položaj Srba u Hrvatskoj pa stoga to i ne utiče na njihovo mišljenje o povratku.

„HRVATSKA JE DOBILA ONO ŠTO JE ŽELELA, MI KAO SRBI ĆEMO BITI KOLATERALNA ŠTETA.“

PREPREKE ZA POVRAK

Kao najveće prepreke za povratak učesnici fokus grupa navode:

1. Strah od diskriminacije
2. Pitanje bezbednosti u mestima sa većinski hrvatskim stanovništvom
3. Pitanje zaposlenja
4. Napuštena mesta
5. Hrvatska nacionalna obeležja

STRAH OD DISKRIMINACIJE

Prilikom razgovora o povratku učesnici kao jedan od razloga navode da se ne bi vratili u Hrvatsku zbog straha, ali ne u smislu osećaja ugroženosti lične bezbednosti, već usled bojazni da budu loše tretirani od strane domicilnog stanovništva. Posebno se javlja problem diskriminacije na poslu ili dece u školi gde oni navode primere svojih rođaka koji su ostali u Hrvatskoj, a koji se ako se izjašnjavaju kao Srbi bivaju diskriminirani, dok se većina trudi da sakrije svoju nacionalnu pripadnost ili je se čak odriču zarad napredovanja u poslu.

„BITAN JE PSIHOLŠKI STRAH LJUDI KOJI SE BOJE KAKO ĆE NEKO DA IH POGLEDA, ŠTA ĆE DA IM KAŽE. POSEBNO JE TO SLUČAJ U MESTIMA GDE JE VIŠE HRVATA, PRI TOM, TO SU MESTA KOJA SU PRE BILA VEĆINSKI SRPSKA.“

BEZBEDNOST

Takodje, kao jedan od problema navodi se i pitanje lične bezbednosti iako svi učesnici smatraju da je sad mnogo mirnije i da nisu imali nikakvih sigurnosnih problema u poslednje vreme na teritoriji Hrvatske, ipak je i dalje prisutan strah koji oblikuje ustaljene obrasce ponašanja koji uključuju mere predostrožnosti kao što je npr. parkiranje automobila sa srpskim tablicama u garažu.

„PA I U ZAGREB AKO POŠALJETE RECIMO DETE NA ŠKOLOVANJE, MORATE DA MISLITE DA LI ĆE GA NEKO NAPASTI I PRETUĆI. I KADA SE TAKVE STVARI DEŠAVAJU, UVEK JE POČINILAC NEPOZNAT.“

ZAPOSLLENJE

S obzirom na redovne kontakte sa ljudima iz Hrvatske, učesnici su svesni teške ekonomske situacije u Hrvatskoj¹³. Upravo percipiraju da je u poslednje vreme Hrvatska osetila posledice ekonomske krize što potvrđuju i brojke zvanične statistike. Pa tako, učesnici smatraju da je za njih u Hrvatskoj jako teško da nađu zaposlenje jer je s jedne strane i tamo kriza i povećava se nivo

¹³ Stopa nezaposlenosti u Hrvatskoj za 2012. godinu iznosi 18.9%, međutim u prvih pet meseci 2013. godine značajno raste pa sad iznosi već 21.1% što ukazuje na rastući problem nezaposlenosti u poslednjoj godini. I pored toga stopa nezaposlenosti je i dalje niža nego u Srbiji gde iznosi 24.6% (Hrvatski zavod za zapošljavanje (<http://www.hzz.hr/default.aspx?id=6191>) i Anкета o radnoj snazi 2012, RZS

nezaposlenosti, a sa druge strane smatraju da je privatni sektor slabo razvijen, dok u javnom sektoru prednost imaju pripadnici većinskog stanovništva. Niko od učesnika nije pomenuo član 22. Ustavnog zakona RH kojim se osigurava srazmerna zastupljenost nacionalnih manjina u izvršnim telima, pitanje je da li su i upoznati sa ovim članom zakona. Pored toga, povratnici i kad bi se vraćali to bi bili mahom njihovi gradovi porekla koji su mali gradovi koji dodatno umanjuju šanse za zaposlenje.

„KADA SE RADI O POVRAJKU NIJE JEDINO PITANJE BEZBEDNOST KOJA VARIRA OD MESTA DO MESTA. NAJVEĆI JE PROBLEM ŠTO SE POVRAJKNICI NIGDE NE MOGU ZAPOSLETI. PRIVATNI SEKTOR JE JAKO SLABO RAZVIJEN, A U JAVNOM SEKTORU PREDNOST IMAJU HRVATI MAKAR BILI DESET PUTA LOŠIJI RADNICI. NE VREDI VAM NI ŠEST DOKTORATA, UZEĆE VAM POSAO NEKO KO IMA SAMO SREDNJU ŠKOLU. TAKO JE U ŠKOLAMA, U PORESKOJ UPRAVI, POŠTI, POLICIJI, SUDU, TAKO JE SVUDA.“

NAPUŠTENA MESTA

Tokom diskusije o povratku nekolicina učesnika je istakla da nemaju gde da se vrate u smislu napuštenih mesta. Mesta koja su bila nekada naseljena Srbima sad su napuštena, devastirana i kako kažu učesnici, čak se dešava da i u neke gradove u Lici sad silaze i vukovi, što ranije nije bio slučaj. Praktično ta mesta nakon odlaska Srba nisu nikada ponovo naseljena, pa učesnici smatraju da nemaju gde da se vrate.

„A MOJE MESTO, GLINA, JE PRAZNO, NEMA NIKOGA. IZAĐEŠ NAPOLJE I NEMAŠ KOGA DA VIDIŠ. SRPSKI KRAJEVI SU TAMO PRAZNI. GUSTINA NASELJENOSTI U LICI VAM JE MANJA NEGO U SAHARI...“

NACIONALNA OBELEŽJA

Kao jedan od razloga koji se pojavio kroz diskusiju i koji utiče na povratak jeste i emotivni doživljaj gledanja na hrvatska nacionalna obeležja. Pa, pojedini ispitanici smatraju da bi im bilo jako teško da posmatraju hrvatsku zastavu u gradovima koji su nekada bili srpski.

„IZGLEDA DA BI SE JA JEDINA VRATILA. KADA PITAM LJUDE ZAŠTO NE BI, KAŽU MI DA NE BI MOGLI DA GLEDAJU HRVATSKU ZASTAVU.“

PRAVO GLASA IZBEGLICA U HRVATSKOJ

Tokom diskusije se stiče utisak da su mladi nezainteresovani za svoje pravo glasa u Hrvatskoj te neki čak i ne znaju da li su registrovani u spisak birača. Ima, pak i onih koji imaju pravo glasa i koji su izlazili na izbore, ali i onih koji nisu na biračkim spiskovima i koji su pokušavali da ostvare to pravo. Interesantno je viđenje jedne od učesnica:

„EVO KAD SU BILI IZBORI JA SAM SE ZATEKLA TAMO I ODLUČILA DA IZAĐEM NA IZBORE. MENI SU REKLI TAMO DA ME NEMA NA EVIDENCIJI, A KAKO TO KAD SAM PROŠLI PUT BILA. REKLI SU MI DA MORAM DA SE IZJASNIM KAO SRPKINJA DA BI BILA NA EVIDENCIJI, I DA POSTOJI MATIČNI URED GDE SE TO MOŽE OBAVITI. ALI SU ME ODGOVARALI OD TOGA DA TO OBAVIM U MATIČNOM UREDU, REKLI SU MI DA JE KOPLIKOVANO I DA NEĆU ZNATI. VI ONDA ODETE U MATIČNI URED I IZJASNITE SE KAO SRPKINJA I ZA TO VAM TREBA DVA MINUTA POSLA. JA SAM TAKO OTIŠLA, OBAVILA TO, ALI MOJ OTAC JE OPET IMAO Taj PROBLEM SLEDEĆE GODINE KADA SU BILI LOKALNI IZBORI. SADA SMO SE SVI U KUĆI VEĆ IZJASNILI KAO SRBI, I REDOVNO NAS ZOVU NA GLASANJE I SVE JE SUPER, ALI JE OČIGLEDNO DA TE NEKIM SITNIM STVARIMA I GLUPOSTIMA OMETAJU DA SE VRATIŠ.”

NOVI ZAKON O PREBIVALIŠTU

Učesnici diskusije su delimično pomenuli odredbe novog Zakona o prebivalištu kojim se predviđa pojednostavljenje procedure prijave građana sa evidencije prebivališta, strožiji uslovi za prijavu prebivališta kao i definisanje statusa prebivališta za državljane koji su obuhvaćeni programom obnove ili stambenog zbrinjavanja, kao i usklađivanje evidencije prebivališta s registrom prostornih jedinica. Između ostalog novim Zakonom bi trebalo doprineti i sređivanju tzv. fiktivnih prebivališta koja utiču na nerealan broj birača u popisu birača.

Na pitanje o novom Zakonu o prebivalištu učesnici su pominjali odredbe koje podrazumevaju da ako se ne boravi 180 dana na teritoriji Hrvatske, policija ima pravo da vrši proveru i naplati kaznu od 500 eura, kao i moguće druge posledice. Takođe, navode i to da se sa novim Zakonom o prebivalištu gubi pravo glasa u Hrvatskoj.

„NOVI ZAKON PODRAZUMEVA DA SE BORAVI NA TERITORIJI HRVATSKE 180 DANA. AKO TO NIJE ISPUNJENO POLICIJA IMA PRAVO DA VRŠI PROVERU, DA NAPLATI KAZNU OD 500 EVRA, A MOŽETE DA SNOSITE I VEĆ POSLEDICE.”

„MI GUBIMO TAKO PRAVO GLASA I SVAKO DRUGO PRAVO, KAO DA SMO NEGDE U PROLAZU ROĐENI.”

Pored toga, kroz diskusiju se pominjao i problem dvostrukog prebivališta, koje mahom imaju izbeglice iz Hrvatske. Naime, prilikom procedure vađenja hrvatskih dokumenata svi Srbi iz Hrvatske su morali da daju kako oni kažu „poslednju adresu na kojoj su bili u Hrvatskoj“ i tako su uspevali da dobiju potrebna dokumenta, iako se tako dešavalo da onda oni u praksi imaju i srpska i hrvatska dokumenta sa dve adrese, jednom u Hrvatskoj i jednom u Srbiji što nije dozvoljeno zakonom. Pojedini učesnici ističu da je ovo bilo moguće zato što su vlasti u Hrvatskoj „gledali kroz prste“ kako bi povećali broj povratnika i ovo pripisuju čisto političkim razlozima.

„LOGIČNO JE TO DA NE MOŽEŠ ISTOVREMENO NA DVA MESTA DA ŽIVIŠ. JA SAM PRIJAVLJEN NA DVE ADRESE TRENUTNO.“

„JA SAM IMAO DOKAZ IDENTITETA ZA LIČNU TAMO I ONI SU GLEDALI KROZ PRSTE JER IM JE TREBALO DA NAGURAJU TAMO BROJ POVRATNIKA. ČISTA POLITIKA, DA MOGU DA KAŽU DA SE VRATILO MNOGO SRBA.“

Jedna od učesnica, po profesiji pravnik, je istakla da novi Zakon o prebivalištu podrazumeva da se obnovi prijava prebivališta ukoliko je prijava na fiktivnoj ili nepostojećoj adresi i naglasila da ne treba imati dvojno prebivalište radi posedovanja imovine u Hrvatskoj. Pored toga, ona je izrazila neslaganje sa tim da će joj u skladu sa tim jedini hrvatski dokument biti pasoš koji bi onda morala da nosi svuda sa sobom, i smatra da bi za njih trebalo napraviti neki drugi dokument koji bi bio sličan dokumentu lične iskaznice.

„SLAŽEM SE DA ZAKONSKI TO (DVOSTRUKO PREBIVALIŠTE) NE MOŽEŠ, KAO ŠTO NE MOŽEŠ NI DVE LIČNE KARTE. MOĆI ĆEŠ DA IZVADIŠ PASOŠ, ALI SA ADRESOM IZ SRBIJE. JA KADA ODEM U HRVATSKU MENI JE BESMISLENO DA ŠETAM SA PASOŠEM, TAKO DA MI BAREM NAPRAVE NEŠTO NALIK LIČNOJ KARTI DA MOGU DA NOSIM... IMA NA SAJTU AMBASADE SRBIJE U HRVATSKOJ OBJAŠNJENJE KO TREBA DA VRATI LIČNU KARTU, A KO TREBA DA SE PRIJAVI. AKO SI PRIJAVLJEN NA FIKTIVNOJ ADRESI ILI NEPOSTOJEĆOJ ONDA TREBA PONOVO DA SE PRIJAVIŠ.“

Kao najveći problem se ističe neobaveštenost o novim zakonima koji se na bilo koji način tiču izbeglica, bez obzira da li se radi o ličnim dokumentima, imovini ili porezu. Kako kažu, sve se svodi na puku slučajnost, pa ukoliko čuju relevantnu informaciju od nekoga tek onda se raspituju kako ne bi izgubili neko pravo ili imovinu. Za ovakvo stanje najviše krive izbegličke organizacije upravo iz Srbije, koje ne obaveštavaju svoje članove o promenama u zakonskom sistemu Hrvatske.

„SVE SE SVODI NA KRAJU NA NEKU SLUČAJNOST, NEKO MI KAŽE: „E JEL SI ČULA ZA ONO ŠTO TREBA?“ I ONDA KADA SAZNAM ZA NEKI ZAKON TREBA MI NEKO DA MI POMOGNE, DA MI GA PROTUMAČI ŠTA ZNAČE NEKE ODREDBE. KADA NISTE OBAVEŠTENI MOGU DA RADE ŠTA HOĆE I DA VAM KAŽU ŠTA HOĆE.“

„A NIKAD NE MOŽETE DA SE POZOVETE NA TO DA ZAKON NE ZNATE, JER ZAKONI SU ETO TRANSPARENTNI I SVE. LJUDI SU NEOBAVEŠTENI I MISLE DA AKO IZGUBE PREBIVALIŠTE, DA ĆE DA IZGUBE IMOVINU. A TO NE BI SMELO DA SE DESI, ONDA JE TO ZA STRAZBUR.“

ZAKLJUČAK

Analiza je dala prvobitni uvid u problem povratka izbeglica u Hrvatsku naročito onih koji su otišli iz Hrvatske kao veoma mladi. Uprkos tome što su otišli kao mladi i posle dugog boravka kao i delimične integracije u život u Srbiji utisak je da se oni nisu u potpunosti ukorenili i često ne doživljavaju Srbiju kao svoju domovinu pa nemaju ni razvijen osećaj pripadnosti ili nostalgije. Stoga nedostatak emocionalnog povezivanja omogućava mladima da realno sagledaju prednosti i mane u mogućem menjanju statusa. Možemo reći da su mladi koji su sada ili nekada bili u statusu izbeglica veoma racionalni prilikom izjašnjavanja o mogućem odlasku u bilo koju drugu zemlju, pa tako i u zemlju porekla, Hrvatsku. Učesnici FGD su se u velikoj meri izjasnili da se ne bi vraćali u Hrvatsku iz više razloga: zbog straha od diskriminacije, pitanja bezbednosti u mestima sa većinski hrvatskim stanovništvom, pitanja zaposlenja i napuštenih mesta. Zanimljivo je istaći da se kao jedna od prepreka pominju i hrvatska nacionalna obeležja.

Strah od diskriminacije dominira kod skoro svih učesnika FGD što predstavlja jedan od glavnih razloga ostanka u Srbiji iako percipiraju bolji standard u Hrvatskoj. I pored posedovanja dokumenata, u većini slučajeva i imovine u Hrvatskoj većina ne želi da živi u sredini gde smatraju da će biti diskriminirani ili na poslu ili u školi. Posebno se ističe stav da iako bi se vratili u Hrvatsku, učesnici FGD ističu da ne bi tamo zasnivali porodicu jer bi u tom slučaju njihovo dete bilo drugačije tretirano u odnosu na drugu decu i ukoliko bi se vratili smatraju da bi ipak porodicu voleli da zasnuju u Srbiji.

Pored straha od diskriminacije veliki broj učesnika je naveo problem napuštenih mesta kao značajan problem po pitanju povratka, jer kako kažu mesta iz kojih su oni potekli su sada delimično pusta ili nisu naseljena ljudima koje oni znaju. Dakle, socijalizacija predstavlja jedan od značajnih segmenata života pa tako i ona uslovljava mogući povratak. Usled nedostatka ljudi ili barem nedostatka poznatih ljudi u pojedinim mestima većina učesnika čak ni ne pomišlja na mogući povratak, barem ne u mesto odakle su izbegli.

Učesnici FGD percipiraju da bi povratak bio lakši i da bi postojao motiv ako bi se povratnicima omogućili uslovi za život kao ravnopravnom članu društva. Osnovni uslovi koje oni navode su obezbeđivanje stambenog prostora i zaposlenja, ali bilo bi neophodno napraviti i povoljnu klimu kako u

obrazovnom sistemu tako i u poslovnom okruženju i celoj lokalnoj zajednici. Kao jedan od pokretača povratka može se uzeti percepcija ispitanika da je u Hrvatskoj bolji životni standard usled viših plata i nižih cena hrane, što može predstavljati značajan preduslov za povratak. Pored toga, treba razmisliti i o ideju da povratnici ne moraju da se vrate u isto mesto iz kojeg su izbegli.

Celo istraživanje je ukazalo da je problem povratka Srba u Hrvatsku vrlo kompleksan. Stavovi i mišljenja u vezi mogućeg povratka u Hrvatsku su vrlo racionalne i ekonomske prirode tj. emocionalna osećanja o mestu porekla su vrlo umerena dok se posebno izdvaja strah od diskriminacije kao najjači razlog zbog kojeg se mladi ne bi vratili u Hrvatsku. Naime, skoro svi učesnici FGD su naveli da smatraju da bi na neki način bili diskriminisani ukoliko bi živeli u Hrvatskoj. Takođe, potrebno je istaći da istraživanje ukazuje da su izbeglice često nedovoljno informisani o zakonima i merama koje uslovljavaju njihov mogući povratak. Ova nedovoljna informisanost može dovesti do smanjenja potencijalnog broja povratnika, jer usled neznanja, ne vide se prave mogućnosti i formiraju se stavovi.

MIRJANA MIKIĆ
ZEITOUN

POVRATAK OTPISANIH

UVOD

Po popisu stanovništva iz 2011. godine u Hrvatskoj živi 186.633 građana srpske nacionalnosti što čini 4,36 % ukupnog stanovništva. (Po popisu stanovništva iz 2001.godine u Hrvatskoj je živjelo 201.631. građana srpske nacionalnosti što je ukupno činilo 4,5 % hrvatskog stanovništva. Po popisu iz 1991.godine u Hrvatskoj je živjelo 581.663 građana srpske nacionalnosti što je 12,2 % od ukupnog stanovništva).

Prilog koji smo pripremili dio je zajedničkog rada NVO Centar za mirovne studije (u daljem tekstu CMS) s NVO Yucom iz Beograda na aktivnostima istraživanja položaja i statusa hrvatskih Srba izbjeglica i povratnika u Hrvatskoj i u Srbiji.

CMS dugi niz godina bavi se izbjeglicama/povratnicima i u svom terenskom radu i u svom radu na javnim politikama. Posebno smo usmjereni na područja od posebnog državnog interesa.¹⁴ Od samih početaka sukoba radili smo u podijeljenoj zajednici, organizirali mjesta susreta, rad na suočavanju s prošlosti, na prepoznavanju zajedničke prošlosti i bolje budućnosti. Ljudi koje smo uporno obilazili žive na mjestima gdje više nitko ne dolazi. I sam razgovor njima je vrijedio kao pomoć. Najčešće im puno više nismo ni mogli ponuditi. U tim obilascima, pa i u pružanju psihosocijalne pomoći i pravnih savjeta, čuli smo za niz podataka i sudbina koje su nam se činile vrijedne za dokumentirati, objediniti i upotrijebiti za prezentiranje loših praksi reintegracije ali i za nalaženje smjernica za bolju reintegraciju. S tom namjerom smo i pristupili ovom istraživanju.

Postoje tri, svega tri ozbiljnije publikacije u Hrvatskoj koje se bave izbjeglicama i povratnicima, a utemeljene su na istraživanju, na činjenicama, na dokumentima. To su dvije studije koje je naručio UNHCR, a autori su profesori Dragan Bačić i Milan Mesić s Filozofskog fakulteta u Zagrebu: „Održivost manjinskog povratka u Republiku Hrvatsku“, objavljena 2007. godine i „Manjinski povratak u Republiku Hrvatsku: Studija otvorenog procesa“, objavljena 2012. te izuzetno vrijedno istraživanje politologa Viktora Koske: „Return and Reintegra-

¹⁴ Naziv za područja u RH koja su za vrijeme ratnih sukoba 1991.-1995. bila izvan kontrole hrvatskih vlasti (UNHCR, 2008)

tion of Minority Refugees: The Complexity of the Serbian Returnees Experiences in the Town of Glina“, objavljeno 2008. godine.

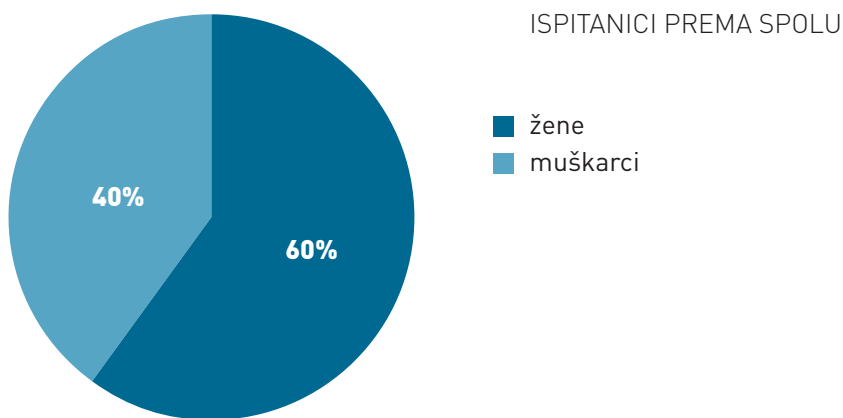
Zašto je došlo do nasilja, oružanih sukoba i izbjeglištva? Jedan značajni dio srpske manjine nije bio spreman prihvatiti legitimne odluke izrazite većine stanovništva Hrvatske, nakon višestranačkih izbora 1990. godine, o izlasku Hrvatske iz zajedničke države. Dio njih na područjima s apsolutnom ili relativnom većinom otvoreno se pobunio protiv nove vlasti, protiv toga da su iz konstitutivnog naroda postali manjina. Nakon što su sve šanse za mirnim rješenjem prokockane, i kad su eliminirani ljudi koji su se za mir zalagali¹⁵, otvoreni oružani sukob je mogao početi.

ISTRAŽIVANJE

Za ovo istraživanje izabrali smo metodologiju fokus grupa. Odlučili smo se za tri grada, u kojima inače radimo¹⁶, u svakom po deset ispitanika: Karlovac, Korenicu i Pakrac. Ukupno smo imali 30 ispitanika.

Što se tiče označavanja djelova transkripta bilo je dogovoreno da koristimo inicijale. Poslije su neki od ispitanika tražili da se ni njihovi inicijali, kao ni puna imena gradova i sela iz kojih dolaze ne koriste u tekstu. Obzirom da je bilo 30 ispitanika uzela sam 30 slova abecede i svakom dala po jedno. Dodatno sam svjedočenja koja nisu izašla iz fokus grupa, nego iz višegodišnjeg terenskog rada, ali su usko vezana za temu, označila slovima x, y i z¹⁷.

Slijede sociodemografska obilježja ispitanika.

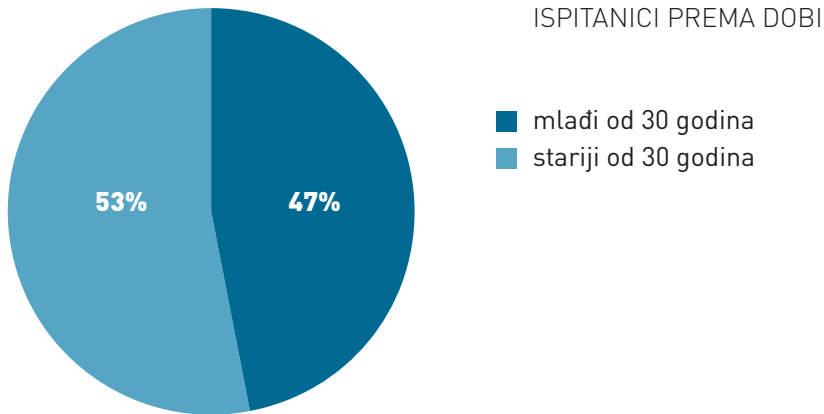

¹⁵ Ovdje prije svega mislim na Josipa Reihla Kira, načelnika policije u Osijeku koji sve dok nije ubijen, išao od jedne do druge zaraćene strane i zagovarao mir.

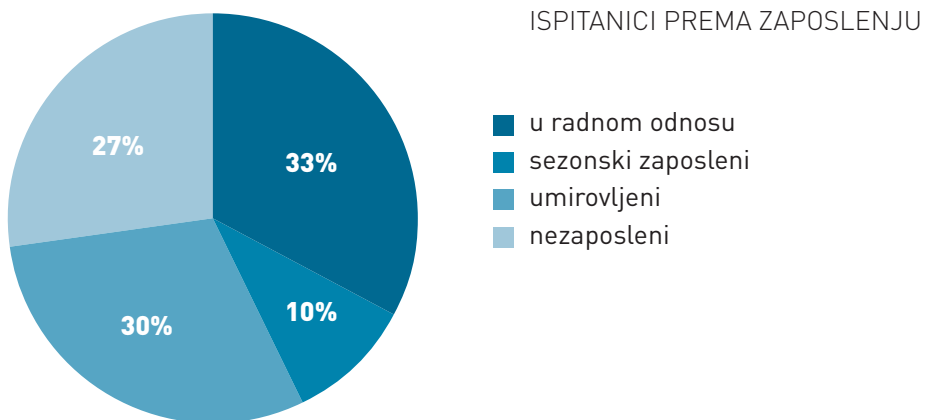
¹⁶ Aktivnosti CMS-a obuhvaćaju i rad u lokalnoj zajednici.

¹⁷ U prilogu 1 grafički prikazi i interpretacije pojedinih prikaza

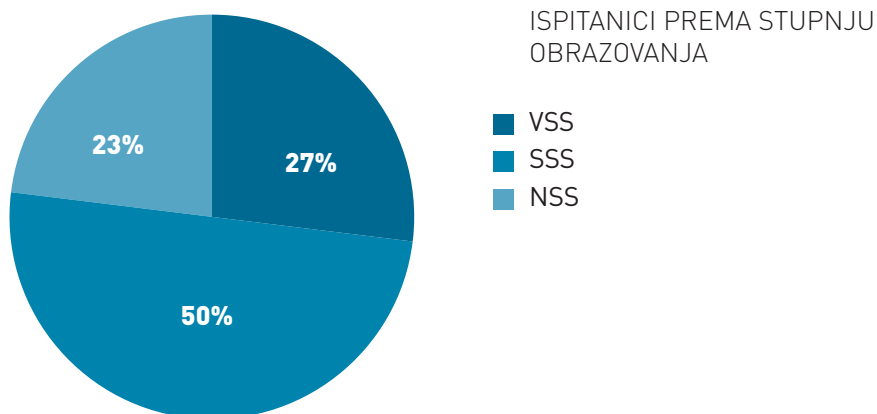
Iz uzorka je vidljivo da je u istraživanju sudjelovao nešto već broj žena (18 žena i 12 muškaraca).

Iz prikaza vidimo da je 47% ispitanika mlađih od 30 godina što znači da su za vrijeme rata pohađali osnovnu školu.

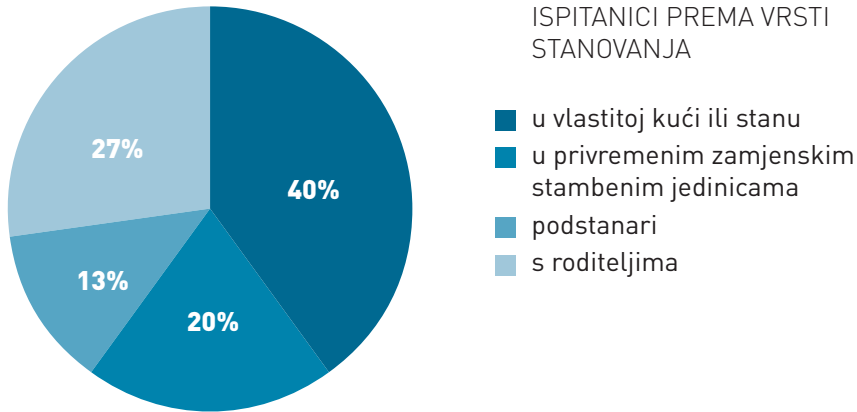
Iz prikaza je vidljivo da je podjednak broj umirovljenih, nezaposlenih i ispitanika u radnom odnosu, dok je svaki deseti ispitanik sezonski zaposlen.

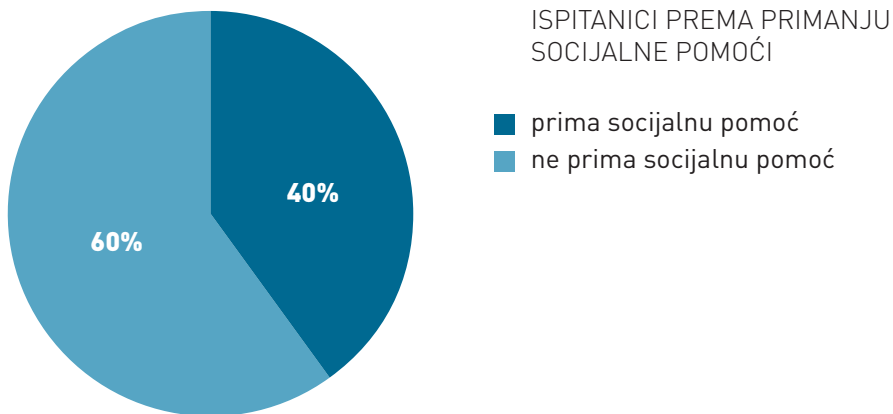
Prema stupnju obrazovanja najviše su zastupljeni ispitanici sa završenom srednjom školom (50%), što uključuje i dvoje studenata. 27% ispitanika je visokoobrazovano.

Iz prikaza je vidljivo da nešto veći broj ispitanika (53%) živi u gradu.

Iz prikaza je vidljivo da 40% ispitanika stanuje u vlastitom stanu ili kući, a 60% ispitanika nema na odgovarajući način riješeno stambeno pitanje.

Iz prikaza je vidljivo da 40% ispitanika prima određeni oblik socijalne pomoći.

Cilj istraživanja je kreirati bazu podataka oko povratka za dalje zagovaračke aktivnosti za održivi povratak i rad na integracijskim politikama.

Ispitanici za FG su odabrani u suradnji s partnerskim organizacijama na terenu te iz našeg prijašnjeg iskustva na terenu. Sa svima su obavljene pripremne razgovori ponaosob, a prije početka istraživanja zajedno im je objašnjeno o čemu i zašto ćemo razgovarati. Obzirom da su neki ispitanici bili dosta rezervirani, najčešće iz straha, trudili smo se objasniti koliko je svaki njihov iskaz vrijedan. Fokus grupe održavali smo u prostorima lokalne zajednice u kojima su se ispitanici osjećali ugodno i dobrodošlo.

Ispitanici su odgovarali na „jednostavna“ pitanja: Kako ste živjeli prije odlaska? Zašto ste se odlučili na odlazak i kako je odlazak izgledao? Kakav je bio život u izbjeglištvu i kako ste se odlučili za povratak? Kakav je život po povratku? Svaka fokus grupa trajala je po, otprilike, četiri sata s pauzom. Razgovore smo u dogovoru sa ispitanicima snimali. Naknadno smo se sastali s pojedinim ispitanicima da potvrdimo neke stvari iz transkripta i eventualno postavimo neka dodatna pitanja. Dva svjedočenja su nam se učinila najzanimljivijim i njih smo izdvojili kao posebne priče¹⁸ u suradnji sa ispitanicima.

ŠTO JE ZAJEDNIČKO, A ŠTO JE RAZLIČITO OVIM FOKUS GRUPAMA?

Karlovac: najdramatičnija fokus grupa: suze i tablete za smirenje, nepovjerenje, strah, odbojnost, i to *prema jednima* kao i *prema drugima*.¹⁹ Naglašavam da je od tri grada u kojima smo radili FGI²⁰ Karlovac je najbliže Zagrebu, a godina našeg istraživanja 2012. Karlovački Srbi su 1991. većinom izbjegli na područje Krajine²¹, a nakon toga 1995. u Oluji preko BiH u Srbiju. U ovoj smo grupi imali veći broj starijih²², šest od deset, i najveći broj, pet od deset, šetača.²³

Korenica: povezana i samouvjerena grupa: možda jer žive dalje od središta, izolirano, međusobno povezano. Od 1991. godine žive u Krajini, za “koju ih ne vežu osobito lijepa sjećanja”, a 1995. godine u Oluji preko Bosne, u egzodusu, odlaze u Srbiju. U ovoj smo grupi također imali nešto veći broj starijih od 30 godina, šest od deset, te četiri od deset šetača.

Pakrac: najmlađa grupa, itekako svjesni prošlosti potpuno okrenuti budućnosti. God. 1991. počinju odlaziti u druge djelove Hrvatske, u Krajinu te većinom u Srbiju. God. 1995. nakon Bljeska u većem broju odlaze u Srbiju. Izbjegli na područje Krajine, pa većinom dalje za BiH i Srbiju. U ovoj smo grupi imali veliku većinu mladih, samo tri ispitanika starijih od 30 godina, i najmanji broj šetača: samo jedan od deset.

Prema rezultatima našeg istraživanja organizirani povratak kreće 1996. godine. Najveći broj nekadašnjih izbjeglica, a današnjih povratnika, u svoje se domove²⁴ vraća relativno brzo: neki već početkom 1996. i 1997. Godine. Vrh povratničkog vala zabilježen je 1998. godine. Do danas se vratilo oko 132.600 ljudi što predstavlja, opet otprilike, polovicu od onih koji su otišli. Od ove polovice u

18 Izbjegličke priče : »Oni koji su otišli ne razumiju one koji su ostali i obratno » i « Moj se svijet podjelo na dvije strane i ja sam se našla na onoj drugoj »

19 Naši i njihovi: i izgubljenost u tim pojmovima: tko su naši, a tko su njihovi?

20 Fokus grupno istraživanje

21 Naziv sa područje sa apsolutnom ili relativnom srpskom većinom koje se privremeno odvojilo od RH

22 Dobna granica za ovu kategoriju, u okviru ovog istraživanja, nam je 30 godina starosti

23 Radi se o hrvatskim građanima srpske nacionalnosti, izbjeglicama, povratnicima koji su osigurali dokumente, dobivaju mirovinu, obnovili kuću u Hrvatskoj, ali zbog eventualnog dodatnog posla ili više iz novonastalih obiteljskih situacija (djeca i unuci) dio vremena provode u Srbiji.

24 „Svoje domove“ često su zamjenile obnovljene kuće, druge kuće, drugi stanovi jer su njihovi domovi često bili uništeni.

Hrvatskoj stvarno živi polovica: ostali su ili šetači ili su se vratili u izbjeglištvo ili su u međuvremenu umrli.

Po službenim podacima u ovom je trenutku još oko 60.000 registriranih izbjeglica iz Hrvatske u susjednim zemljama. Iako se pretpostavlja da je samo mali broj njih zainteresiran za povratak, ipak se čini da bi Regionalni plan stambenog zbrinjavanja, rješavanje neriješenih pitanja i pristupanje Republike Hrvatske Evropskoj uniji mogao privući veći broj povratnika.

ŽIVOT PRIJE ODLASKA
“MOJ SE GRAD DIJELI
NA DVIJE STRANE I JA
SAM SE NAŠLA NA ONOJ
DRUGOJ”

Rat je počeo 1991. Ali nitko nema točno određeni datum početka, samo sjećanje na događaje, asocijacije. Većina naših ispitanika u to vrijeme ide u osnovnu školu: djeca se u školi počinju djeliti na Hrvate i Srbe, čuje se za političke organizacije: HDZ i SDSS, ono što je počelo s „Dinamom“ i „Crvenom zvezdom“ prerasta u male razredne sukobe, a u gradovima se počinje pucati. Prijetnje, vrijeđanja pa čak i nerazjašnjena ubojstva prisutna su na obje strane.

„Meni nitko nije mogao objasniti kada i kako je sve to počelo? Kakva je razlika između Hrvata i Srba: čak ni roditelje nisam htjela slušati. Kad je počeo rat shvatila sam i doživjela razliku. Prvo sam morala napustiti grad u kojem sam rođena i završila osnovnu školu, te sam se preselila u selo s „druge strane“. B.

„Kod mene nije bila 1991. Živio sam u Dugom Selu, gdje sam i rođen, pohađao sam srednju školu u Zagrebu, no tenzije su se osjećale, ja sam jako miran po prirodi, provokacija je bilo raznih, no meni se dogodio razvod roditelja: otac mi je Srbin, majka Hrvatica, on je ostao bez posla, susjedi više nisu s njim razgovarali, strašan je to pritisak: bili smo sve više tiho izolirani.

Krajem ljeta 1991. umro je moj djed u srpskom selu u zapadnoj Slavoniji. Već su tamo postojale neke barikade i tata nas nije vodio na sprovod da nam se nešto ne dogodi. Ali on je išao. Nije se mogao odmah vratiti zbog pucanja, vratio se za 15 dana, što je od strane mojih prijatelja prozvano četnikovanjem.

Otac je htio da prodamo kuću i svi odemo za Srbiju. Imam i mlađeg brata. Mama nije htjela ni čuti za Srbiju: nikog tamo nije ni imala ni poznavala. Kuću su prodali, novac podjelili i rastali se. Otac i mlađi brat su otišli 1994. godine, a ja sam ostao s majkom da završim srednju školu. No strašno me je kopkao moment završetka škole i mogućnost da me pozovu u vojsku. Takve kao ja, iz mješanih brakova, su redovito zvali. Jednostavno nisam se mogao zamisliti u vojsci koja puca po mom ocu i bratu jer su oni na „drujoj strani“. Otac me zvao da dođem, da napravim izbjegličku legitimaciju i izbjegnem sve vojske. Čim sam maturirao sam otišao.“ C.

„Već početkom 1991. počelo se šušcati o nekom nemiru, o ratu, u što ja prosto nisam mogla da vjerujem. Normalno sam odlazila na posao. Ali u 7. mjesecu su počeli nemiri, hajka na osobe srpske nacionalnosti, vrijeđanje, prijetnje. Radile su se usporedbe s Drugim svjetskim ratom kad je jako puno nevinih Srba stradalo na ovom području. Moja kolegica i ja smo pokupile djecu i otišle u Srbiju: bili su i praznici pa dok se sve malo smiri. I stvarno dobila sam odgovor da se situacija smiruje, te sam se u 8. mjesecu

vratila u Karlovac i nastavila raditi. No tad je počeo stvarni teror. Noćni telefonski pozivi, najstrašnije prijetnje: tražili su da se odselimo. Moj muž je radio u obezbjeđenju i noću ga nije bilo. S dvoje djece, šest i devet godina, spavala sam na podu od straha od zalutalog metka. Bile su to vojne zgrade. Jedne noći dignut je u zrak kafić Srbina koji se nalazi ispod našeg stana. I djeca i ja smo odskočili metar u zrak od eksplozije. Djeca nisu mogla prestati vrištati. Na poslu smo već bili skroz odvojeni na srpsku i hrvatsku stranu. Kod kuće smo stalno morali biti u podrumu jer se pucalo sa svih strana: u svim tim okolnostima dan prije zabrane ulazaka i izlazaka iz Karlovca, 25.10. uzimam svoju djecu i ponovo odlazim za Srbiju. Ovaj put na nekoliko godina.“ J.

Iako je od događaja prošlo više od dvadeset godina i neki od naših ispitanika su bili jako mladi u to vrijeme, jasno se sjećaju nekih događaja: uglavnom su to događaji što obilježavaju obiteljski, privatni život, a puno manje političkih događaja, opće klime u društvu.

„1991. je godina kad nas dijele na radnim mjestima i u životu. U školi u Karlovcu te godine upisuju pet prvih razreda: tri hrvatska i dva srpska. Je li to dovoljno da čovjek počne donositi odluku? Otkazi su prštali prema Srbima. Na kraju nas je u mojoj firmi bilo 60 Hrvata i šest Srba. Nas šest nije smjelo skupa sjesti i razgovarati jer je to smatrano pobunom. Slijedili su nas, špijunirali, stalno smo se morali opravdavati, sve govoriti direktoru: za GO smo morali dati plan puta. Stalno se tražilo da odemo i ne zagađujemo okolinu. Svoju sam djecu to ljeto kao i svako drugo odvela k svojoj majci na ferije na Slunjska brda. Kad bih ih išla posjetiti barikade su već bile i sa hrvatske i sa srpske strane. Sa svojom sam djecom proživila pakao i to me natjeralo na odlazak. Ja sam svoj stan u 7. mjesecu u potpunosti obnovila, sigurno nisam očekivala rat i progon...“ L.

„Počelo se to kuhati već 90'. Prve barikade ovdje u Lici kad sam došla na ferije. Sjećam se da je bio 8. mjesec, ja iz Zagreba s koncerta Tine Turner ravno u svoje selo: Ličko Petrovo Selo. Čekaju me u čudu – tko to dolazi noću?

Ja sam imala prijatelje i među Hrvatima. Tu 1991. godinu posebno smo svečano dočekali. Počelo se slaviti u Karlovcu: katolički Božić, pa Nova godina, pa pravoslavni Božić, pa srpska Nova godina koju smo tih godina otkrili da uopće postoji. Samo da se slavi. Ja sam u svom stanu napravila feštu. Doba je to Ante Markovića, svega živog, jela pića. Maknula sam iz stana sve, ostao je samo klavir: živa muzika. I šalili smo se crnohumorno: kao što ćete vi HDZ-ovci tjerati mene Srpkinju iz mog Karlovca.

Sjećam se razgovora sa svojom dobrom prijateljicom dok guramo bicikle: ja joj kažem da nijedan Srbin nikad neće stati pod šahovnicu. Ona pita zašto. Kažem da je pola moje obitelji zaklano u Drugom svjetskom ratu: moj otac je bio siročić. Ona odgovori da je i njen djed nastradao u Drugom svjetskom ratu na način da se iz Lapca morao iseliti u Karlovac. Kažem joj to nije isto: moj djed je ubijen zato što je bio Srbin, tvoj djed je ostao živ i mogao ponovo nešto stvoriti. Nakon toga smo šutile. No i dalje smo se družile. Išla sam k njima na uskršnji doručak. Mi nismo bili vjernici. Nekako u to vrijeme Srbe se počelo zvati trofaznima: upozorila sam svoje prijatelje koji su se s tim rugali da sam i ja trofazna.

Zamjeraju mi što sam otišla, a nitko mi nije rekao da će me zaštititi ako ostanem. Uostalom, otišla sam na ljetne praznike kao uvijek, a onda su i telefonske linije prekinute. Nakon dosta vremena prva me kontaktirala prijateljica koja je otišla u London: nitko iz Karlovca ili Zagreba...“ Š.

„Kad se sjetim Korenice prije rata, sjećam se samo ružnih stvari, lijepih se više ne sjećam. Sjećam se granata, skloništa, neprospavanih noći, pretrčavanja između zgrada da dođemo do podruma, svih tih smrdljivih podruma, nervozne bake. Jednom je djed pokušao mene i mamu izvući iz Korenice, no granate su toliko padale da je to bilo nemoćuće pa smo se vratili.“ O.

„Prvo nije bilo hrvatskog dnevnika, pa cijelog HTV-a, a onda je bilo ono na Plitvicama. Pa nam je poginuo komšija u bombardiranju. Dok je bombardiranje ne ide se u školu, bilo nas je puno djece u zgradama, Korenica, na sreću nitko nije nastradao pa smo se naigrali. Ipak, tada mi je poginuo ujak i to mi je tužno sjećanje...“ R.

„Ja sam bio uspješan privrednik prije rata, a i sad sam. Dobio sam medalje za svoje proizvode u svim bivšim državama. Je, kuhalo se devedesete. Ja sam stalno mislio da će se to srediti. Da će oni pametni prevagnuti. Dandanas sam u uvjerenju da se rat mogao izbjeći. Ali oni koji su bili na vlasti htjeli su baš rat i imali su ga. I što su njime postigli? Mene su, obzirom da sam poslovno putovao u Zagreb, optužili da sam špijun. Nakon toga su mi sve četiri gume na autu probušene. Kad je ozbiljnije počeo morao sam se pridružiti vojsci. Bili smo dolje na jugu. Da vam budem iskren nekih ozbiljnijih borbi nije bilo. Najviše granatiranje s jedne na drugu stranu i obrnuto. Onda je u januaru 1992. je potpisano primirje. To primirje je manjeviše trajalo do Oluje.“ P.

Svi su zajedno u priči da sami nemaju ništa s političkom dimenzijom događaja zbog kojih je do sukoba došlo, nisu bili uključeni u nikakve stranke, partije, samo su žrtve. I svi su izvrgnuti najčešće usmenim prijetnjama, a neki i fizičkom maltretiranju što vodi do odluke o odlasku.

„Ja sam živila i radila u Čakovcu. Bila sam profesorica u srednjoj školi i imala društveni stan. Često sam obilazila majku u rodnoj kući u Korenici. Iako Čakovec nije bio direktno u ratu, napetost se osjećala prema meni posebno od nekih kolega. Ako bi prelijetali kakvi helikopteri, mene se gledalo, kao da sam ja odgovorna zato. 1992. sam da bi obišla majku u Korenici morala putovati preko Slovenije, Mađarske i Bosne. Kad sam se krajem ljeta htjela vratiti javili su mi da mi je u stan provaljeno, te da se netko uselio unutra. Ostala sam ovdje s majkom.“ S.

ODLAZAK
“BILO MI JE DA SE
VRATIM”

Srbi su iz Hrvatske počeli odlaziti polagano, pojedinačno: početkom devedesetih, dolaskom „demokratskih promjena“, promjenom vlasti, najavljuvanjem izlaska iz Jugoslavije, promjenom Ustava²⁵, nacionalističkih ispada, nasilja i ubojstava. Nasilje rađa nasilje. 84 000 etničkih Hrvata i nesrba protjerano je s područja sa srpskom većinom. Na ta se područja doselilo 70 000 Srba s područja gdje su se osjećali nesigurni. Tako je formirana Republika Srpska Krajina. I koliko se trudili prihvatiti da su se Srbi osjećali ugroženo i da je bilo i progona i ubojstava nevinih ljudi²⁶ toliko teže je shvatiti da su Srbi krenuli u protjerivanje svojih susjeda na surov način, ubojstava ni s jedne strane nije nedostajalo. “Tako su se politike etničkog čišćenja međusobno podupirale, produbljujući etničke sukobe, uključujući mnoge ljude na obje strane, bilo kao počinitelje zločina i nepravdi bilo kao žrtve.”²⁷

“Prvi za kojeg sam čula da je otišao moj je gimnazijski kolega koji je radio u Osijeku: napustio je grad noću zajedno sa ženom i djecom: mi smo diskutirali da li je morao, tad se o leševima u Dravi znalo malo, pisalo još manje. Kolegi je u Požegi ostao brat blizanac s kojim godinama nije kontaktirao, u Hrvatsku se nikada nije vratio.” X.²⁸

(Slučajevi “Selotejp” i “Garaža” i osuđivanje Branimira Glavaša uslijedilo je skoro dvadeset godina kasnije.)

O pojedinačnim odlascima pričao je i gospodin Y. u Borovu, kad smo pokušavali naći primjere dobre prakse u međuetničkim odnosima, a isplivali su samo loši. U njegovoj priči najzanimljivije je bilo čuti “da je onaj, za čije su strahovlade Srbi noću nestajali, osumnjičeni ratni zločinac Tomislav Merčep, danju davao posebne propusnice nekima od svojih poznanika, Srba, da napuste Vukovar”.

I neki od naših sugovornika išli su pojedinačno. To ljeto 1991. išlo se i na more, i nije se išlo, išlo se kod baka i djedova na selo, koje je znalo biti i u Srbiji i u BiH, granice su se zatvarale, ljude se zatvaralo, odvodilo na nepoznate adre-

25 Promjenom Ustava Srbi od konstitutivnog naroda postaju nacionalna manjina. To velik dio Srba jako teško prihvaća. Po mnogima je to jedan od uzroka sukoba. Ono što je sigurno da po svim ispitivanjima Srbi su, uz Rome, najdiskriminiranija manjina.

26 Poput ubojstva dijela obitelji Zec sa zagrebačke Trešnjevke, s naglaskom na tada 12-godišnjem Aleksandru Zec.

27 Bačić, Mesić(2012:28)

28 X i Y su primjeri koje smo našli tragajući za dobrim praksama, a izlazile su samo loše: Mikić, Jurlina (2011.59)

se, hale velesajma, nije se i moglo se vratiti, ljudi su se bojali, mislili su bolje da pričekaju nekoliko dana ili tjedana da se situacija smiri: čekali su godinama, i nikad više nije bilo isto.

Krajem 1991. iz zapadne Slavonije se krenulo i poluorganizirano: u traktorskim konvojima, punih "stojadina" i "yuga", u koje se pokušao potrpiti cijeli život. „Odavde prezreni i jedva dočekani da odu, ulazeći kod svojih osjetili su da im se nitko pretjerano ne veseli.” D.

No pravi egzodus događa se 1995. Nakon dvije vojno-redarstvene akcije hrvatske vojske i policije: "Bljesak", 2.5.1995. i „Oluja“ 5.8.1995.

Masovni egzodus Srba iz Hrvatske opasno se približio broju od 400.000. Samo u Oluji, za vrijeme i nakon akcije, otišlo je 300.000 Srba.²⁹ Nikad nećemo znati točan broj, nikad nećemo znati ni sva imena. Neki od onih koji su ostali su ubijeni u akcijama "čišćenja terena". Mnogi su putem nastradali: od meta-ka, ali i od užasnih uvjeta putovanja, neki se nikad nisu prijavili kao izbjeglice. Uglavnom popis stanovništva RH iz 2001. pokazao je da se broj hrvatskih građana srpske nacionalnosti drastično smanjio – s 12% na 4,6%.

Sudionici ponovo ističu da ovaj egzodus nisu ni sanjali ni željeli, ali baš i samo oni skupo su ga platili: materijalno su sve izgubili, socijalno, često su izgubili najbolje godine života, dobili nisu apsolutno ništa.

Neki su imali tu „sreću“ da završe u trećim zemljama. Neki su se uspjeli snaći u ovim susjednim, većina se ipak željela vratiti. Značajan dio to je i uspio: uz pomoć međunarodnih organizacija, bez političke volje aktera, najviše zahvaljujući ekonomskoj krizi, osiromašenju, pa i nostalgiji: povratak je bio teško i traumatično iskustvo za neke ispitanike puno gori od odlaska jer:

*„Onda smo bili mlađi, sve je trajalo kratko, odluke za nas su donosili drugi, a za povratak odluku smo donosili sami, nitko nas nije ni nagovarao, ali ni odgovarao, **svega što smo ostavili, i što je živilo u našem sjećanju više nije bilo**“ . V.*

„1991. godine imao sam dvoje male djece i radio sam u prigradskom karlovačkom naselju: vrlo brzo se osnovala narodna garda, još nije bilo regularne hrvatske vojske, a ja sam bio jedini Srbin tamo. Posebno nije bilo zgodno što sam ja bio poslovođa te prodavaone i to im je, naravno smetalo. Danima su vršili nevjerojatan pritisak na mene: od vrijeđanja, četnik, što još čekaš tu, do prijetnji ako ne odeš nestat ćeš. Konačnim dolaskom HDZ-a na vlast shvatio sam da tu za mene više nema mjesta: uzeo sam djecu, curice 5 i 9 g i otišao u Beograd. Tamo sam imao rodbinu. Moja žena, medicinar-ka, ostala je raditi u Karlovcu još mjesec dana: nitko od nas nije znao koliko će to sve trajati, i svi smo se nadali brzom povratku kući. Nakon mjesec dana je dobila otkaz u bolnici kao i svi drugi građani srpske nacionalnosti. Imala je u tom trenutku priliku otići u Njemačku, no ja sam inzistirao na tom da dođe u Srbiju. Danas mi zbog toga žao.” I.

„1991. sam maturirala i trebala sam nastaviti studij u Zagrebu. No počela su raznorazna prozivanja, oni koji su već bili u Zagrebu su me uvjerovali da se kao pravoslavka neću uspjati upisati, te su me roditelji nagovorili da se na studij upišem u Novi Sad. Oni su u isto vrijeme, okruženi katoličkom većinom, stalno bili ugroženi: prijetili su im da će im se ponoviti 1941. kad su ubijeni očevi mojim roditeljima sa strane ustaša.“ LJ.

„Krajem ljeta odlučili smo otići. Mislili smo na kratko, dok se sve smiri. Prvo smo otišli do rodbine u Kutinu. To je bilo blizu kući, ali tamo nas je već bilo previše. Skupila se sva rodbina iz tog kraja. Nismo mogli ostati. Tad smo odlučili otići u Srbiju. U kući smo ostavili sve, uredno spremljeno, čak i dokumentaciju. Stojadin nas je izdao u zadnji čas pa nas je stric prevezao. Imali smo dosta rodbine u Srbiji.“ G.

„Moj prvi odlazak bio je iz Pakraca kod djeda i bake u obližnje selo. No i od tamo su svi odlazili. Bilo je sve manje ljudi, a pucalo se sve više. Drugi odlazak je bio dramatičan jer su već svi otišli, a moji su bili u rezervi na ratištu, te su jedva dobili dva slobodna dana da nas izvuku iz sela: sjećam se ta dva dana puta do Beograda do kojeg se inače stiglo za tri sata. Put je išao na Bosansku Gradišku, Brčko, Tuzlu pa natrag na Bijeljину u Srbiju.“ B.

Više ispitanika vjerovalo je da je odlazak kratkotrajan, privremeno rješenje. Pokazalo se da nije kratkotrajan, a za neke da je i trajno rješenje. Posebno se to odnosi na djecu ispitanika: dio njih danas živi u Srbiji ili trećim zemljama bez ikakvog govora o eventualnom povratku.

„Tata nikako nije mogao dedu i baku staviti u auto: dok stavi baku deda pobjegne, dok ulovi dedu baka se negdje sakrije. Nikako nisu htjeli ići. A znali smo kad Merčep dođe gore³⁰ sve će pobiti. Na kraju ih je ugurao. U Beogradu u neboderu vrlo su se brzo razbolili prvo baka, pa deda i umrli od raka. Nisu mogli zaboraviti konje i krave koje su odvezane ostavili na imanju. Sanjali su ih svake noći. U selu si bio poznat po tome kakve konje imaš. Moj deda je imao najljepše vrance.“ Z

„U ljeto, 1991. dala sam ispit na faksu i došla u selo pripremati drugi. Tata je radio u Karlovcu, a za vikend dolazio u Liku. No jednom je stigao i rekao da više ne ide u Karlovac, da su na Koranskom mostu pobijeni vojnici koji su se predali.³¹ Nakon toga ni ja ni tata više nismo išli u Karlovac. To je bila prva faza moga izbjeglištva. Druga je nastupila u Oluji 1995. Ostali smo do zadnjeg: svi su odlazili, Franjo Tuđman je pozivao na ostanak: nitko mu nije vjerovao. Mi smo računali da bi se mogli malo sakriti u šumu dok vojska prođe, no kad su se počeli približavati čulo se sa svih strana, zazivanje i slavljenje Alaha, i progon nevjernika. Krenuli smo s autom koji je jedva upalio, tata me nakon negog vremena pitao: „Š. jesi ponijela pršut?“ Kao u nekoj crnoj komediji. Nisam, što ćemo sad jesti? Ostavila sam nove cipele i ponijela stare i neke poderane hlače. **Bilo mi je da se vratim**“ Š.

„Dva dana smo putovali do Beograda. Korenica je već bila potpuno prazna. U Lapcu smo vidjeli hrpu ljudi kako stoji i čeka uključivanje ljudi iz Knina. U tu smo kolonu ušli i mi. Čekali smo pola dana da nam dijele gorivo. Nismo dobili ništa. Vidjela sam ranjenog poznanika koji krvari: nisu mu dali nikakvu prednost, nikakve solidarnosti, kad se takve stvari dese svatko gleda kako će izvući živu glavu. Mi smo vozili auto sa stranom registracijom jer je ostao od neke donacije. Pri ulasku u Srbiju silom su nam htjeli naplatiti 10 DM cestarinu. Ja izlazim van da im objasnim od kud mi dolazimo i što smo sve prošli, derem se, otac me smiruje, kaže plati završit ćemo u zatvoru, plaćamo i dolazimo u Beograd. Auto se više nije dao upaliti i nakon pet godina još smo morali osigurati uklanjanje s ceste.“ Š.

30 Srpska sela smještena su na obroncima planina Papuka i Krndije.

31 Slučaj još uvijek na sudu u Karlovcu.

„Mi smo isto išli u tu kolonu u Lapac. Bila sam mala. Mama je bila u bolnici, mene su čuvali baka i djed. U Lapcu me dočekala teta M. i ubacila u kamion. Vozili smo se devet dana tim kamionom i imali smo hranu strogo raspoređenu. Bila sam strašno gladna i kuma mi je dala komad slanine preko reda. Nikad taj komad slanine neću zaboraviti. U Banja Luci smo izašli van. Dali su nam kavu, a onda su nas polijevali sa šlauchom za vodu. Tamo su nas i podjelili tko gdje kako ide. Nas su usmjerili za Apatin. Pred Apatinom je polusrušeni most, svi smo izašli iz kamiona i prelazili pješke: bilo me jako strah, i dolje je bila strašna provalija, i bila je noć. U Apatinu su nas smjestili u školu, no tamo su me izgrizli komarci, dobila sam neku groznu alergiju i jedva sam izvukla živu glavu. Onda smo išli u Beli Manastir. Sve to vrijeme ništa nismo znali o tati koji je ostao u Korenici. Tamo se bio zauzeo za dva hrvatska vojnika, no pošto mi je i djed Hrvat tatu su stavili u zatvor, kao da je hrvatski špijun, pa dok se dokazalo da nije. U Baranju smo došli skupa.“ O.

„Odlazak je bio dramatičan. Znali smo da su se Tuđman i Milošević dogovorili oko nas i da smo mi žrtveni janjci. No nismo znali da je to za tako dugo vremena, za neke i za uvijek. Stariji ljudi uglavnom nisu htjeli ići. Izlazili su iz kola, traktora i bježali natrag u kuće. Počela je borba za benzin, bušenje guma, panika, i cijelo vrijeme grozno granatiranje. Ne mogu vjerovati da tad nisam poginuo.“ P.

U spominjanju politike i političara izjednačuju obje strane: ističu da nitko nije brinuo o njima nego su samo zadovoljavali svoje interese oko trgovanja teritorijem i resursima.

„Sjećam se 1995. Oluje i toga **da smo svi otišli**. Bili smo u Korenici gdje se uključujemo u kolonu, neko vrijeme u Lapcu i onda krećemo preko Bosne za Srbiju. Putovali smo baka, djed, brat, mama i ja. Tata je ostao na položaju. Kod Bosanskog Petrovca su nas razdvojili. Mama i ja smo nastavili s autom prema Banja Luci, a djed, baka i brat su nastavili traktorom: moj brat je tada imao jedanaest godina i on je vozio traktor. Njih su poslali na neku drugu cestu. Nakon dva dana smo se svi našli u Banja Luci kod tetke. Stigao je i tata. No što smo u ta dva dana preživjeli ne da se ni ispričati. Strah, da li je tata živ, što je s bratom.....Zajedno smo se uputili prema Srbiji.“ T.

„Za vrijeme Oluje muž mi je bio na ratištu. Sa svekrvom i kćerkom od dvije godine sam stigla u Lapac gdje se formirala kolona i gdje sam se pridružila svojim roditeljima koji su imali traktor. S traktorom do Banja Luke. Ja uopće ne znam kako smo to preživjeli, pucanje, bombardiranje, ne znam što mi je s mužem, posljedice na moju psihu sigurno su ostale do danas. U Banjoj Luci su mene, baku i svekrvu premjestili u autobus za Srbiju, a kćer je s mojom mamom autom stigla u Rumu. Nije za sve bilo mjesta u autu. Taj nas je autobus iskrcao u Beogradu na kolodvoru i ostavio da se snađemo kako znamo. Bila je ponoć kad smo stigli u Beograd.

Onda se našao smještaj u nekakvoj Hali 1, ali samo do jutra. Sljedeći dan su nas htjeli voziti dalje prema Nišu jer tu više nema mjesta. Molila sam da me ne šalju dalje jer mi je dijete tu negdje, ne znam gdje. Ostavili su me. Ni danas ne znam kako našla sam se s majkom i kćerkom, a nakon nekoliko dana u Apatinu uspjela spojiti s mužem. Mislila sam da su mi to najgori dani u životu.“ V.

„Kad je krenula Oluja rečeno nam je da se idemo sakriti u Frkušiće³² dva dana dok pucnjava prođe i onda da se vraćamo kućama. No mi smo Frkušiće prošli, kolona je išla

sve dalje i dalje. Za dva dana smo stigli do Banja Luke. U Banja Luci smo ostali dva dana nakon čega smo putovali u Beograd. U Beogradu smo kod daljih rođaka provele nekoliko dana. Onda su nas usmjerili u Rasinju, pa nakon nekog vremena u Smederevo. U Smederevu smo se mama i ja najduže zadržale. Nakon toga natrag rođaci Beograd, pa podstanarstvo pa odluka o povratku 1997. godine. Kad to sad pričam izgleda kao neka lenta vremena, ali vjerujte mi nije ni najmanje bilo tako.,, S.

Kod djela ispitanika vidi se da su muški članovi obitelji bili mobilizirani u krajinsku vojsku, policiju, civilnu zaštitu te da su bili na položajima u trenutku formiranja i kretanja izbjegličke kolone. Iz svih svjedočenja iz izbjegličkih kolona se vidi da je sve poluorganizirano, loše organizirano, da su uvjeti izuzetno loši: osmi mjesec, izuzetno visoke temperature, ne zna se kud se ide, nema opskrbe ni hranom ni vodom ni osnovnim higijenskim potrepštinama, a na putu ih napadaju građani hrvatske nacionalnosti jer su neprijatelji, i građani srpske nacionalnosti, kako kroz koja mjesta prolaze, jer su izdajice i bježe.

ŽIVOT U IZBJEGLIŠTVU

“TATA, ONI IMAJU
GERMU ALI JE NE
DAJU”³³

³³ Dolazak kod „svojih“ često je završio u suzama zbog malih razlika u jeziku:
germa=kvass

Važno je naglasiti da su uvjeti života u izbjeglištvu često utjecali na odluku o povratku. O životu u izbjeglištvu ima malo objavljenih studija i istraživanja: većina ispitanika još uvijek nije spremna sasvim otvoreno govoriti o tome. Razlog je najčešće strah za svoju sigurnost, za gubitak ostavljenih socijalnih prava, ali i za vlastitu djecu koja su se ostala školovati ili živjeti u zemlji izbjeglištva.

Nitko im se nije posebno obradovao: svakog gosta za tri dana dosta. Neki od njih, prije toga, nikada nisu ni bili u Srbiji. Ipak veći dio imao je rodbinu koja ih je u prvi mah primila. No kako su dani, a naročito mjeseci prolazili, kako se kraj te situacije nije nazirao, stanovi i kuće su postajali premali, rodbina je noću nešto šaputala, djeca su stišavana, nervoza se pojačavala i izbjeglice su počele tražiti druga rješenja: sabirne centre, izbjegličke logore, podstanarstva ako su bili te sreće da su mogli nešto zaraditi, i kuće dobrih ljudi. Srpska država je, po tvrdnjama naših ispitanika, tu izuzetno malo pomogla. UNHCR u okviru svojih mogućnosti. Pokušalo se manipulirati izbjeglicama, slati ih na Kosovo da popune „rupe“, i sve to u okviru politike „humana preseljenja“ čuvenog izuma prebivšeg predsjednika Franje Tuđmana.

„Ja sam u izbjeglištvu promjenila 15 tuđih kreveta. PETNAEST. Filmove o ratu ne mogu gledati. Emisije ne mogu slušati. I nikom ne mogu ispričati što sam sve preživjela: tu, pa tamo, pa ovdje.“ N.

„Moj život je bio studentski do 1995. kad je pala Krajina. Tad je jako puno Srba iz Hrvatske stiglo u Srbiju i osjetilo se da smo neki višak. Od tamo protjerani, ovdje višak.....“ „Lj.

„ Za život u izbjeglištvu trebali su novci. Mi smo u izbjeglištvu doživjeli novi kaos. Ja sam se zaklela da ću se vratiti u Hrvatsku, u svoj stan.“ J.

*„Mi jesmo govorili drugačije, ijekavski, i što smo bili stariji bilo je teže to prilagođavati. A domaćini su nas zbog tog jezika provocirali. Ja sam imao 42 godine kad smo došli tamo i nije mi bilo ni na kraj pameti to mijenjati: no moja kćer je tamo došla s nepunih pet godina i danas je pravi „brekavac“. A kad smo je ispočetka slali u dućan vraćala se plaćući. Tako smo je poslali po germu i vraća se, plače. Kaže: **’Tata, oni imaju germu, ali je ne daju’**. I nije se to trgovac šalio.....“* I.

Većina ispitanika svjedoči da u izbjeglištvu nisu naišli na dobrodošlicu, organizirani doček, smještaj, sigurnost, empatiju. Sve suprotno. Improvizira-

no, nedostojno, ponižavajuće. Građani Srbije ponašali su se na način da ništa s ovim izbjeglištvom nemaju, da za ništa nisu krivi ni odgovorni, i da i sami imaju previše briga i problema.

„Ja nisam mjenjala jezik, ali moram priznati da sam se uglavnom družila s izbjeglicama. Mi smo imali svoje društvo i nas su domaćini gledali s visine. Najžalosnije je što su neki od nas kod kuće s roditeljima i dalje pričali „naš“ jezik, a u školi i izvan kuće taj srpski.“ L.

„Mi smo predali sve dokumente za Australiju. Tri godine je trajao proces u kojem smo se nadali....Onda smo dobili odbijenicu. Novaca je bilo sve manje, a i posla. U međuvremenu sam se oženio, stekao svoju porodicu, no ekonomska situacija sve teža. Baka mi se u međuvremenu vratila u rodno selo moga oca 2005. Išli smo je posjetiti i donijeli odluku da se i mi vratimo“ . C.

„U prvoj godini promjenili smo 13 adresa različite rodbine. Prvo Beograd i okolica Beograda. Kod svakog budeš po tjedan dana, nakon toga te ili zamole da se odseliš ili istjeraju: smo bili dobrodošli, ali samo na nekoliko dana. Bilo je jako teško. A onda smo nakon godinu dana završili u jednom manjem mjestu kraj Beograda u kući čovjeka kojeg uopće nismo poznavali. Taj se čovjek prema nama pokazao bolje od svih: rodbine i prijatelja. Ja sam imao problem sa školom, mjenjanjem tih adresa, škola, razreda, djece svega. U jednom momentu više nisam htio ni ići, kad sam znao da za tjedan dva opet selim. Mama mi je pričala da kad sam vidio školsku zgradu sam prelazio na drugu stranu ulice. No onda sam se polako smirio i počeo ići u školu. Pokazalo se da oni nisu učili ništa više nego ja u svojoj staroj školi: naučio sam ćirilicu i uklopio se. U tom malom mjestu, u kojem je bilo 50% Srba i 50% Slovaka, ostali smo do povratka u Hrvatsku 1996. Skoro pet godina. Ja sam tamo završio osnovnu školu koja mi je izvrsno išla. Išao sam na natjecanja, bio sam izvrstan đak.

Onda sam se pripremao za srednju školu jer tamo i za srednju polažeš prijemni. Upisao sam se u Srednju medicinsku školu na Zvezdari: prijavilo nas se nekoliko tisuća. Bio sam sedamdeseti. Išao sam oko mjesec dana u školu, predivna škola, sve novo, organizirano, imaš svoga zubara. No tad smo dobili papire za povratak u Hrvatsku.

E, sad se meni nije išlo natrag. Dobro sam se snašao, stekao prijatelje, super škola. No moji roditelji su jedva dočekali, ja sam imao 14 godina, oni su odlučivali i naravno da smo se vratili“ G.

Dio Srba, najčešće onih u mješanim brakovima, je izbjegao zajedno s Hrvatima: i doživljavali su neugodnosti od svojih suputnika na način da im se prijetilo, da ih se omalovažavalo, diskriminiralo zbog onoga što se u ratu događalo. Stoga su nastojali sakriti svoj identitet i predstavljati se Hrvatima.

„Što se mog školovanja u Srbiji tiče nije bilo traumatično jer sam išla u razred za izbjeglice u Beogradu: svi smo bili isti, imali smo ista sjećanja i dobro smo se slagali. Malo je djece bilo iz BiH. Uglavnom Lika, Banija, Kordun. Mi kao ljudi, izbjeglice nismo u Srbiji doživjeli nikakvu dobrodošlicu. Oni su ispočetka bili rezervirani prema nama. Valjda su se bojali da im ne uzmemo posao. Poslije sam saznala da našem odjeljenju/razredu nitko od profesora u školi nije htio biti razrednik. Prihvatila se toga jedna starija profesorica. Na kraju se pokazalo da smo itekako pristojni, dobri đaci, najbolji u toj generaciji.

Općenito smo se najviše družili s izbjeglicama. Kad danas gledam u srednjoj školi sam bila jedina izbjeglica u razredu, a moji najbolji prijatelji su izbjeglice kao i ja. Moji

su roditelji teško radili u to vrijeme: tata je danju krečio, a noću radio kao noćni čuvar, mama je radila u smjenama u trgovini, a izvan smjena čistila tuđe stanove i stubišta. Nikakvu pomoć niotkoga nismo dobivali. Možda malo na početku od Crvenog krsta, ali to je sve bilo tako jadno i traumatično da smo bili sretni da nikog ništa ne moramo tražiti.

Prvi se tata odlučio za povratak prije desetak godina. On se nikako nije mogao privići na život u Beogradu. Stalna seljakanja, mjenaja postanarstva, dva posla u jednom danu da nas prehrani. Falili su mu mir, priroda.....nije više mogao izdržati i vratio se. Bilo mi je jako teško jer smo bili vezani kao porodica. No roditelji su htjeli da sestra i ja završimo školu u Srbiji, da ne bi u Hrvatskoj proživljavali ovo što je O. proživljavala. Nakon nekoliko godina i moja sestra se udala u Liku i otišla tamo živjeti. Onda je otišla i mama, a ja sam u Beogradu ostala dovršiti fakultet. No slabo smo s novcima, pa sam i tu i tamo: tražim posao. Završila sam visoku turističku školu i Plitvice su tu.....“ V.

Bolje su prošli samo oni ispitanici koji su, ili čiji su roditelji, uspjeli naći posao da ekonomski ne ovise ni o kakvom dobrotvoru: nacionalnom ili međunarodnom.

„Prvo smo išli kod mamine kolegice u Beograd no tamo smo mogle ostati samo dva dana. Mi rodbine u Srbiji nismo imali i meni je to bio prvi dolazak tamo. Kolegica nas je poslala u svoju vikendicu u selo Novi Karlovci. Ta je kuća bila prazna, i oni su je koristili samo za vikende, no nakon dva mjeseca, uoči Božića, istjerala su nas doslovce iz te kuće. Onda su nas poslali u selo Slankamen koje je bilo naseljeno pretežno Hrvatima, koje su protjerivali, da si izaberemo svoju kuću. Mi to nikako nismo mogli pa su nam na kraju dali kuću čiji je vlasnik umro. Tu školsku godinu ja sam propustila. U međuvremenu se porodica okupila, a ja sam čula za školu u Subotici u koju su upisivali djecu izbjeglice. Mama me tamo odvela, živjela sam u đaćkom domu, u sobi s curom iz mog kraja, te završila srednju školu. Nakon škole sam došla k bratu, no on se u međuvremenu oženio, dobio djecu.....sve tijesno, malo. Moji roditelji vratili su se u Pakrac već 1993. i za vrijeme Bljeska ostali su u svojoj kući. 1996. mama mi je napravila garantno pismo. I onda sam tri dana stajala na cesti pred hrvatskom ambasadom k'o pas da dođem na red za vizu. Ja koja sam se u Hrvatskoj rodila, a u Srbiji, do tog rata, nikad nisam ni bila. „ B.

Pitanje povratka i prava povratnika od početka su ispolitizirana. Ostvarivanje statusnih prava poput stjecanja državljanstva, dobivanja dokumenata, priznavanja radnog staža, reguliranja mirovina često je povratnicima bila nemoguća misija, te su nemali broj put bili diskriminirani.

„Prvo čega se sjećam da sam toliko jela čajnu kobasicu da je teta rekla mami da će mi pozliti. Mi smo u Baranji ostali sljedeće dvije godine. I meni je bilo lijepo. Iz Korenice nisam imala lijepa sjećanja pa mi nije ni nedostajala.“ O.

„Ja sam bila dijete koje se jako inati. Nisam htjela govoriti srpski, govorila sam svojim jezikom. To je moju učiteljicu tako nerviralo da se moj tata morao doći objašnjavati s njom. Po tome se sjećam Baranje i škole. Ja sam se učiteljici i djeci osvećivala jer sam izgubila svoju školu, svoje prijatelje, svoje djetinjstvo, svoju kuću. Sve.“ O.

„Prvo smo stigli kod rodbine. No dvoje djece, otac star, jedva su čekali da krenemo dalje. I išli smo u Apatin. Tamo su nas vlako preusmjerili u Rašku. U Raškoj smo godinu dana živjeli kao podstanari. Otac mi se ozbiljno razbolio pa smo slali molbu Komesarija-

tu³⁴ za premještaj. I oni su nas premjestili u Kolektivni centar na Zlatiboru u prilagođenu rudarsku zgradu. Bilo nas je četrdeset, a ja sam dobila svoju sobu. Dobila sam posao u kuhinji i neku pomoć od Crvenog krsta. Druge su raseljavali nakon nekog vremena, no mene su ostavili zbog djece. Svakako sam se snalazila, naša kuća ovdje bila je zauzeta do jeseni 2004. Tad nam je vraćena i odmah sam se vratila s kćerima. Moj tata umro je jako brzo u izbjeglištvu od bolesti i prevelike tuge.“ Ž.

„Po pričanju, bio sam mali i ne sjećam se puno, prvo smo otišli u selo kraj Pančeva kod djedove rodbine. Djedov brat je iz Like tamo odselio nakon Drugog svjetskog rata. Ostali smo samo do početka školske godine. Nakon toga smo mama, tata brat i ja otišli u Veliku Planu pokraj Beograda. I tamo je djed imao rodbinu koja je nakon Drugog svjetskog rata emigrirala iz Like. Ispočetka mi je bilo teško, nazivali su me izbjeglicom, šalili se na moj račun. Kasnije je bilo lakše iako se nisam osjećao jednim od njih. Moji djed i baka vratili su se među prvima na svoje. Već 1997. djed nije mogao izdržati. Samo se spakovao i otišao. Mi smo kod rodbine izdržali oko godinu dana. Onda smo prešli u podstanarstvo. Onda kod druge rodbine jer nismo imali za plaćati podstanarstvo. Roditelji su se zaposlili kod te rodbine koja je bila dobrog imovinskog stanja. 1999. počelo je NATO bombardiranje. Bio je to neposredan razlog da se vratimo u Hrvatsku.“ T.

„Ja sam početak tih bombardiranja dočekala radeći na granici Srbije i Makedonije. Kad su se NATO-vi vojnici počeli iskrčavati u Solunu, u Grčkoj i grupirati rekla sam svojoj kolegici: ovo ne sluti na dobro, ovako je i kod nas u Krajini bilo neposredno pred rat. I onda su počela bombardiranja. Do tada su nama Srbi govorili zašto ste izbjegli, čovjek nikad ne napušta svoj prag jer nisu znali što znači svakodnevno granatiranje. A sad tko god je mogao otišao je iz Beograda ili bar poslao svoju djecu. Sad su vidjeli zašto smo mi izbjegli. Upućivala sam ih kad je počelo da kupuju ulje, šećer, brašno.....i stvaraju zalihe. Poslije su mi bili zahvalni. Nažalost ja sam imala iskustva s ratom i uništavanjima.“ Š.

Koreničani su u velikom broju usmjereni na Apatin. No tamo se ostalo nekoliko dana, a onda je zbog manjka smještajnih kapaciteta, najavljen prelazak u Kraljevo. U Kraljevo se išlo vlakom no kad su došli na stanicu nisu im dali van iz vlaka. Policija je čuvala da ne izlaze iz vlaka. Osjećali su se kao u filmovima s vlakovima smrti iz Drugog svjetskog rata. Policija i neki su samo vikali dalje, dalje. Dovedli su ih do Raške. Tamo im je domaće stanovništvo podjelilo sokove i vodu. Plan je bio da ih se razdvoji: dio da ostane u Raškoj. Taj dio je smješten po halama i domaće stanovništvo se dobro prema njima ponašalo. A dio da ide dalje ne zna se kud. Ljudi više nisu htjeli izaći iz vlaka od straha. Uspjeli su ipak dio ljudi smjestiti i dovesti do Novog Pazara gdje ljudi nisu htjeli ostate, nego su se vraćali u Beograd.

„To vam je jednostavno bio jedan kaos. Ne znate ni tko ste ni što ste. **Netko tko ništa ne zna o vama i nema nikakvo pravo upravlja vašim životom i smješta vas na mjesta na koja vi ne želite doći.**“ S.

Pričalo se da ih hoće naseliti na Kosovo, da je to dogovorena politika humanog preseljenja, zapravo etničkog čišćenja, između predsjednika Tuđmana i Miloševića. Po procjeni naših ispitanika životni uvjeti u Lici bili su puno, puno bolji i napredniji od onih na Kosovu i nisu se dali preseliti na Kosovo. Bilo je

34 Komesarijat za izbjeglice Republike Srbije

iskakanja iz tih vlakova. Ista politika pretpostavlja dolazak oko 70 000 Kosovskih Hrvata (Janjevo, Letnica) na PPDI-a s kojih su iseljeni Srbi (primjer Kistanje).

„Po dolasku u Srbiju odmah sam se nastojala angažirati na prihvatu daljih izbjeglica. Javila sam se kao dobrovoljka u Crveni krst u Beograd te su me poslali na granicu u Badovince, na Pavlovićeve ćuprije kad su te nesretne kolone počele stizati. Milošević je iz političkih razloga zabranio ulazak kolona u Srbiju. To je trajalo skoro dva dana. Šleperi i kamioni stoje prepuni ljudi na ljetnoj temperaturi. Čovjek na čovjeku, žene drže djecu u naručju. Uvijek ću se toga sjećati. Polako se širio smrad, ono kad pokisneš, pa se osušiš, a ne presvučeš se. Srbi su pripremili paketiće s hranom i pićem ali to stoji s ove strane granice. I nitko ne želi nositi na drugu stranu jer se pročulo da izbjeglice imaju tifus i druge zarazne bolesti: tifus, dizanterija. Priča se i da s druge strane imaju puške te da su neki rekli da će bacati bombe. Obzirom da sam i sama izbjeglica, bila emotivno vezana za te ljude nagovaram ove s ove strane da idemo podijeliti hranu jer će se pokvariti na toj vrućini. I mi prelazimo most i počinjemo dijeliti. Ljudi iz kamiona psuju, pljuju i gađaju nas tim jogurtima. Ogorčeni što nakon svega što su prošli još dva dana stoje na suncu na granici s onim koji im je najvećim djelom za sve ovo zaslužan: Miloševićem. Nakon toga se na granici pojavila Slobodanka Gruđen, gradonačelnica Beograda ili predsjednica Crvenog krsta u to vrijeme. Ona je pokušala dobiti nekog funkcionera Marinovića no on je bio na derbiju Partizan-Crvena Zvezda, pa je nekako došla do Miloševića i ti su ljudi do kraja dana pušteni u Srbiju. Grozno.

Sad kad su ušli u Srbiju mještani su sve nesigurniji jer ne znaju kolika i da li im od pridošlica prijete opasnost. I kao što je to napisao Ivo Andrić u „Na Drini ćuprija“: Izbjeglice kolone prelaze preko ćuprije, a mještani sjede, jedu lubenice i bacaju, pljučkaju koštice. A mi smo tad u Badovincima dobili lubenice, ono, tek ubrane suježe, i svi smo jeli lubenice. Mi iz Crvenog krsta, a ovi su ljudi čekali, a mještane uopće nije bilo briga. I nakon što su im dali te paketiće s hranom zaželjeli su samo da se maknu što dalje od njihovih kuća. „Š.

“Kroz Bosnu nam je voda naplaćivana . Ako nemaš novce umri od vrućine. I to u „našoj“ Krajini. Pili smo vodu i umivali se s nekih sumnjivih pumpi, tjedan dana u šleperu.....U Petrovcu su na nas pljuvali kad smo ulazili. Jer bježimo, a ne borimo se. Ni kruha nam nisu dali.“ Š.

U Beogradu su stalno morali objašnjavati da su produkt zajedničke politike Tuđmana i Miloševića. I da nisu u Beogradu jer su to željeli nego jer su bili prisiljeni doći, a uvjeti u kojima su živili prije su za mnoge od njih bili bolji od ovih beogradskih. Bile su im nevjerovatne kuće koje zahode i neku vrstu kupalone imaju izvan kuće. Mnogi od njih su u svojim kućama i stanovima imali ne samo mašine za veš nego i za suđe.

Polako su se dokazivali u novoj sredini, posebno na radnom mjestu, kao Krajišnici držali su se skupa. Stjecali su nove prijatelje, a najrazočaraniji su na vlastitu rodbinu koja ih nije prihvatila kako su očekivali. Bila je to ona ista rodbina koja je prije 1991. godine za svaki praznik dolazila u Hrvatsku kod rodbine: jela finu hranu i vraćala se u Srbiju s napunjenim prtljažnikom, ona ista rodbina koja nikad nije zaboravila uzeti svoj pršut ili šunku.

Izbjeglice koje su stigle do 1995. imale su status izbjeglica, ovi što su došli s Olujom prozvani su prognanici. Naravno da su ovi koji su ranije stigli stekli

neki bolji status i donekle se integrirali u društvo. No niti je Srbija imala ikakve integrativne politike za dolazak Srba iz Hrvatske niti je Hrvatska imala reintegrativne za njihov (ne)željeni povratak.

„Što se tiče tog izbjeglištva, to sam stalno imao na umu pa mi pobjegne: u biti ljudi su tamo dosta bili zavidni ako ti nešto stekneš. Znači ako si izbjeglica ne smiješ ništa imati nego samo smiješ žicati. To je u biti više pogađalo moje roditelje nego mene. Prije rata moj otac je imao više, nego 95% njih tamo: znači mi smo to tu napravili. Znači mi smo živjeli u Dobrovcu, u šestom mjesecu smo se mi uselili u kuću koju su moji roditelji napravili od vlastitog novca, ušteđevine, dakle bez ikakvih kredita, jer teško je bilo dobit kredit u tim vremenima zbog inflacije. Bilo je kredita al' su to mogli dobiti samo direktori, u biti te kredite, radnici su teško mogli dobiti. I oni su uštedili znači od svoje ušteđevine smo mi napravili novu kuću i uselili se u šestom mjesecu ,91. U osmom smo se iselili i otišli u Srbiju i ovoga, njima je to sada bio šok, tamo si nitko i ništa, nemaš ništa, imaš novaca to što si ponio malo što imaš jer si utukao u kuću koju si napravio i onda kad, tata je bio zidar, mislim tata je radio sve i to nije neko sad ovako naročito cijenjeno zanimanje kad ti kažeš zidar, al u to vrijeme imao je jako puno posla, na crno naravno sve i to je dobro plaćen posao u biti zidarija i raznorazni ti poslovi na crno možeš dosta zaraditi. I znači čim ti nešto tamo kupiš odmah je bilo puno zavisti, vidi ga izbjeglica je a kupio si je to i to, jel...“ G.

„Oni su prije možda deset godina počeli praviti u te kuće kupatilo, nisu imali kupatilo u kućama, mislim i onda oni kad vidiš sve na ulici sjede ispred one svaka kuća ima klupu. I kad vidiš da svi sjede na klupama znaš da se neko u kući kupa, pošto nema kupatilo u kući. I moji došli tamo, imali su ,75. u kući centralno i kuća ko općina i došli tamo na ono, kaže, a šta ste vi otišli ste i ostavili kao ono, ostavili vaše. Mi ne bi nikad naše ostavili. A otišao si kad više nisi znao ,očeš živu glavu sačuvat , istjerali su te.

Uvijek je u Hrvatskoj bio viši standard života nego tamo. Recimo ja kad sam došao prvi put u tu Vojvodinu, Vršac, kad sam vidio one znači ,95. godine, kad sam vidio one blatnjave kuće one, nabijače šta oni kažu, ono u gradu, dobro ima i novih kuća. Nabijače znači, to su one kuće što su jedno sto do sto dvadeset godina stare...“ C.

Ispitanici su se složili oko toga da je mentalitet i životni standard u Srbiji drugačiji od onog kakvim su oni živjeli, te da su s jedne strane „domaćini“ mislili kako im čine uslugu što ih „primaju“. “ Svi oni, izbjeglice, moraju biti jadni i pokorni.” S druge strane naši ispitanici dolaze, po svojoj slobodnoj/subjektivnoj procjeni iz života koji je bio bolji: dobar standard, opremljenost kuća, posao, obrazovanje, te im je sve ovo padalo još teže.

POVRATAK
“ONI KOJI SU OSTALI TU
NE RAZUMIJU ONE KOJI
SU OTIŠLI, I OBRATNO”

Pravno reguliranje povratka ovisilo je i ovisi o političkoj volji i interesima vladajućih političkih snaga u Hrvatskoj, ali i moćnih međunarodnih političkih činilaca, te političkih odnosa u regiji (prvenstveno između neposredno involviranih država, nekadašnjih republika bivše SFRJ: Hrvatske, Srbije, BiH i Crne Gore.)³⁵

Danas se svi ozbiljniji istraživači, Koska, Mesić, Bačić, Sekulić, slažu da je Tuđmanova Vlada činila prvo sve da što više hrvatskih Srba napusti Hrvatsku, a potom da im se onemogući povratak, ali da to bude teško dokazati. Zakoni su u to doba bili diskriminatorni, odredbe koje su omogućavale ponovni ulazak u posjed otete imovine ili prijavljivanje za novčane donacije imale su kratke rokove, u srpske kuće i napuštenu imovinu useljavalo sistematski izbjegle Hrvate iz BiH i s Kosova. Postoji jasan zakonodavni okvir koji usporava povratak.³⁶ Iz tog vremena imamo niz usmenih naputaka prema uredima lokalne uprave gdje se izbjeglice obraćaju kad se ili namjeravaju vratiti ili su se vratili. O svim ovim zakonima i naputcima govorili su sudionici fokus grupa. Koliko su im otežali život i usporili povratak. Stvari se mjenjaju 2000. godine dolaskom Račana na vlast, ali i pod pritiskom vanjskih dionika da povratak i reintegracija hrvatskih Srba postanu prioritet Hrvatske vlade. Dolaskom Sanadera na vlast ovaj trend se nastavlja i sad je još jasnije da se radi o jakom pritisku međunarodne zajednice.

Povratak ljudi u zemlju koju su napustili (dobrovoljno ili nedobrovoljno) uz pravo na izlazak iz bilo koje zemlje, jedno je od osnovnih ljudskih prava zapisanih u Općoj deklaraciji o ljudskim pravima (1948.)

Većina ispitanika smatra da nisu uspjeli vratiti povjerenje sa susjedima Hrvatima i to ih tišti u svakodnevnom životu. Zanimljivo je da mlađu generaciju taj problem zaokuplja puno manje od teške ekonomske situacije. Mi se možemo složiti oko toga da većina povratnika uspijeva preživjeti, ali da ih manji dio uspijeva izgraditi održiva sredstva za život.

35 (Mesić, Bačić 2012:19)

36 Zakon o državljanstvu(1991.); Zakon o privremenoj upotrebi stanova(1991.); Zakon o stambenim odnosima(1992.); Zakon o davanju u najam stanova na oslobođenom teritoriju(1995.) te Zakon o područjima od posebne državne skrbi(1996.)

Kao što se i odlazilo bez nekih pravila, tako se i vraćalo. Neki su se vratili prije 1995. godine za koju je vezan najveći val odlazaka: Bljesak i Oluja. No najveći dio počeo se vraćati od 1997. Nadalje, pojedinačno ili organizirano s UNHCR-om što je osiguravalo dokumente, sigurni smještaj.

„Vratili smo se 1999. i dobili smo stan, naravno ne svoj stari stan natrag³⁷, nego stan u zgradi pokraj katoličkog groblja, Karlovac. Od 75 stanova 50 je za izbjegle/povraćene Srbe. I sad kad kažem gdje stanujem svi pitaju jel to ona žuta zgrada? Nazvali su je „Beograđanka“. A ja nikakve veze s Beogradom nemam. Da su je bar nazvali srpska. Meni je lijepo u toj zgradi: jako je mirno, „slučajno“ smo baš kraj groblja i to katoličkog.“ Nj.

„Vratio sam se 2008. Meni se ovaj grad sviđa. Ma šta sviđa, to je moj grad. No borim se sa svim. Pokušavam riješiti otkup stana.³⁸ Imam 500,00 kn socijalne pomoći umjesto da imam svoju zasluženu pristojnu mirovinu. **Tko će meni platiti i vratiti dvadeset najboljih godina moga života.** Moja žena još radi u Srbiji da dočeka kakvu takvu mirovinu. Živimo odvojeno u vremenu kad počinju te malo starije godine, kad jedno drugom počinjemo stalno trebati. Moje kćeri u Srbiji su završile fakultet, i njima ovaj grad, ni ova država, ne predstavlja ništa. Na kraju, njima je sve odavde traumatično iskustvo, sjećanje i one će inzistirati da žena i ja dođemo k njima.“ I.

Na pitanje da li bi se mladi odavde koji su još u izbjeglištvu vratili u Hrvatsku slijedom njenog ulaska u Evropsku uniju, nitko se nije posebno pozitivno izjasnio. Karlovčanin čije su kćeri bile izvrsne studentice u Srbiji nada se da će one svoju budućnost naći u trećim zemljama, drugi smatra da se njegovi sinovi ne vraćaju, jer njihove žene, Srpkinje trebaju ovdje proći jedan težak put dobivanja državljanstva, što je povezano s novčanim davanjima, i integracije u hrvatsko društvo što je s obzirom na okolnosti još teže. Ipak, većina se slaže da je danas situacija takva, da mladi, koji nisu opterećeni ni identitetima ni prošlošću traže svoju šansu tamo gdje su bolje plaće i bolji uvjeti života. Kad bi to Hrvatska ponudila sigurno bi razmišljali.

Važan problem kod povratka je za građane koji nisu imali republičko hrvatsko državljanstvo. U Jugoslaviji su se ta republička državljanstva davala različito u različitim periodima, a njima se nitko nije bavio jer je primarno državljanstvo bilo jugoslavensko i vrijedilo za cijelu državu. Sad se događa da ljudi koji su kao djeca npr. došli iz Bosne i Hercegovine u Hrvatsku i cijeli svoj radni vijek proveli u Hrvatskoj, tu se oženili, imali djecu ne mogu dobiti hrvatsko državljanstvo, a time ni ostvarivati dalja prava. Vađenje dokumenata, pisanje zahtjeva, ispitivanje na policiji, sve su to prepreke koje se teško prelaze.

37 Radi se o „bivšim nositeljima stanarskog prava“. To su građani koji su svoje stanarsko pravo stekli u bivšoj državi, nakon što su godinama od svojih dohodaka odvajali u stambeni, državni fond. Nakon 1991. Su te stanove zbog rata morali napustiti, dobrovoljno ili nasilno, te s eu njih više nisu uspjeli vratiti.

38 Stanarsko pravo ne spada u međunarodno izbjegličko pravo, ali spada u humanitarno zbog očigledne nepravde koja je napravljena prema hrvatskim Srbima: njih nije bilo tu kad je krenu otkup „društvenih stanova“ da bi im se naknadno, opet pod pritiskom međunarodne zajednice otkup omogućio ali pod otežavajućim uvjetima: stanove skuplje plaćaju, ne smiju ih određeno vrijeme prodavati, i moraju u njima neprekidno boraviti, pa iako nemaju za režije i namještaj.

Neki odustanu, neki se ne predaju, neki dobivaju negativne odgovore koji ne daju tražiti dalje objašnjenja: opasni za državu.

Što se tiče obnove problemi su isto česti. Sve se čini da se obnova uspori i oteža. Kad se dobiju sva rješenja, a već smo naveli da to nije lako, onda se ustanovi da država momentalno nema novca za građevni materijal. Naravno, nitko nije dobio kakvo je bilo prije uništavanja ili bolje: sve je manje i gore. Ljudima se predlažu relokacije, što neki izuzetno teško prihvaćaju. Predlažu im se zabilježbe CZSS na njihovu imovinu što ih plaši i odbija. Daju ime se stanovi u mjestima u kojima nikad nisu živjeli. Političke volje da se ti problemi rješe nema: ni kod jedne Vlade.

Jedan od problema je, obzirom da nema reintegrativnih politika, asimilacija. Hrvatski građani srpske nacionalnosti, da se ne bi razlikovali i da bi bili prihvaćeni, i žene se u katoličkoj crkvi, nastoje govoriti što hrvatskijim jezikom, boje se da će izgubiti prijatelje Hrvate, paze na svaku riječ. Ako se suprostave, imaju svoj stav, mišljenje, i identitet prijeti im od tog da im prevrnu auto na cesti do tog da napadnu njih.

“Kad se priča o granatiranju ne smije se ni spomenuti da su prve granate išle iz Karlovca prema drugim mjestima, a tek tada su ovi vraćali. Pa na koga smo mi Srbi bili agresor: na vlastiti narod i vlastitu zemlju. Ovo je, ako ne naša, ali bar i naša zemlja. Koliko će vremena morati proći da se sazna istina o svemu?” N.

Većina ispitanika imala je probleme s povratom imovine po povratku. Stanovi su posebno teška kategorija: Jure Radić, ministar Obnove i razvitka u vladi Nikice Valentića od 1994. godine, je veliki dio napuštenih kuća i stanova koji su pripadali hrvatskim građanima srpske nacionalnosti podjelio pridošlim Hrvatima u Hrvatsku. Oni te stanove i kuće najčešće nisu željeli napustiti iako su u međuvremenu negdje drugdje ostvarili pravo na zbrinjavanje. Kad bi nakon dugačke pravne procedu napokon morali izaći iz stanova, devastirali bi ih do kraja. Neki su od tih stanova i kuća u međuvremenu po više puta preprodavani, neki su ratnim djelovanjima u potpunosti uništeni te je vlada pristupila izgradnji zgrada, geta, za Srbe ili kupnji stanova što jako sporo ide. Iako je ovo pitanje bilo ključno kod zatvaranja poglavlja 23, njime se na različite načine manipuliralo, a ljudi su i danas bez svojih stanova. Tako smo od sudionika fokus grupe u Korenici čuli da su napravljene dvije zgrade, da su podijeljena i potpisana rješenja kao da su se ljudi uselili, ali da su zgrade do danas nedovršene. Procedura oko ispunjavanja dokumentacije za povratak stana je tako opsežna i skupa da mnogi sasvim sigurno nisu u stanju to ni prikupiti ni platiti. Na kraju kad sve predaju, slučaj D. L. koji živi u Beogradu, a čeka svoj stan u Zadru, od 2008. kad je prikupio i zadnji papir do danas nikako da se nađe prikladan stan u Zadru: dok je bio samac nedostajali su jednosobni stanovi, sad kad se oženio baš nedostaju dvosobni.

Povrat imovine nije tekao najbolje ni na karlovačkom području. Jedan od sudionika fokus grupa, starije životne dobi, već iz Srbije u papirima o obnovi je inzistirao na relokaciji. Njemu su dodjelili obnovljenu kućicu od 35 m koja se nalazi više od 30 km udaljena od Karlovca. S tog mjesta nema ni vlaka ni autobusa, gdje god krene mora hodati i stopirati. A to stopiranje znači platiti onome

tko te prevozi. Imao je stan, ali stan mu ne žele vratiti, nego inzistiraju na ovoj kućici koja se vodi na njegovog brata. U sporu je s državom, to traje, košta, iscrpljujuće je, obraća se za pomoć na sve strane, a život neumitno prolazi.

„Da, dobila sam natrag svoj stan, ali gorak je okus pobjede: višegodišnji sud sa RH i višegodišnje liječenje kod psihijatra: obrazloženje zbog kojeg su mi uzeli stan je bilo da sam ga dobrovoljno napustila. Nigdje se ne spominje da je ovdje bio rat, da su Srbe ubijali, da su nam prijetili, tukli nas, dizali nam kuće u zrak, da su mi djeca noćima plakala. Moj muž nije rješio svoj status, plaćamo njegov boravak, stalno provjeravaju da li je tu ili nije, nemamo posla, stan koji smo dobili je bez ičega. Svaki dan se pitam zašto sam morala odlaziti: ovo je moja zemlja i moj grad, ja ovdje živim u generacijama 600 godina. Nisam bila ničiji neprijatelj. A tko je ovaj rat započeo treba pitati one na vrhu.“ J.

„Nama je nešto dano, ali to nisu naše srušene kuće. To su neke druge, manje kuće koje mi ne smijemo prodati deset godina. Znači one nisu naše vlasništvo, a naše je vlasništvo trajno uništeno. Mi nemamo nikakva prava, nemamo egzistenciju, ja to prosto ne mogu opisati koliko smo mi omalovažavani. Priča se vraćajte se, a mole boga da se ne vratimo.“ L.

„Mi se jesmo vratili, ali nikako ne uspjevamo spojiti porodicu. Moj muž još uvijek radi sezonske poslove tamo, sin mi povremeno radi na moru u jednom hotelu, gdje je svašta doživio zbog ekavice, a devet je godina imao kad je otišao iz Hrvatske i u Srbiji je završio školu. I na kraju mu je jedan Albanac, ne misleći ništa loše rekao: tebi je bolje da se vratiš odkud si došao. Vidiš da te ovdje nitko ne voli.“ J.

Konvalidacija staža jedno je od najbolnijih pitanja izbjeglica/povratnika. Često sve ovisi o dobroj volji službenika u Mirovinskom. Može se puno toga napraviti, a može se i sve komplicirati i maltretirati ljude. Mnogi se obraćaju odvjetnicima, što znači dodatne troškove.

„To je naša boljka, a nama nitko neće pomoći. Nitko na tom neće da radi. Ni naši iz nacionalnih manjina, niti naša Vlada, niti Vlada u Srbiji, o nama nitko ne misli.“ L.

Dobivanje hrvatskog državljanstva za građane srpske nacionalnosti veliki je problem. S druge strane građani BiH ili Srbije hrvatske nacionalnosti koji su slijedom zbivanja došli u Hrvatsku dobivaju državljanstvo preko noći. Neki od njih „nisu ni znali gdje je Hrvatska“.

„Moj suprug Srbin ne može dobiti to državljanstvo, svakog desetog u mjesecu mi dolazi policija u kuću i ispituje me. Uvijek i iznova stara pitanja, nema što me nisu pitali: **čekam da me pitaju zašto sam se uopće rodila**, a na to odgovor ne znam.“ L.

Postavlja se pitanje zašto je u drugim novonastalim državama to riješeno, a u Hrvatskoj nije: izaziva sumnju da li je intencija da se Srbi ne vraćaju? Zašto država donosi zakone koji su protiv ljudi?

„Pa ja mislim da se ovdje čeka da mi pomremo: jer mi već jesmo na rubu snage, da svi pomremo. Naša su djeca ionako raseljena po svijetu, i da Hrvatska ostane stvarno čista bez Srba. Stanovi će ostati, naša djeca neće imati pravo na njih, kao što ih ni mi nismo mogli otkupiti po cijeni po kojoj su Hrvati kupovali, mi ćemo umrijeti, već smo prešli 60 i Hrvatska će dobiti što je htjela 1991. Etnički čistu Hrvatsku.“ J.

Često su u razgovoru spominjali da se nekima od njih ovdje spočitava što iz Srbije dolaze samo po mirovine pa se vrate u Srbiju. Dolaze ovdje po svoje

mirovine. "Pa gdje bi dolazili?" Tko je radio u Njemačkoj ima njemačku mirovinu, ali je troši gdje hoće. Pa valjda je tako i sa hrvatskom mirovinom. Druga je stvar ostvarivanje prava na mirovinu.

Kod većine sudionika fokus grupa strah je još uvijek itekako prisutan. Strah da im se objavljivanjem njihovih iskaza nešto ne dogodi, da ih netko fizički napadne, da njihova djeca trpe zbog tog, da ih policija podvrgne dodatnim ispitivanjima: stoga bi te priče najradje sačuvali za sebe. Ali, kad su već pristali, uz naše objašnjenje da su njihovi iskazi važni i značajni, nikako ne žele da se spominju ni njihovi inicijali, a kamoli imena.

„Našu istinu mnogi preokrenu. Razumijete, ide nam na teret, a ne na dobro. Sad meni nije potrebno da mene sutra ganja MUP ovuda po Karlovcu zbog ovog što sam ispričala, ja sam blizu 60 godina, ja hoću svoj mir. Hoću da mi dolaze djeca i unučad, a ne da me netko progoni zbog nacionalnosti ili onog što sam doživjela – radije ću to zadržati za sebe.“ J.

Podizanje dokumenata nakon povratka u Hrvatsku za mnoge je od njih još jedno traumatično iskustvo. Po dokumente se ide u Policijsku postaju u najbliži grad. Puno toga ovisi o službeniku koji tamo radi. Zna se tko su dobri, a koji su baš zli. Takav je „gospodin“ Ivančić u pakračkoj PP. I nakon niza pritužbi on je još uvijek na svom radnom mjestu. Povratnici se obično boje službeno priznati što im se dogodilo, a priče koje se prepričavaju takvim ljudima ne mogu naškoditi. Ipak protiv Ivančića, se vodio i disciplinski postupak, lokalni SDF je uspio skupiti nekoliko svjedočanstava, no „gospodin“ Ivančić još uvijek traži od onih koji po dokumente dođu iz obližnjih sela u kojima je infrastruktura potpuno uništena, nažalost ne ratnim djelovanjem nego djelovanjem Hrvatskih šuma³⁹, zahtjeva da izađu van iz „njegove kancelarije“ i odu si negdje očistiti „prljave cipele“, te onda doći.

„Pa ni u jednoj državi nema da sto puta vadiš isti papir: ako se jedanput rodim i dobijem domovnicu pa ne mogu se još šest puta roditi.“ Lj.

Mlada sudionica koja je u izbjeglištvu (službeni naziv za to je prognanstvo) bila zajedno s građanima hrvatske nacionalnosti, dijete je iz mješanog braka, nije doživjela nikakve posebne neugodnosti. No povratak u rodni grad bio je nešto drugo.

„Iako je moj otac Srbin umro prije nego je ovaj rat počeo, prema nama je odmah počela neka netrpeljivost, tenzije. Ja jesam bila mala, i svi smo bili djeca, ali sav taj neugodni osjećaj ostaje do danas. Ja kad ulazim u neku vezu moram razmišljati kad je trenutak da mu kažem da sam „mješanac“, da ne bi bilo neugodnih iznenađenja.

Moj brat je puno gore prošao jer ga je obilježilo ime, koje mu mama nije dala promjeniti dok ne navršni 18 godina. Govorila mu je da je on dobio to ime u vrijeme kad je to bilo prihvaćeno, bio je i jedan poznati hrvatski plivač u to vrijeme s tim imenom, no on jednostavno nije htio da mu na maturantskom panou⁴⁰, niti u vozačkoj dozvoli piše to ime. Zvao se M., sad se zove Mihael, a i onda i sada svi ga zovemo Miki. Ipak u njegovom razredu ime ga je negativno obilježavalo. I oko nas se uvijek čulo to „četnička krv“.

39 Neki od ispitanika iznose sumnje o mogućoj nekontroliranoj sječi stabala iz privatnih šuma, osobito iz šuma hrvatskih građana srpske nacionalnosti.

40 Običaj je da se u manjim gradovima maturanti fotografiraju te da se panou sa fotografijama stavljaju u izloge po gradu.

Moj je otac poginuo u saobraćajnoj nesreći prije nego je to počelo. **Ne usudim se ni pomisliti što bi s nama bilo da je ostao živ.** Tako da je nama u Pakracu po povratku bilo teže nego u izbjeglištvu. Kad je moj brat slavio rođendan pozvao je cijeli razred. Došao mu je jedan jedini dečko. Toga se dobro sjećam. Sa mnom je bilo drugačije, jer sam žensko, jer sam manja, jer imam manje srpsko ime: mene su djeca zvala i dolazila mi.“ F.

TRENTAK ZAJEDNIČKOG SJEĆANJA:

„Dugo nisam znala zašto ne volim krem juhu, one male margarinice u kutijici, ili one male pekmeziće. Ne mogu ih smisliti. Sad znam da je to jer smo bili smješteni u hotelu i jer smo to svaki dan dobivali. Isto, i isto. Nije mi jasno zašto se to još uvijek proizvodi, a rat je odavno završen. Ili ona mala kinderladica.“ F

„E, da smo mi imali kinderladu, vjeruj mi, bili bi zahvalni višim silama.“ A .

„Meni je to zaista ostavilo traumu: te male marmelade, to siromaštvo u odnosu na ono što smo do tada imali kod svoje kuće.....“ F

„A meni su „starke“ simbol bijede, jada i siromaštva. Jedino njih sam si na pijaci mogla priuštiti. Ne mogu vidjeti ni original.“ B.

„Po povratku opet zakasnio na upis mjesec dana: škola u Pakracu stara, sve rupa na rupi, bojao sam se novog integriranja, novog odbijanja, opet bi najradje odustao od škole, no mama je bila uporna, uspjela me ugurati u razred za medicinske tehničare što nikako nisam htio, ali je jedino tamo bilo mjesta. Na koncu bilo je oko desetero učenika srpske nacionalnosti, svi smo se dobro slagali, nikakve posebne diskriminacije nisam osjetio, iako su te 1997. još uvijek bile visoke tenzije neprijateljstva prema Srbima u Pakracu. Nakon završetka srednje škole, a bio sam među boljim đacima, položio sam prijemni za Visoku zdravstvenu školu u Zagrebu, no otac mi je ostao bez posla i nismo imali financijskih uvjeta. Bilo je dosta problema oko dobivanja staža, stalno su ga dobivali oni koji su maturirali poslije mene i nisu imali ni blizu ocjene kao ja, u međuvremenu upisao sam Visoku upravnu u Požegi i završio je, dobio staž pa i posao u pakračkoj hitnoj kao med. tehničar i jako sam zadovoljan: volim svoj posao i imam dobro društvo.“ G.

„Sad sam bila na proslavi trideset godina mature u Karlovcu. Konačno smo se pro našli prije dvije-tri godine. Ponašamo se kao da se ništa nije dogodilo. Nitko ne spominje rat. Čak smo imali okupljanje osnovne škole. Hvala bogu na Facebooku: ponovo sam našla svoje prijatelje rasute po svijetu. Malo ih je ostalo u Karlovcu. Sad jedni drugima „lajkujemo“ slike. Koliko god se pravili stanje nije normalno. Ne znam što bi bilo da sam ostala u Karlovcu, da li bi veze bile čvršće?“ Š.

„Nisam se veselila povratku jer mi je bilo lijepo u Baranji. Imala sam veliki bicikl, vozila se svuda naokolo, svi su me poznavali. Kad sam odlazila svi su me došli pozdraviti. Očekivala sam da me u Korenici čekaju moji prijatelji. A Korenica je sad bila neko skroz drugo mjesto. Krenula sam u školu, no od prvog dana nije bilo dobro. Bila sam jedina Srпкиnja u školi. To je bila 1997. i ja sam išla u 4. razred. **I dvije godine sam svaki dan dolazila kući plačući.** S nekim od tih kolega iz škole ja sam danas dobra, ali te dane i godine ne mogu zaboraviti. Mi smo molili učiteljicu u Baranji da mi mjesti narodnosti u knjižici ostavi prazno jer sam iz mještanog braka, no ona je velikim slovima upisala Srпкиnja. To sam ovdje stoput oplakala, i najvolila bi da mi je pisalo Hrvatica.

No kasnije sam shvatila, stala sam na svoje noge, da Srпкиnja sam i ako to nekom smeta ne treba se družiti sa mnom. No ispočetka sam sve činila da to sakrijem. Čak sam išla na katolički vjeronauk u školi. Ni to mi nije pomoglo.

Onda je vjeroučitelj uvjetovao da se krstim ili će svima pokazati moju nacionalnost u dnevniku. Plakala sam i u školi i kod kuće. Imala sam deset godina. Roditelji su mi bili ateisti. Išli su u školu i bunili se, nisam se morala krstiti ali je on svima pokazao moju rubriku nacionalnosti. Nakon toga su mi podmetali nogu na odmoru, u svlačionici su mi krali robu, govorili su mi ružne stvari, da sam četnik, što nisam ni znala što je to pa sam pitala tatu.

Tad je u školu stigao M. Veliki jaki dečko, moje nacionalnosti. Sav bijes s mene prebacio se na njega. Maltretirali su ga koliko god su stigli. Oko vrata je nosio križ koji je skrivao. Kad mu je jednom ispao na tjelesnom svi su ga počeli tući, a ja sam se umješala da ga branim. Strašna je ta škola bila. **Nisam s njima željela ni na ekskurziju na kraju osnovne škole.** Kažem ja djecu još i razumijem, ali ne razumijem naše nastavnike koji su do te situacije doveli i koji su je podržavali. Kakvi su to nastavnici?“ O.

„Mlađa kćer je imala tu sreću da po povratku u piše 5. razred i dobije razrednika Antu Kovača, jednog pravog profesora i gospodina i ništa joj se ružno nije dogodilo. Meni je jedini problem ovdje što nikako ne mogu dobiti posao.“ Ž.

„Vratio sam se među prvima 1997. godine. Nismo bili sretni u Vojvodini. Ne samo mi, nitko iz ovih krajeva. A posebno mi je smetalo kad me nazovu IZBJEGLICA nikako to nisam volio. No to je bilo opasno. Bilo je jako puno ekstremista. Posebno ovih doseljenih iz Bosne. Živio sam s majkom. Podmetnuli su nam minu 1998. Stalna pitanja četnik pošto si se vratio. Mama i ja smo prvih deset dana jeli samo šljive. Imali smo novce, ali nemaš prijevoz do hrane. Onda sam počeo stopirati i povezao me jedan dečko iz Perušića. S njim sam postao dobar: donosio nam je kruh, meso, što god smo naručili jedno pola godine. Odmah smo krenuli u obnovu svega što je bilo srušeno i što je bilo pokradeno. Evo, danas opet imam svoju turtku. Radim vrhunske voćne rakije. Suradujem s Plitvičkim jezerima, a nastojim i ostalim turističkim centrima.

Mama je više puta htjela da se vratimo u Srbiju, stalno maltretiranje, zastrašivanje sa strane istih dvadesetak osoba. Isto postavljanje mina. Četrdeset ljudi je poginulo od mina od 1996.-2000. I onda je to sve stalo, mine, prijetnje. Ne znam da li je povezano s promjenom vlasti ali je prestalo.,“ P.

Sudionici iz Korenice složili su se u tome da je hrvatska država nekim ljudima (misle na doseljenike iz BiH, op. ur.) prvo vrijeme davala velike beneficije. Često su dali naslutiti da smatraju da su bili nepravedno zapostavljeni u odnosu na ovu specifičnu grupu ljudi naseljenu u RH. No onda je država počela i "Bosancima" davati manje ili ništa, kao i Srbima povratnicima i tek je ova novonastala neimaština trenutak zbližavanja između dvije grupe. Svi jednako smatraju da je iznimno teško doći do stalnog zaposlenja - npr., Nacionalni park Plitvička jezera svake godine zaposli oko 100 ljudi, od kojih bude tek nekoliko građana "srpske nacionalnosti" (točni brojevi neprovjereni, op. ur.).

„Odluku o povratku donijeli su moji roditelji. Ja sam tad trebao krenuti u 8.razred. Nisam bio najsretniji vratiti se u tu školu. Pričalo se da tko se vrati u školu dobije batina. Nisu me tukli. Trzavica je bilo, nije bilo lako, no stekao sam dobrog prijatelja. On je 1995. izbjegao u Split. Zajedno s njim bilo mi je lakše izaći kroz sve to. Onda sam upi-

sao Ugostiteljsku školu i sve je bilo malo lakše. Nije više bilo tako napeto po nacionalnoj osnovi. Nakon završetka srednje škole povukao sam se na selo kod djeda i bake. Oni su nabavili dosta stoke: krave, ovce. Počeo sam im pomagati, sve me to zainteresiralo, pa sam se upisao na Visoku poljoprivrednu školu u Križevcima koju sada završavam. Vidim u poljoprivredi svoju budućnost“ T.

„Mi smo se vratili preko UNHCR-a 1997. Vratili smo svoje traktore koje smo i odvezli sa sobom. Povratak nije bio ni najmanje ugodan. Bilo je tuče i svega ostalog. Vratili smo se u svoju kuću koja je bila potpuno devastirana. To smo sve polako doveli ured. No u rodnoj kući mog oca u Korenici, bakinoj kući, uselila se neka žena koja nam nije dala blizu. Kad bi moja baka pitala samo za slike ova bi zvala policiju i tužila nas za maltretiranje. Poslije je morala napustiti našu kuću, ali je u zamjenu dobila stan na poklon. Mi smo i ovu potpuno devastiranu kuću sami doveli u red. Imamo stoku, zemlju, puno posla, ali preživljava se. U moje selo vratilo se oko 80% stanovnika. Ima nas preko 100., U.

Povratak u ovaj kraj uglavnom obilježavaju vrijeđanja, izjave tipa „četnik se vratio“, tuče, modrice, pljuvanje na cesti iz čistog mira na nacionalnoj osnovi. Bez obzira tko je tuču izazvao, ili u tuči pobjedio policija, prema izjavama naših sudionica i sudionika, najčešće zapisuje i kažnjava Srbe. No oni se uporno vraćaju, pojedinačno. Nakon mirne reintegracije istočne Slavonije slijedi organizirani povratak većeg broja obitelji iz Baranje. Njih policija neko vrijeme čuva kao „ličke međvjede“. Dolazili su konvojima s otprilike desetak obitelji: tri u Korenicu, jedna u Vrelo, jedna u Debelo Brdo. „Nakon mirne reintegracije mi moramo napustiti Baranju bez obzira na to što nas ovdje čeka ili ne čeka., L.

JOŠ O KOLEKTIVNOM POVRAATKU

„Ja sam preko UNHCR-a tražila od Komesarijata za izbjeglice da me vrati u moj stan u Karlovac. Tamo smo imali stanarsko pravo, no nismo plaćali stanarinu, zamislite gdje, kako i od čega te nam je stanarsko pravo oduzeto. Onda sam izrazila želju za povratak u Liku, na djedovinu, no ni to nije prošlo jer prije 1991. nisam tamo imala prijavljeni boravak što je točnije značilo da svoje stvari koje sam stekla u izbjeglištvu, a gdje sam stalno radila, i ono malo sirotinje koju sam uspjela iznijeti u Oluji ne mogu organizirano prevesti u Liku. Tako da tamo gdje se vraćam nije mi bilo prebivalište, a u Karlovcu mi odbijaju izdati dokumente s mojom adresom jer sam stan izgubila/otet mi je. Na kraju sam uspjela da me prijatelj prijavi kod sebe kao podstanara da bi mogla dobiti dokumente. Moj otac, koji je bio nositelj stanarskog prava je u međuvremenu umro. Smatram da su Srbi iz urbanih sredina jako zakinuti svime što se zbilo: stanarsko pravo je, pod pritiskom evropske zajednice, izjednačeno s vlasništvom, a nama je to uskraćeno. Na koncu živim u vikendici koju smo gradili za odmor., Š.

„Naš povratak je počeo konvojem **Idi pa vidi**. Bio je to „turistički“ autobus UNHCR-a. Za tu si se vožnju prijavio i čekao da dođeš na red. Oni bi te doveli u Hrvatsku na 40 sati za vrijeme kojih si bio pod njihovom zaštitom. Možeš biti bilo gdje u Hrvatskoj no s njima ulaziš i za 40 sati izlaziš. Tako smo si uspjeli napraviti dokumente. Nako toga smo morali čekati da se napuni autobus povratnika i onda smo se organizirano vratili u Petrovac. Bilo je to 2002. godine. Smjestili smo se u kumovu kuću jer je naša

bila napola razrušena bez vrata i prozora. U naredne četiri godine moj je muž radio na skladištu i polako obnavljao našu kuću. I onda jednog jutra je otišao na posao i više se nije vratio. Uhapsili su ga.⁴¹ Prije nego smo se odlučili vratiti on je provjerio listu potencijalnih ratnih zločinaca jer je bio aktivan u Krajini. Nije ga bilo na toj listi, pa smo se mirno vratili. Postupak još traje. Bio je u zatvoru 22 mjeseca. Sad je u kućnom pritvoru. Ne može raditi.

Obraćala sam se za pomoć svima. On ima odvjetnika po službenoj dužnosti. Optužba je zločin prema civilima, ali svjedoka nema. Jedino su meni u Gospiću rekli u policiji, ako bude s njima surađivao da će biti sve uredu. Što znači da treba cinkariti, samo ne znam koga. Mi imamo četvero djece. Jedna je kćer na fakultetu u Rijeci. Jedan u srednjoj, dvoje u osnovnoj. Ne znam kako živim. Od nekakvih pomoći. Očekuje se da će proces trajati još dvije godine. Još dvije. A nama se život raspada. Sad vidim šta je najgore.“ Z.

„Ne, nije to bio laki povratak. U svoju kuću nismo mogle. Mama se vratila u Beograd, a ja sam stalno putovala na potezu Beograd – Zagreb (gdje sam imala rodicu) – Korenica gdje sam se raspitivala o našem statusu. Dođem u ponedjeljak, pitam za kuću, kažu nema ništa novo, ja opet dođem u petak. Naša kuća bila je zauzeta od gospođe koja je donji prostor iznajmila za kafić, u gornjem stanovala, a moja mama i ja se povlačile od nemila do nedraga i tako sve do 2002. godine. Kuća je bila uništena, devastirana, mama i ja smo je polako obnavljale. Imamo tu sreću da smo obje ostvarile pravo na mirovinu pa nam je lakše nego većini povratnika. Naravno sve te godine, najbolje godine života, ja više nisam radila posao za koji sam se školovala, nego sam se povlačila i izvlačila pravo na ono što su moji roditelji svojim rukama izgradili.“ S.

Stočni fond Udbine i Korenice je 1991. godine bio: 30.000 ovaca, 12.000 goveda, 2.500 bikova i 2.000 konja. Obala je za turističke sezone bila skoro pokrivena mesnim, mliječnim proizvodima i krumpirom iz ovog kraja. Na taj način su i ljudi u Lici dobro živjeli. Danas Hrvatska sve uvozi, a ovdje je sve uništeno.

Minirani tereni usporili su i otežali dolazak. I kod ljudi koji su bili tolerantni i za suradnju odjednom bi se stvorile mine na polju, u dvorištu, u šumi.⁴² Očito nekom nije bilo ni do povratka ni do suradnje.

Kad bi i donijeli odluku da se vrate administracija im je to otežavala: jedna od sudionica fokus grupe, iz Korenice je tri puta morala putovati u Budimpeštu po jedan papir. Treći put se carinik smilovao i propustio je: mješani brakovi muž se vrati jer je Hrvat, žena ne može jer je Srпкиnja i nema hrvatsko republičko državljanstvo, iako je u Hrvatskoj živjela, školovala se, udala i rodila djecu.

Povratak je olakšan kad je Hrvatska počela ispunjavati obaveze prema Evropskoj uniji. Povratak Srba je jedan od uvjeta za ulazak Hrvatske u Uniju. Tad se vidjelo da to sve skupa nije tako komplicirano i da je samo nedostajala politička volja.

41 U razgovoru smo saznali da su se tada tri autobusa povratnika trebala vratiti u taj kraj. Nakon ovog hapšenja većina ljudi je odustala od povratka. Zaključak je da je hapšenje inscenirano da bi se onemogućio/usporio povratak

42 Do danas nije razjašnjena smrt dva srpska povratnika u selo Jagma u zapadnoj Slavoniji 2005.godine: u roku od tjedan dana poginuli su od mine na mjestu na kome su dotada nekoliko godina izvlačili drva za sječu i prodaju.

Srbi su prodavali svoje kuće preko APN-e⁴³ za male novce, pod pritiskom i ne znajući što će se događati. Država je tu iskoristila njihovu ranjivost. Posebno onaj dio kad Jure Radić, ministar obnove i razvitka od 1994. godine dijeli prazne kuće na poklon Hrvatima: to se poslije tako teško rješavalo, godinama se čekalo da Hrvati izađu iz srpskih kuća, a oni su pri tom uništavali koliko god su mogli.

„Nisam se ni nadala nit se nadam uopće da ću se ikad zaposliti...Ni muž ni nitko. Naprimjer on je isto, on je toliko uložio u tu svoju diplomu, on je nostrificirao sve te papire, medicinsku, predao je molbi ne znam ni ja koliko, tako da uopće se ne nadam nikad da ćemo dobit posao. Ne samo mi, nego i naša djeca, nažalost. Tako da sam, što se tog tiče, jako razočarana i iskreno jako radim na tome da odem odatud, pošto ne vidim tu uopće budućnosti, ne samo za nas neg' za našu djecu nažalost, sad više ne mislim na sebe neg' na našu djecu. Ne vidim budućnosti da će oni ikad dobit posao i tak da ovaj... A da smo imali problema nekih, nitko tebi ne kaže ništa, nemamo problema, al' sve te to lijepo, na fin način odbiju, sa smješkom, onak te lijepo odbiju, tak da ne možeš se žaliti, ne možeš ništa. A niko ti neće dat' pismeno, nešto, ne možeš dobit posao zato što si Srbin, da ti možeš otić u ambasadu i reći. Jer tražili smo, tražili smo i preko Srbije da odemo van, ne možemo. Tražili smo i preko Hrvatske da odemo bilo gdje van, ne možemo, zato što kad navedeš razlog, da si kao Srbin, da ne moš dobit posao, bilo šta, pa ne rade ni Hrvati. Pa onda kad tražiš molbe, kad muž traži, piše po bolnicama, za natječaje, jedva je dobio, taj pripravnčki rad, on kaže, pa dobro, napišite mi pismeno da mi ne možete dati, ono, pismeno na tu sad molbu, nikad nije dobio..Da može tamo prikazat, evo, tražim posao“ B.

Zapošljavanje je najčešće spominjano kad se govori o budućnosti i donošenju odluke gdje će se živjeti. Problem povratka hrvatskih Srba svakako uvećava činjenica da su područja povratka pogođena ekonomskom stagnacijom, drugo ime za siromaštvo. Mladi ljudi žele raditi, ne ovisiti o ničijoj pomoći. No za njih je zapošljavanje teška misija. Ponekad je dovoljno samo ime i prezime da ne dobiju posao. Poziva ih se da se pozovu na čl. 22 Ustava RH koji im daje prednost pri zapošljavanju, no objašnjavaju nam da baš to ne žele jer ako to naprave šansa da dobiju posao se smanjuje. Za vrijeme obrađivanja ovih podataka saznala i smo da ih dvoje odlazi iz Hrvatske, mladih, jer su dobili posao.

43 Agencija za upravljanje državnom imovinom koja je kupovala kuće od hrvatskih Srba pod uvjetima koji Srbima nisu bili skloni ali oni su prihvaćali bilo što jer nisu mogli predvidjeti razvoj situacije

STUDIJA SLUČAJA:
MOJ SE SVIJET
PODIJELIO NA DVIJE
STRANE I JA SAM
SE NAŠLA NA ONOJ
DRUGOJ

Mirsada P.D. 1979. Pakrac

Mirsada P.D. živi u „nečijoj“ ruševnoj kući u selu u neposrednoj blizini Pakraca⁴⁴ u kojem je živjela i prije 1991. godine. U blizini je obnovljena kuća njene bake, na kojoj su dio imali i mama, ona i brat, no baka čuva kuću za brata koji živi u BiH i još se nije odlučio na povratak. Mama isto živi „i tu i tamo“, jedino je baka blizu. Udana je za izbjeglicu/povratnika iz jednog od pakračkih sela. Muž ima traktor i bavi se izvlačenjem drva iz šume, te prodajom što im omogućava skroman život. Imaju petogodišnjeg sina koji ide u vrtić po prvi put. Do sad je bio kod kuće, u selu u kojem nema previše djece, te se uglavnom igrao sam.

(Mirsada P.D. je izrazito je komunikativna, lijepo opisuje i jasno se sjeća.)

„Ja se sjećam jednog vrlo konkretnog događaja u Pakracu. Išla sam u osmi razred kad je nakon incidenta s policijom u martu na našu školu obješena hrvatska zastava. Do tada se nije pričalo tko je tko, bilo je puno Jugoslavena i ateista: nakon te zastave počeli smo se djeliti, uzimati stranu. Srbi su odlučili, vjerovatno pod utjecajem roditelja, da ne idu u školu dok je ta zastava. Bojkot je trajao jedan dan i sva djeca koja nisu došla u školu su dobila jedinice. Nakon toga djeca su se podijelila i ostatak školske godine od neka tri mjeseca više ništa nije bilo isto. Moj par iz klupe stalno je crtao Hajduk i U na klupi, pa sam ga ubola šestarom i morala van iz razreda. I dalje smo sjedili skupa. Ali smo dobro znali tko za koga navija. „Crvena zvezda,“ nije više bila samo nogomet.....”

Krajem 1991. odlaze u Bosnu i Hercegovinu kad „Merčep dolazi očistiti teren“. No tamo su jako kratko i već 1992. se vraćaju u Šeovicu, na „područje Krajine“. U školi na Gavrinici, koja je tik uz liniju razdvajanja u Pakracu završava 8. razred kao izvrsna učenica. Piše pjesme i sastavke koji osvajaju nagrade. Za djecu iz Krajine organizira se nastavak školovanja u Subotici. Za odlazak u Suboticu odlazi se polagati ispit u Bosansku Gradišku na kojem je Mirsada treća na rang listi. Želi ići u ekonomsku školu, no ta mogućnost u Subotici ne postoji nego je upisana u gimnaziju kao izuzetno nadarena.

„Nas je bilo sedam u razredu izbjeglica, a ostali....Znate već da u gimnaziju pretežno idu djeca dobrostojećih roditelja, a mi onakvi bijedni, nikakvi. Željni svega. Nisam voljela ni Srbiju ni Suboticu ni to da me zovu izbjeglica.“ Kako je školska godina tekla izbjeglice su se polako ispisivale iz gimnazijskog razreda zbog „prevelikih

44 U ovoj studiji slučaja, u dogovoru sa ispitanicom, koristimo njena imena , kao i puna imena sela i gradova .

razlika i osjećaja neprihvaćenosti.“ Na polugodištu je organiziran odlazak kući. Na granici krajinska policija zaustavlja autobus, pregledava dokumente, izbjeglički karton je jedini dokument koji posjeduju, i zahtjeva da Mirsada izađe van iz autobusa jer je špijun. Špijun je to od 14 godina kojem je mama „u nekoj svojoj inspiraciji“ dala ime koje nije srpsko. Cijeli autobus je podvrgnut dodatnom pretraživanju i ispitivanju, a Mirsadu puštaju tek na inzistiranje i garantiranje profesorice u pratnji. Profesorica joj dobronamjerno savjetuje da po povratku u Suboticu svakako promjeni ime u „neko opće prihvaćeno.“

„I ja, uz majčin potpis, tražim da mi promjene ime u Mirjana kod krajinskih vlasti. Po povratku u Suboticu ja sam Mirjana. Majka vrši pritisak da se ispišem iz gimnazije jer ona nema novaca da me šalje na fakultet. Ali da moram ostati u Subotici u kojoj ništa nisam jela jer sam jako teška za jelo. Jela sam samo kruh, kruh i jabuke. I stalno bila gladna i stalno mi s gadila sva ta hrana iz konzervi. Preselila sam se u kemijsko tehnološki razred što sam mrzila od početka. Bježala sam s nastave, nisam ni znala s kim sam u razredu. Oni su mene prihvatili, bila sam jedina izbjeglica u razredu, no ja njih nisam. Mislila sam da idem u školu za poštara. Grozne godine. Pubertet. Sama, siromašna, bez podrške.....“

U vojno redarstvenoj akciji oslobađanja zapadne Slavonije „Bljesak“ cijela obitelj napušta rodno selo u „dramatičnim uvjetima.“ Desetak dana Mirjana / Mirsada ne zna da li su živi i to ocjenjuje među najgore dane u svom životu. Nakon toga preko Bosne stižu u Srbiju i smještaju se u selu Mala Krsna. Ona to cijelo ljeto ostaje u Subotici gdje radi u berbi jabuka „da si nešto zaradi“. Njezina obitelj odlazi u Prištinu: baka joj od prije ima tamo sestru, a i intencija je da se Srbi iz Hrvatske naseljavaju na Kosovo.

Mirsada im se pridružuje nakon što je u Subotici maturirala. Njoj se Priština sviđala. Vojvodina joj se uopće nije sviđala: sve joj je bilo usporeno. U Prištini su smješteni u prihvatnom centru, „nisu to neki uvjeti, ali ona je mlada, a i djed je još živ“. On je podržava da upiše Višu ekonomsku školu u Leskovcu. Djed joj pronalazi posao u građevinskom poduzeću u Prištini gdje radi kao tajnica. Pristojno zarađuje, školuje se i broji to u bolje djelove svog života.

No 1999. počinje NATO bombardiranje. Njezini bježe u BiH. Ona pokušava ostati, no nakon nekog vremena je poznanici Albanci upozoravaju da bi bolje bilo da napusti Prištinu. No sad više nije lako izaći i provodi dva mjeseca u sabirnom mjestu za Srbe čekajući da ih izvuku iz Prištine stalno pod bombardiranjem, bez hrane i što je gore vode. To je „prvo pravo od rata“ što je Mirsada vidjela.

Nakon toga stiže u Orahovo, malo selo u blizini Bosanske Gradiške i nema dokumente. U međuvremenu saznaje da je njena mama dobila pozitivni odgovor za azil u SAD za cijelu obitelj, da je UNHCR platio i organizirao sve oko papira i puta. No mama u zadnji čas odustaje. To joj nikada neće oprostiti. Nakon toga se, svjedoči Mirsada, više ne mogu složiti kao obitelj. Sukobi su prisutni na dnevnoj bazi.

Mirsada iznajmljuje stan u Bosanskoj Gradišci gdje se i zaposlila. Počinje živiti sa svojim budućim mužem kojeg pozna od prije. Dobiva poziv za posao u Crnoj Gori od istog onog poduzeća za koje je radila u Prištini. Uvjetuje im da

zaposle i njenog muža. Zajedno odlaze u Crnu Goru. Muž, „*koji je jako ljubomoran*“ ne želi da ona radi. Ima nesuglasica.

Nakon nekog vremena saznaju da su se njegovi roditelji vratili iz izbjeglištva u svoje selo u zapadnu Slavoniju te, uz muževo nagovaranje, odlučuju da im se pridruže. Ne ostaju dugo zajedno s njima jer je selo udaljeno i izolirano te dolaze u Mirsadino rodno selo.

Sljedeći problemi slijede kod ishodovanja hrvatskih dokumenata. Treba se ponovo vratiti na svoje ime da bi mogla dobiti svjedodžbu o završenoj osnovnoj školi. A onda cijeli proces u Subotici jer je maturalna svjedodžba na novom imenu. Nakon što dobiva subotičku svjedodžbu upisuje u Bosanskoj Gradiški četvrti razred srednje škole jer se za upis na fakultet više ne prihvaćaju svjedodžbe trogodišnjih srednjih škola. Uspješno završava 4. razred. Nostrificira svoju maturalnu svjedodžbu u Hrvatskoj, te se sad želi upisati na fakultet. Najvjerojatnije opet u Bosanskoj Gradišci ili Banja Luci jer je školovanje u BiH jeftinije nego u Hrvatskoj.

U međuvremenu se pokušava zaposliti, ali je to u Pakracu „*gotovo nemoguća misija*“. Edukacije Centra za mirovno studije puno joj znače, a posebno zapošljavanje u CMS-u preko javnih radova⁴⁵ gdje radi na pružanju socijalnih usluga starijim. Nada se da joj to neće biti jedini upisani rad u radnoj knjižici.

Čini joj se da je „*umjesto jednog, kako je namijenjeno, proživjela deset života*“. Jedino što želi je da svojim radom svom djetetu osigura siguran život. Nije još sigurna gdje će to biti.

45 Javni radovi su bili raspisani sa strane Hrvatskog zavoda za zapošljavanje na određeno vrijeme od šest mjeseci, a uvjetovali su zapošljavanje za one koji su najmanje godinu dana bili prijavljeni na Zavodu kao nezaposlene osobe. Bila je to dobra prilika za zapošljavanje povratnika/ca koje su puno duže prijavljene na Zavodu.

STUDIJA SLUČAJA:
ONI KOJI SU OSTALI NE
RAZUMIJU NAS KOJI
SMO OTIŠLI I OBRATNO

(Iako je u fokus grupi bio jedan od najpozitivnijih i najaktivnijih, te smo možda i zbog toga izabrali njegovu priču izdvojiti, prilikom našeg zadnjeg susreta zamolio je da mu promijenimo inicijale, te da promijenimo početna slova gradova i sela koja se spominju u priči: objasnio je to na način da se ne želi izlagati, te da i ovako policija ne propusti ni jednu priliku za razgovor s njim, čim mu vide ime i prezime, u kojem mu postavlja najrazličitija pitanja, koja nemaju veze s eventualnim prometnim prekršajem zbog kojeg su ga zaustavili.)

N. V. (1986.), KARLOVAC⁴⁶

PRVI ODLAZAK

„Možda nećete vjerovati, 91. sam imao samo pet godina, ali svega se sjećam. I to svega negativnog! Ničeg pozitivnog. Neki to možda i neće povjerovati, ali ja sam uvijek isti, sve pamtim. I kao mali sam bio ovako rječit, volio sam puno pričati, kao i sada. Majka mi je radila za JNA, kao trgovac. Pohađala je obuke na kojima se zagovaralo bratstvo i jedinstvo. Otac je radio u Njemačkoj, ali za jugoslavensko poduzeće, kao građevinski inženjer. Imali smo lijep stan u Karlovcu i pristojno uređen život. No jednog jutra, kad je mama došla na posao, vojske više nije bilo, a cijelo postrojenje je bilo minirano. Tetak je bio je direktor poznate drvne industrije u Karlovcu, a njegova žena, majčina sestra, učiteljica. Živjeli smo lijep život. No, s obzirom da je tetak bio „faca“, uskoro su počele prijetnje i prema njemu i prema svima članovima obitelji, pa nas je sve pokupio i jedne noći izveo iz Karlovca i odveo u selo u blizini Karlovca, kod djeda i bake po majčinoj strani. Otac i djed s njegove strane su iz sela R., udaljenog desetak kilometara od V. Dijeli ih rijeka, a povezuje ljubav jer su se oženili za žene iz V. Rat je počeo preko noći. Sve nam je ostalo u Karlovcu, osim dinarske ušteđevine, a tamo više nismo mogli. Život u V. je bio jako težak: samo djed je živio na selu od poljoprivrede do tada. Svi drugi smo gradske generacije. Ušteđevina se trošila i pila se rakija umjesto Praxite-na i drugih tableta za smirenje. Godine 1993. krećem u 1. razred u Z. obližnje mjesto.

⁴⁶ Uglavnom smo poštovali želju oko korištenja početnog slova za sela i mjesta no na nekim smo mjestima, koja nam se čine važna za razumjevanje konteksta koristili puni naziv gradova.

Do škole svaki dan pješačim 4,5 km. Bilo je još djece koja su odrasla u gradovima, a sad su se našli u selu i seoskoj školi. Tisuću puta sam potpuno mokar dolazi do škole ili do kuće : zima, snijeg, kiša, mrak.”

„Sjećam se svih nepravilnosti u tom ratu, prvo tih UNPROFOR-aca, da čovjek nema dlake na jeziku reći da su to, naročito Poljaci, stoka neviđena, koji su bili bezobrazni prema djeci. Sad ću vam samo jednu stvar reći: mi smo bili djeca i išli smo tamo po bombone, čokolade, Milke, to je nama bio pojam. Iako, ja sam do svoje pete godine jeo jagode i po zimi, i nisam ničega bio željan. Oni su histerično vozili amo-tamo, no moj kolega i ja smo se dosjetili, digli dva prsta i bace oni nama bombone⁴⁷“. Onda je došla 1995. godina.

DRUGI ODLAZAK

Tu, po N. opisu, počinje pravi rat. Srpska vojska po dogovoru napušta položaj, a hrvatska i bošnjačka počinju napad: „Koji je to bio rock and roll! „

U Dvoru na Uni su ostali sami. N. se toga posebno sjeća, svake sitnice. Istu kuću, u kojoj su se skrivali, vidi svaki put kad ide u BiH kupovati muzičke CD-e. Sjeća se i mrtvih ljudi po cesti.⁴⁸ Sjeća se kako gaze preko njih. Njegova tetka, koja je predavala tjelesni u školi u Karlovcu u onom prijašnjem životu, sad je pokupila i njega i svog sina i baku, koja je bila nepokretna, i mamu u auto, i još je nosila pištolj, „k'o muško“. Pred njima je bilo svega sto metara za prelazak Une, no tad je počelo. Granatiranje s hrvatske strane, granatiranje s bosanske strane, „a srpske vojske nigdje“. Povlačili su se po šumi, ne sjeća se svega, ali zna da su sad „obični“ ljudi uzeli napušteno oružje u ruke i skrivali se po toj šumi. Tetka ih je prebacivala iz kuće u kuću da ih spasi, bili su skriveni i iza traktorske prikolice: oni pod jednom gumom, a „neprijatelj“ puca po drugoj. Dvor je u kanjonu, u kojem su svi zarobljeni. Puca se s obje strane, a treće za izlaz nema.

IZBJEGLIŠTVO

Nakon nekog vremena uspjeli su preći u Bosnu i uputili se u Banja Luku gdje su imali rođaka na studiju. Pridružili su im se i otac i tetak koji su stigli s ratišta, te su se svi zajedno uputili u J. u Srbiji. Arkanovci⁴⁹ ih nisu htjeli propustiti - htjeli su ih usmjeriti na Kosovo. Kad je Arkan poginuo, iskreno se cijeli Kordun veselio. Ljudi u užoj Srbiji drugačije su na to gledali. N. to objašnjava: „od Franje Tuđmana nisam ništa ni očekivao, znam da me ne voli. Ali, od svojih jesam očekivao.“

Uspjeli su preći Drinu, stići u J. i on se se uspio upisati u 3. razred. U J. ima i neku rodbinu, bila je puna izbjeglica s jedne, druge, treće strane. No Arkan

⁴⁷ S dva prsta su se pozdravljali hrvatski vojnici, a s tri prsta srpski.

⁴⁸ Govori o zbjegu u Oluji.

⁴⁹ Srpska dobrovoljačka garda ili još Tigrovi, Arkanovi tigrovi ili Arkanovci naziv je za paravojnu skupinu koju je predvodio Željko Ražnatović Arkan, prijeratni kriminalac iz Srbije i jugoslavenski državni agent to jest ubojica. (po wikipediji)

je stalno prikupljao ljude za borbu te su, u strahu da ne budu mobilizirani, i odatle pobjegli.

Pomogao im je košarkaš koji je igrao za bivšu državnu reprezentaciju, N.L., a inače je iz sela R. u blizini Karlovca. On je imao vikendicu u Kragujevcu, na Šamarici, „to je točno ono mjesto gdje su streljana djeca 1941“. To je bilo lijepo, novo upravo izgrađeno naselje i tamo su živjeli do 1999. No tada je krenulo NATO bombardiranje. „To vam je za nas bila samo repriza događaja koje smo već prošli. Uopće se nismo pretjerano uzbuđivali. Kad smo 1995. živi uspjeli preći Unu i kad nas tada nitko nije pogodio neće ni sada. E sad te 1999. godine opet je velika mobilizacija muškaraca za Kosovo. Naše ne mogu mobilizirati jer nemaju srpsko državljanstvo pa se domicilni Srbi bune: zašto se oni moraju ići boriti, a izbjeglice ništa ne rade?“

S druge strane Kragujevac je bio pobratim grad Karlovcu u njemu je bila dosta jaka grupacija vojske, te su neki od njih poznavali N. mamu s onih skupova s početka priče: oni su im pomagali i štitili ih na neki način, skrivali su N. tatu da ga ne mobiliziraju. Ovaj put su granate (NATO) fantastično vođene i gađale su ravno u cilj. Sto posto su bili precizni po N. procjeni.

U Kragujevcu je završio osnovnu školu bez problema. Bio odličan đak i time stekao određeni autoritet. Pomagao je i drugoj djeci. No živio je u nečijoj/ tuđoj kući sve to vrijeme i nije mogao nabijati loptom u zid koliko bi htio. A jako je volio sport i bio hiperaktivan.

To ljeto 1999. godine i zbog bombardiranja i zbog toga što su se teta i tetak već vratili u Hrvatsku i on je otišao u V. na praznike. Samo je udarao loptu, koliko god je htio u kući, ali iz kuće nije smio nikuda. Tetka, jedina koja je ostala 1995. godine u Hrvatskoj, bila je u Zagrebu i nekako je uspjela sačuvati kuću. Doduše samo zidove, jer je sve bilo razbijeno i pokradeno, ali imali su kuda doći.

„Doduše tih je godina Kordunom harao D.D. koji je maltretirao sve ljude koji su se vratili pa tako i moju porodicu. Te 1999. nisam smio iz kuće na cestu jer on prolazi sa svojim Stojadinom i puca po svemu što se miče.“

Otac mu se nije mogao snaći dolje u Srbiji. „On je veliki Kordunaš,“. Baka s tatine strane ostala je cijelo vrijeme u R. Kad joj je stigla vojska iz Duge Rese i rekla, bako, mi smo hrvatska vojska, baka se onesvijestila. „Nije se ni snašla, otišla do šume i dok se vratila jedna vojska otišla i stigla druga.“ Djed je bio snalažljiv, selo i kuća izvan glavnih putova, te su nekako preživjeli. Otac je u Srbiji ostao do 1999. godine, a on još dvije da završi osnovnu školu.

POVRATAK

Potom 2001. godine kreće u srednju školu u Karlovac. Išao je iz V. od kud mu je mama, jer je to malo bliže. Vratio mu se i prijatelj i komšija s kojim je išao u prvi razred u Z. I tako njih dvojica krenuli u „ŠMRC“ (srednja škola tehničkih usmjerenja) Karlovac. Na početku je bilo, prema N. riječima, katastrofalno. Imali su 14 predmeta, N. je upisao elektrotehničku školu, sve su mu iz Srbije

priznali jer je bio „vukovac“⁵⁰. To je tehnička škola i govorili su mu da ne ide, da su svi dečki, da će biti tuče. Istina je da od tisuću učenika nije bilo ni dvije cure. Što se tiče profesora nije bilo problema. „Jedna profesorica je bila malo onako...“ Svi ostali su bili jako korektni, a i učenici.

„Ali druga su stvar učenici iz Bosne. Katastrofa. Umjesto da se kao izbjeglice bolje razumijemo, oni su me pokušavali maksimalno maltretirati. No znam se ja diplomatski ponašati u takvim situacijama. Ipak sam ja ispao njima nekakav autoritet, rođen u Karlovcu, volim nogomet al' volim i narodnu muziku: to je njima bio pojam. Možda su me i ogovali, no nitko mi ništa nije u facu rekao. Kad sam se prvi put potukao na tjelesnom pokazalo se tu tko je jači, nisam se dao zezati. Nemam bome ni dlake na jeziku, morao sam se sam za sebe izboriti...“

Što mu je bilo najteže? Tetka koja je radila u Zagrebu u MZOS-u, pedagoginja, išla je posvuda kao nekakav inspektor. Priprema ga kako će se predstaviti kad treba prvi dan reći tko je iz koje škole došao. A on treba spomenuti ime svoje škole iz Kragujevca. Predložila mu je da kaže samo POVRATNIK.

„I sad kako ću ja to reći, sjedio sam u drugoj klupi, a u prvoj jedan dečko koji je došao iz Iraka. I tko god od profesora pita on kaže iz Iraka, ja tiho kažem povratnik i sve dobro dok nije došla jedna mlada iz geografije. Ja kažem povratnik, ona pita a od kuda? I tad sam morao reći OŠ 'Ivan Popović' Kragujevac“.

U narednom periodu od 14 predmeta i 10 nastavnika samo je iz geografije imao sedam jedinica. Fiziku i matematiku imao je vrlo dobar, a gimnazijski program. Profesorica geografije ga jednostavno nije voljela, i svaku srpsku riječ koja mu je pobjegla mu je strogo naplaćivala. Isto je već prošao i u Kragujevcu za svaku hrvatsku riječ su ga ispravljali npr. stupanj/stepen, ali ne tako skupo. Ipak, put u školu i do škole bio je dug, uvijek umoran i pospan i nikad više odličan učenik, što bi vjerojatno bio da je sa svojim roditeljima ostao u svom stanu u rodnom gradu.

Što se tiče hrvatskog imao je četvorku, što je za nekog tko je došao iz Srbije veliki uspjeh. Jako je lijepo sastavljao, a profesorica mu je pomagala oko gramatike tako da je na kraju zaslužio vrlo dobar uspjeh. Poslije je saznao, da je ta profesorica Hrvatica udana za Srbina, a da im je sin 1991. otišao u Beograd pa je, vjerojatno zbog toga, imala razumijevanja za N.

Škola je bila jedna stvar, a put autobusom do škole druga. Sat i pol tamo i sat i pol natrag. Autobus kreće sa Srbima iz Z⁵¹. Onda ulaze doseljeni Bosanci, pa Hrvati. Srbi sjedimo otraga, Bosanci i Hrvati sprijeda i onda „počne rock'n'roll, tuča sve u šesnaest.“ N. je donekle imao sreću „jer ih je bilo pet-šest Srba ista smjena, al' tko je bio sam u smjeni taj je stvarno nastradao.“

I dan danas kad prolazi kraj tih Bosanaca na cesti oni ga pozdrave, on njih preko volje ili nikako. Ne može zaboraviti te dane. Nikad nikog u životu nije provocirao i ne može shvatiti zašto su se tako prema njemu odnosili. Što je najgore, onaj koji ga je najviše i najupornije provocirao iz miješanog je braka. Mama mu je Srpkinja, a on i otac preveliki Hrvati. „I oni došli iz Banja Luke. Na

50 Onaj tko sve razrede završi sa svim peticama.

51 Mjesto u blizini Karlovca

kraju su svi došli iz Banja Luke: pa kolika je stvarno ta Banja Luka?! Ma svi su oni s nekih brda gdje je je bog rek'o laku noć. Dobro, i oni imaju svoju priču, i oni mora da su prošli svakakve stvari, svi smo mi gubitnici, ali oni su stvarno bili strašni. Oni su nas trebali razumjeti, mi smo trebali biti zajedno protiv ovih u Karlovcu, kad moram tako reći. I oni su bili protjerani i mi smo bili protjerani, svi smo bili žrtve rata.,,

Međutim dan danas situacija među Srbima i doseljenim Hrvatima po N. u Karlovcu je katastrofa. A što se normalnih ljudi u Karlovcu tiče nije imao problema. Svima odmah kaže što misli: zna da to nije prediplomatski, no on je takav.

Nakon mature je otišao u Rijeku na fakultet. Kad se prođe onaj tunel Tuho-bić prema Rijeci, po N. se ulazi u novu državu. „To je neki skroz drugi svijet. To je druga država. Nije ni Hrvatska, ni Bosna, ni Srbija. Tamo je bio pravi život. Ne da se s Karlovcem ni usporediti.“

N. voli ovaj grad, tu se rodio, ima obitelj i sve to, mada se sve to za vrijeme rata razišlo/raspalo. „Karlovac je lijep grad i nekako je u centru. Začas si u Bosni, Sloveniji, na moru, u Zagrebu, al' to je tako loš grad, loše društvo... strašno. Što se ekonomije tiče tu se nema što tražiti, ali i inače zašto je toliko različit od Rijeke? Možda jer je uvijek na nekoj granici. Što se Rijeke tiče tamo imam prijatelje različitih nacionalnosti, svi ponosni na svoje i slave svoje - Jugoslavija u malom. Od Rijeke na dalje nitko vas više ne pita što ste po nacionalnosti i od kud ste.“

N. je nakon Rijeke završio studij strojarstva u Zagrebu. Živi u svom stanu (iako je to sad neki drugi stan)⁵² u Karlovcu, jako puno vremena provodi na selu gdje su mu sad i roditelji. Pokušavaju živjeti od stočarstva i poljoprivrede. Igra nogomet sa svojim prijateljima, željeli bi nešto pokrenuti u starom kraju, ali na momente je sve preteško i besperspektivno.

(N.V. inženjer strojarstva, namjerava, bez obzira na kraj za koji je neobično vezan, nastaviti svoj život negdje od Rijeke prema sjeverozapadu).

52 Kao i mnogi drugi hrvatski građani srpske nacionalnosti N. obitelj se po povratku nije mogla vratiti u svoj stan jer je on u međuvremenu više puta dodjeljivan, otkupljiv, prodavan i prodan, nego su dobili stambeno zbrinjavanje u zgradi pokraj katoličkog groblja koju kolokvijalno zovu Beogradanka jer je većina obitelji u njoj povratničkih srpskih obitelji.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

(Prije dva tjedna, proljeće 2013, putovala sam u Karlovac sastati se sa jednim od sudionika fokus grupe. Sprema se na odlazak iz Hrvatske. Molio me da nikako ne koristim njegove inicijale u tekstu, jer je stalno na meti karlovačke policije koja ga uporno ispituje za imena ljudi vezanih za 1991. godinu, koji su mu potpuno nepoznati : 1991. godine imao je samo pet godina. Sastali smo se u prostoru Vijeća srpske nacionalne manjine gdje su i članovi vijeća u isto vrijeme imali sastanak. Njihova predstavnica, N. R. mi je rekla da su im ovi dani među najgorima, da ih policija ponovo stalno poziva na dodatna ispitivanja, da im dolazi u stanove, provjeravati statuse, da su ekonomski iscrpljeni do kraja i da ne vide nigdje svoju budućnost).

Pod pritiskom i stalnim promatranjem sa strane međunarodne zajednice hrvatske su vlasti mjenjale svoj negativni stav prema povratnicima. Mjenjalo se i zakonodavstvo (više) i praksa (manje). Obnavljale su se kuće, produžavali rokovi za podnošenje molbi za povrat imovine, za stambeno zbrinjavanje. Međutim, obnovljene kuće nisu ponovo postale dom u kojem čovjek živi i osjeća se ugodno okružen susjedima i rodbinom. To su samo „neke druge kuće s nekim drugim namještajem“, susjedi koji nisu oduševljeni njihovim povratkom ili potpuno ispražnjena područja.

Preporuka bi bila da se ove fokus grupe koriste kao uvod u istraživanje anketnog tipa s većim brojem ispitanika kako bi se utvrdilo više činjenica oko različitih statusa izbjeglica/povratnika. Jer ovdje se ipak radi o stavovima/sjećanju/usmenoj povijesti 30 ljudi.

Izuzetno je važno educirati povratnike oko državnih propisa i njihovih prava da bi ih sami mogli početi zagovarati i ukazivati na njihovo kršenje što do danas za njih najčešće rade NVO aktivisti ili njihovi politički predstavnici. Inicijativa za takve stvari trebala bi biti sa strane Vlade RH, kako bi edukacijama i ostalim akcijama bio uključen što veći broj ljudi. Na aktivnosti raspisane sa strane NVO-a uglavnom dolaze isti ljudi koji već jesu senzibilizirani za ta pitanja. S druge strane stalno treba inzistirati na edukaciji predstavnika lokalne uprave i samouprave, posebno ih senzibilizirati za reintegracijske politike povratka.

Na kraju, ovo je istraživanje potvrdilo da su hrvatski Srbi, povratnici, još daleko od socijalne uključenosti u hrvatsko društvo, a posebno daleko od dobi-

vanja zaposlenja što bi ovu uključenost poboljšalo. Ekonomska kriza utjecala je negativno na sve dijelove hrvatskog društva, a na ranjive skupine na način da su postale još ranjivije. Povratnici uglavnom i žive na područjima od posebnog državnog interesa, najviše zahvaćenim ratom, a sada izoliranim, što slijedom događaja, a što političkom voljom.

Kad nabrajamo što nam sve treba za održivi povratak, prije svega razvijenu mrežu socijalnih usluga, financijsku i tehničku pomoć, razvoj infrastrukture, i kad to stavimo u kontekst hrvatskog trenutka vidimo da nam je to sve dalje i dalje.

PREPORUKE ZA POBOLJŠANJE POLOŽAJA IZBEGLIH LICA U REPUBLICI SRBIJI

Sa procesom demokratskih promena, koji je nakon završetka međuetničkih sukoba zahvatio države bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, započeo je i proces pronalaženja rešenja za otvorena izbeglička pitanja. Iako su tokom niza godina sprovedene brojne mere i potpisani mnogobrojni bilateralni ugovori, status izbeglica i interno raseljenih lica mora biti dodatno poboljšan.

Neujednačen pristup rešavanju ključnih problema koji su zajednički za ceo region, predstavlja veliku smetnju procesu efikasnog rešavanja izbegličkog pitanja. Ukoliko države imaju različite norme, dolazi do nepremostivih prepreka i teškoća u zaštiti ljudskih prava izbeglica. Pospešivanje saradnje među državama Dejtonskog sporazuma, kao i pritisak međunarodne zajednice da se svuda pod jednakim uslovima ostvaruju prava izbeglica, predstavlja moguće načine zatvaranja ovog pitanja. Treba obezbediti da se ovo pitanje podigne na regionalni nivo kako bi se zajedničkim aktivnostima tražila sredstva za brže rešavanje.

Diskriminatorni pristup zasnovan na etničkoj osnovi postoji i nakon osamnaest godina od završetka ratnih sukoba tako da se može zaključiti da su glavni problemi izbeglih lica upravo pitanja njihovog položaja u odnosu na dominaciono stanovništvo.

Danas u Srbiji boravi 66.408 izbeglica iz Hrvatske⁵³. Prema *Izveštaju Evropske komisije o napretku Srbije za 2010. godinu*⁵⁴, mnoge izbeglice i raseljena lica su nezaposlena i žive u siromaštvu. Uvidom u stanje u Republici Srbiji može se zaključiti da je neophodno ostvariti dalji napredak njihovih ljudskih prava.

53 Prema podacima Komesarijata za izbeglice od 20. juna 2012. godine (www.kirs.gov.rs)

54 Izveštaj možete pronaći na web stranici Kancelarije za evropske integracije Vlade Republike Srbije (<http://www.seio.gov.rs>)

STATUSNA PITANJA

Uživanje prava u zemlji izbeglištva, kao i u zemlji porekla, zavisi od dokumenata koje posedujemo tako da su statusni problemi jedno od prioriternih pitanja koje treba rešiti.

Ono što znamo iz prethodnih studija je da velik broj izbeglih lica ne poseduje dokumente kojim bi osigurali status u RH, te da je dio u procesu pribavljanja takvih dokumenata u RH. Korišćenje dokumenata kao instrumenata zaštite stečenih prava i rešavanja egzistencijalnih životnih pitanja, od posebnog je značaja za izbeglice.

Današnja praksa podrazumeva da građani mogu da pribave dokumenta na dva načina: mogu da odu lično u zemlju porekla ili da daju punomoćje drugoj osobi da ih pribavi. Problem se javlja kada moraju lično da otputuju u zemlju bivšeg prebivališta a nisu u mogućnosti da putuju zbog starosti, bolesti, neposedovanja pasoša i sl. ili straha i loših uspomena koji datiraju iz vremena ratnih sukoba.

PREPORUKE:

- obavezati Republiku Srbiju i Republiku Hrvatsku na potpisivanje dodatnih bilateralnih ugovora kako bi se pojednostavile procedure i olakšao proces pribavljanja dokumenata;
- ovim ugovorima trebalo bi predvideti mogućnost da se putem interneta naruče izvodi ili uverenja iz matičnih knjiga, kao i njihovo dostavljanje na kućnu adresu;
- jačanje kapaciteta nevladinih organizacija koje daju doprinos rešavanju ovog problema;
- neophodno je raditi na povećanju informisanosti izbeglih lica o mogućnostima koje su im na raspolaganju.

STAMBENO ZBRINJAVANJE

Tokom sprovođenja istraživanja, od anketiranih lica često se moglo čuti da rešavanje stambenog zbrinjavanja treba da bude jedno od prioriternih pitanja jer predstavlja važan uslov u procesima njihove lokalne integracije.

Kao što je već naglašeno, trajnom rešavanju ovog pitanja odmogla je neujednačena regionalna praksa, pogotovo kada je u pitanju vraćanje imovine i stanarskog prava. Nepostojanje jasno definisanih kriterijuma i potreba kao i koordinisane saradnje relevantnih subjekata, doveli su do stvaranja dvojnih standarda za ista pitanja i probleme.

Republika Srbija je, poslednjih sedamnaest godina, ulagala velike napore i sredstva kako bi obezbedila uslove za rešavanje ovog pitanja. Program socijalnog stanovanja je najčešće korišćen. U ovom periodu, Republika Srbija je obezbedila oko 56 miliona evra za infrastrukturu u okviru progra-

ma integracije, delom iz sredstava republičkog budžeta a delom iz sredstava budžeta opština i gradova čiji doprinos treba naročito istaći (105 opština je učestvovalo u programima trajnih rešenja za izbeglice). Sredstva su najvećim delom utrošena na obezbeđivanje infrastrukture (čak 34 miliona), a jednim delom i za kupovinu gotovih stambenih jedinica (22 miliona)⁵⁵.

Iako je *Program socijalnog stanovanja* namenjen najugroženijim domaćinstvima, izbeglice izražavaju nezadovoljstvo u procesu njegove primene. Prvenstveno, kritike su upućene na donju granicu prihoda (90 evra) koju porodica mora da ima po članu domaćinstva. Nadovezuje se činjenica da se ugovor o korišćenju stana potpisuje na tri godine i da ne postoji mogućnost njegovog otkupa. Na kraju, važno je i napomenuti da u okviru Programa postoje različiti kriterijumi u zavisnosti od lokalne sredine u kojoj se Program sprovodi.

Posebnu pažnju treba posvetiti izbeglicama smeštenim u kolektivnim centrima, iako danas postoji tendencija zatvaranja istih. Prilikom posete jednom od kolektivnih centara u Pančevu⁵⁶, mogle su se čuti pritužbe na nefunkcionalnost prostora, ne higijenske uslove života, slabu linijsku povezanost gradskog prevoza sa Beogradom, ali i na ukidanje poseta lekara opšte prakse kompleksu. Važno je istaći da veliki broj izbegličke populacije iskazuje sumnju kada su u pitanju korisnici kolektivnih centara, pri čemu imaju u vidu činjenicu da u kolektivnim centrima žive i porodice kojima taj smeštaj nije neophodan.

PREPORUKE:

- obezbediti punu primenu svih članova *Zakona o socijalnom stanovanju*;
- obezbediti dalje unapređenje oblasti socijalnog stanovanja uzimajući u obzir dobre prakse i efikasne modele rešavanja socijalnog stanovanja;
- utvrditi i obezbediti primenu pravednih kriterijuma za pristup socijalnom stanovanju;
- učiniti socijalno stanovanje dostupnim prvenstveno socijalno najugroženijim porodicama;
- u skladu sa prethodnim, ažurirati baze podataka o izbeglicama i izraditi detaljnu socijalnu kartu izbegličke populacije radi njihovog jednakog tretmana;
- omogućiti korisnicima socijalnih stanova da postanu vlasnici;
- izvršiti reviziju stanara u kolektivnim centrima.

55 Stanje i potrebe izbegličke populacije u Republici Srbiji, Komesarijat za izbeglice

56 Komitet pravika za ljudska prava je posetio izbegla lica u Kolektivnom centru Krnjača u Pančevu

IMOVINSKA PITANJA

Uspešna integracija i održivi povratak izbeglica u zemlju prethodnog prebivališta umnogome zavise od procesa povraćaja i priznavanja prava na imovinu, kao i od postupka obnove i naknade štete. Ovo pitanje je u bivšim jugoslovenskim zemljama otvoreno dugi niz godina i još uvek nije do kraja rešeno. Neopходно je proces učiniti efikasnijim pošto još oko 100.000 osoba čeka rešenje ovog problema.

Za našu analizu značajan je proces uspostavljanja mehanizama restitucije u Republici Hrvatskoj. Proces se odvijao i još uvek se odvija veoma sporo i uz mnogobrojne prepreke, zbog čega ni do danas nije dovršen na način koji bi izbeglicama omogućio pronalaženje trajnog rešenja.

Državne vlasti Republike Hrvatske bile su glavni akter uspostavljanja i sprovođenja mehanizma restitucije. Stalnu kontrolu nad ovim procesom vršili su subjekti međunarodne zajednice koji su imali ulogu i u njegovom pospešivanju.

Nakon završetka ratnih sukoba, članom 2 Aneksa G Sporazuma o pitanjima sukcesije utvrđeno je da će prava na pokretnu imovinu, na koju su građani imali pravo na dan 31.12.1990. godine, biti priznata, zaštićena i vraćena u prvobitno stanje od strane države, u konkretnom slučaju Hrvatske, u skladu s utvrđenim standardima i normama međunarodnog prava. Ovo je još uvek samo deklarativna obaveza, odnosno u praksi se gotovo ništa nije uradilo na zaštitu pokretnih stvari Srba izbeglih iz Republike Hrvatske. Međutim, osnovni princip kojim se vlast vodila bilo je pravo privremenog korisnika ispred prava vlasnika, čak i u slučaju kada se vlasnik odluči za povratak u matičnu zemlju. Ovaj princip podrazumeva da vlasnik ne može da uđe u posed svoje imovine dok se privremenom posedniku ne obezbedi alternativni smeštaj. Takođe, donošenjem Zakona o davanju u najam stanova na oslobođenom teritoriju („Narodne novine”, br. 73/95), nakon operacije „Oluja” oduzeto je stanarsko pravo prognanim i izbeglim hrvatskim državljanima srpske nacionalnosti jer su odsustvovali iz stana duže od 90 dana od dana stupanja na snagu ovog zakona (ko se nije vratio u svoj stan do 27. decembra 1995. godine, prestalo mu je stanarsko pravo po sili zakona). Takođe, novim korisnicima tih stanova, člankom 8 pomenutog zakona, bilo je „zajamčeno pravo na otkup tog stana po cca 10% tržišne vrednosti nakon proteka roka od tri godine od davanja u najam stana”. S druge strane, povratnici srpske nacionalnosti kojima je oduzeto stanarsko pravo, „otkup stana mogu izvršiti po najnepovoljnijoj ceni od cca 50% i više od njihove tržišne vrijednosti”. Ipak, korisnici nisu ostvarili uslov za otkup. Naime, Hrvatski sabor doneo je Zakon o prestanku važenja Zakona o davanju u najam stanova⁵⁷ na oslobođenom teritoriju, tako da se i nisu stekle zakonske mogućnosti za otkup ovih stanova. Novi Zakon o područjima posebne državne skrbi donet 2008. godine⁵⁸, predviđa da se ti stanovi, umesto da budu otkupljeni, poklanjaju uz uslov da se najmoprimci njime koriste i u njemu prebivaju najmanje 10 godina

57 „Narodne novine”, br. 101/98

58 „Narodne novine”, br. 86/08 i 57/11

od dana donošenja rešenja kao i da nemaju u vlasništvu drugi stambeni objekt na području Republike Hrvatske (članak 10, stavak 2, tačka 3).

PREPORUKE:

- poništiti akte kojima je prognanim i izbeglim Srbima oduzeto stanarsko pravo;
- uspostaviti novi pravni okvir koji će uključiti rešenja Principa Ujedinjenih nacija o stambenom zbrinjavanju i povratu imovine raseljenim i izbeglim licima ("Pinheiro principi") i Rezolucije 1708 (2010) Parlamentarne skupštine Saveta Evrope od 28. januara 2010. o rešavanju pitanja imovine izbeglica i raseljenih lica;
- omogućiti izbeglim Srbima otkup stambenih jedinica pod jednako povoljnim uslovima koji važe za hrvatske državljanke;
- omogućiti doslednu implementaciju Programa Vlade Republike Hrvatske za 2011-2015. godinu u vezi sa obnovom uništenih ili oštećenih stambenih objekata.

PRAVO NA RAD

Pravni okvir Republike Srbije u oblasti rada u velikoj meri izjednačava položaj izbeglica sa građanima naše zemlje. Ukoliko donesu izbegličku legitimaciju na uvid, omogućeno im je da izvade radnu knjižicu, prijave se na biro Nacionalne službe za zapošljavanje ili konkurišu za slobodna radna mesta ako jedan od uslova nije državljanstvo Republike Srbije.

Važno je naglasiti da su žene i lica preko 40 godina u nepovoljnijem položaju jer teže nalaze posao. Naravno, ne treba zaboraviti svetsku ekonomsku krizu koja dodatno otežava sprovođenje programa usmerenih na zapošljavanje ove grupe. Ipak, poboljšanje položaja izbeglica i njihova aktivnija uloga na tržištu rada moraju biti praćene daljim merama afirmativne akcije.

PREPORUKE:

- subvencionisanje poslodavaca za otvaranje novih radnih mesta i zapošljavanje izbeglica;
- afirmativne akcije usmerene na dokvalifikaciju i prekvalifikaciju izbeglih lica u skladu sa potrebama tržišta rada, kojima će se postići povećanje njihove konkurentnosti;
- uključivanje izbeglica u mere aktivne politike zapošljavanja kroz programe podsticanja samozapošljavanja i uključivanja u sprovođenje javnih radova;
- olakšavanje pristupa kreditima u cilju razvoja malih i srednjih preduzeća i samozapošljavanja izbeglica;
- afirmativne akcije usmerene na zapošljavanje žena koje pripadaju izbegličkoj populaciji.

SOCIJALNA ZAŠTITA

Socijalna prava predstavljaju još jednu grupu prava kojima raspolažu izbegla lica. Iz ove oblasti na njih se odnose: pravo smeštaja u institucije socijalne zaštite, jednokratna materijalna pomoć, stručne usluge socijalnih ustanova, pravo smeštaja u objekte za socijalno stanovanje u zaštićenim uslovima i mogućnost smeštaja u hraniteljske porodice.

Nakon sedamnaest godina, mnogobrojnih aktivnosti usmerenih na poboljšanje položaja izbeglih lica od strane državnih organa Republike Srbije i napora civilnog sektora, značajan broj izbeglica i dalje živi u nepovoljnom socio-ekonomskom statusu. Iz tog razloga, neophodno je omogućiti im ostvarivanje prava i usluga u većem obimu.

PREPORUKE:

- pristupiti izradi socijalne karte izbegličke populacije koja bi omogućila relokaciju resursa ka najugoženijima;
- pratiti stepen ostvarivanja socijalnih prava izbeglica putem povereništva za izbeglice;
- uključiti izbegla lica u programe jednokratne pomoći jedinica lokalne samouprave, ukoliko takav program postoji;
- povećati informisanost izbeglih lica o pravima i uslugama, kao i o uslovima i postupku za njihovo ostvarivanje.

ZDRAVSTVENA ZAŠTITA

Sva izbegla lica koja ispunjavaju uslove za obavezno zdravstveno osiguranje imaju pravo na zdravstvenu zaštitu pod istim uslovima, u istom obimu i sadržaju kao i druga osigurana lica. Ukoliko ne ispunjavaju neki od uslova, na raspolaganju im je mogućnost da sami plaćaju doprinos za zdravstveno osiguranje.

Naredne akcije u ovoj oblasti treba da budu usmerene na unapređenje zdravstvenog stanja društveno ranjivih grupa.

PREPORUKE:

- pratiti probleme sa kojima se izbeglice suočavaju i na osnovu rezultata predlagati aktivnosti za njihovo rešavanje;
- pružati podršku svim akterima koji sprovode programe pomoći izbeglim licima u ovoj oblasti.

OBRAZOVANJE

U Republici Srbiji pravo na obrazovanje dostupno je svima, kako građanima tako i izbeglim licima. Dok je osnovno obrazovanje obavezno i besplatno, upis u srednje škole i na fakultete zavisi od uspeha na prijemnom ispitu, tako da se kandidat, u odnosu na uspeh, finansira iz budžeta republike ili putem samofinansiranja.

Jedan od glavnih problema sa kojima se izbegla lica suočavaju prilikom školovanja jeste težak materijalni status velikog broja izbegličkih porodica. Shodno tome, oni nemaju mogućnosti da izdvoje sredstva za finansiranje školovanja u srednjim školama i na fakultetima izvan mesta u kojima borave. Takođe, postoji nedovoljna informisanost ove grupe o mogućnostima ostvarivanja podrške u rešavanju ovog problema.

PREPORUKE:

- pratiti uključenost izbegličke populacije u obrazovni sistem;
- razviti programe stipendiranja uspešnih učenika iz socijalno ugroženih izbegličkih porodica;
- povećati informisanost izbegličke populacije o programima stipendiranja za srednjoškolsko i univerzitetsko obrazovanje.

LITERATURA

Komesarijat za izbeglice Republike Srbije (2010): Stanje i potrebe interno raseljenih lica u kolektivnim centrima u Republici Srbiji

Komesarijat za izbeglice Republike Srbije: Popis izbeglica i drugih ratom ugroženih lica u Saveznoj Republici Jugoslaviji

Borislav Radović: Kratak numerički osvrt na problem izbeglištva tokom jugoslovenskih ratova (1991 - 1999)

Goran Opačić, Ivana Vidaković, Branko Vujadinović (2005): Život u posleratnim zajednicama, Međunarodna mreža pomoći IAN

Grupa 484 (2005): Studije o izbeglištvu

Koska, V. (2008): Return and Reintegration of minority Refugees: The Complexity of the Serbian Returnees Experiences in the town of Glina. Politička misao, Vol. XLV, (2008), No. 5, pp. 191–217

Mesić, M., D. Bagić. (2008): Održivost manjinskog povratka u Hrvatskoj. UNHCR

Mesić, M., D. Bagić. (2012): Manjinski povratak u Hrvatsku-studije otvorenog procesa. UNHCR

Mikić, LJ. (2008): Republika Hrvatska: Izbjegli i raseljeni bivši nositelji stanarskih prava-Osvrt na pristup stećenim pravima i stambeno zbrinjavanje manjinskih povratnika u 2008. Osijek: Koalicija za promociju i zaštitu ljudskih prava.

Mikić Zeitoun, M., Jurlina, P., (2011): Manjine za manjine - Zakonodavni okviri i dobre prakse međuetničke suradnje zemalja Zapadnog Balkana i Europske unije/ Minorities for minorities, Centar za mirovne studije

Simić Bodrožić, I. (2010): Hotel Zagorje

ANEKS

Instrument: Vodič za fokusiranu grupnu diskusiju

Broj učesnica/ka: 6-12

Vreme angažmana učesnica/ka: 90 min

Trajanje diskusije: 75 min

MOGUĆNOSTI ZA POVRATAK IZBEGLIH LICA U HRVATSKU

GLAVNA ISTRAŽIVAČKA PITANJA:

- Poreklo ispitanika
- Imovina u zemlji porekla
- Život u Srbiji
- Informisanje o životu u Hrvatskoj
- Mogućnosti za povratak
- Diskriminacija
- Podsticajne mere

UVOD, OBJAŠNJENJE PROJEKTA I METODOLOGIJE

A. Moderator se predstavlja i objašnjava svrhu projekta.

Dobar dan, ja sam _____ i biću moderator današnje diskusije. Mi dolazimo iz istraživačke agencije SeConS koja za potrebe Komiteta pravnika za ljudska prava i Centra za mirovne studije radi analizu predstava života u Hrvatskoj. Pozvali smo vas da uzmete učešće u današnjoj diskusiji jer su vaša iskustva kao izbeglice ili potomaka izbeglica vrlo važni radi uspostavljanja slike o današnjoj Hrvatskoj. Ovom prilikom želimo da čujemo vaša mišljenja o životu u Hrvatskoj.

B. Objasniti proces fokus grupne diskusije

FGD je istraživački postupak sličan intervjuisanju, ali umesto da se postavlja jedno po jedno pitanje i svi redom odgovaraju, opštija pitanja se postavljaju celoj grupi, a vi treba da o njima diskutujete međusobno i tako dođete do jednog ili više odgovora. Više treba da se obraćate jedni drugima nego meni i

treba slobodno da iznosite svoje mišljenje, bez obzira koliko se ono razlikuje od mišljenja drugih. Sve što budete govorili biće snimano na diktafon radi kasnije analize, ali će zapis biti poverljiv i ništa od onog što kažete neće biti povezano sa vašim imenom. Diskusija će trajati oko sat i po.

C. Pozvati učesnike da se predstave i prikupiti njihove osnovne podatke (formular – DODATAK A.)

Molim sve prisutne da se predstave. Recite nam svoje ime, zanimanje i obrazovanje.

PITANJA ZA GRUPNU DISKUSIJU

1. **KOJE JE VAŠE POREKLO? IZ KOJEG GRADA U HRVATSKOJ DOLAZITE?**
 - Kada ste izbegli? Iz kojeg grada ste izbegli? Sa kim ste došli?
2. **DA LI STE IMALI IMOVINU KAD STE IZBEGLI? DA LI JE IMATE JOŠ UVEK?**
 - Da li ste posedovali kuću ili stan u Hrvatskoj?
 - Da li ste je posedovali Vi ili Vaši roditelji?
 - Da li ste je prodali? Da li Vam je oduzeta?
 - Da li sad posedujete neku nekretninu u Hrvatskoj?
 - Da li ste koristili neke programe podrške za obnovu imovine u Hrvatskoj?
 - Da li je u periodu od kad ste izbegli do danas Vaša kuća /stan data nekome na privremeno korišćenje?
 - Ako da, da li je još uvek koriste ti drugi ljudi ili ne?
 - Da li ste imali iskustva sa telima državne/lokalne uprave u Hrvatskoj oko povratka imovine? Kakva su iskustva?
3. **KAKO SAD ŽIVITE U SRBIJI?**
 - Da li posedujete imovinu u Srbiji?
 - Da li imate posao? Kakva posao, na određeno, neodređeno, na crno, na ugovor?
 - Kako ocenjujete svoj standard u Srbiji? Kvalitet života u Srbiji (ekonomski standard, prihvaćenost, ljudska prava...)
 - Da li se osećate kao deo društva u Srbiji? Da li se prema Vama neko ophodi drugačije zato što ste poreklom iz Hrvatske?

4. KAKO SE INFORMIŠETE O MOGUĆNOSTIMA ŽIVOTA I RADA U HRVATSKOJ?

- Da li znate nekoga ko sad živi u Hrvatskoj?
- Šta znate o mogućnostima posla u Hrvatskoj?
- Da li mislite da je tamo lakše naći posao?
- Da li mislite da su tamo veće plate? Bolji standard?
- Kako dolazite do informacija o kvalitetu života u Hrvatskoj?

5. DA LI BISTE SE VRATILI U HRVATSKU?

- Da li ste bili u Hrvatskoj nakon rata? U poslednjih 10/15 godina? Koliko često idete? Koji su glavni razlozi vaših odlazaka, ako su česti?
- Gde ste bili? U kojem gradu?
- Kakvi su Vaši utisci o boravku u Hrvatskoj?
- Da li Vam nedostaje život u Hrvatskoj?
- Da li mislite da je život tamo drugačiji? Na koji način?
- Kako posmatrate ulazak HR u EU?
- Da li ulazak HR u EU utiče pozitivno ili negativno na Vašu odluku o povratku ili uopšte ne utiče?

6. DA LI MISLITE DA BI SE U HRVATSKOJ DRUGAČIJE OPHODILI PREMA VAMA S OBZIROM DA STE ŽIVELI U SRBIJI?

- Kojim dijalektom govorite? Ijekavicu ili ekavicu?
- Da li mislite da bi ekavica predstavljala problem ukoliko biste se vratili?
- Šta mislite, da li biste se osećali sigurno sad u Hrvatskoj?
- Šta mislite, da li bi se prema Vama ophodili drugačije sada na radnom mestu, na trzistu rada, u zdravstvenom sistemu, u školi, u komunikaciji sa drugima u Hrvatskoj?

7. ŠTA MISLITE DA BI BILO POTREBNO DA BISTE SE VRATILI U HRVATSKU?

- Šta smatrate kao najveće prepreke za povratak u RH?
- Da li biste se vratili kada bi imali individualnu direktnu pomoć za sređivanje statusnih i imovinskih prava?
- Šta su po Vašem mišljenju, osnovni preduslovi za povratak?
- Da li biste se vratili kada bi Vam bio ponuđen posao u Hrvatskoj? Da li biste se vratili ukoliko bi Vam bio ponuđen stan u Hrvatskoj?
- Da li biste se vratili bez ikakve podrške?

8. GRAĐANSKA PRAVA U HRVATSKOJ

- Da li ste registrovani u popis birača u RH? Kada ste zadnji puta proverili svoj status u popisu birača?
- Da li konzumirate svoje pravo glasa na izborima u RH i ako da kojima: izbori za EU parlament, izbori za Sabor RH (nacionalni izbori), lokalni izbori ?
- Ako da, na koji način odlazite u RH na glasanje: individualno, organizovano? Ko organizuje prevoz?
- Jeste li čuli za novi Zakon o prebivalištu?
- Znate li da do kraja 2013. godine morate ponovno prijaviti prebivalište ukoliko imate prijavljeno prebivalište u Hrvatskoj na adresi koja nije evidentirana u registru?

